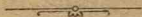


H A S D E U



ÓMENIÎ MARÎ AÎ ROMÂNIEI



12018 Sublet

OMENII MARI AI ROMÂNIEI



ION-VODĂ CEL CUMPLIT

AVENTURILE, DOMNIA, RESBÓIELE, MÓRTEA LUI; ROLUL SEŪ
ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ ȘI ÎN VIÉȚA POPORULUI ROMÂN.

(1572 — 1574)

97686

*Cu un portret, trei planuri de bătăliă, o chartă militară, un desemn
de atac, doă genealogii, o gravură de costum și doă fac-simile.*

DE

B. PETRICEȚICU-HASDEU

Ainsi d'un peuple entier je feuille
tais l'histoire !

Livre fatal de deuil, de grandeur,
de victoire...

Ast-fel resfoiam istoria unui popor
intreg : carte fatală de doliu, de mă-
năre, de victoriă !

Victor Hugo, Oda Ubi defuit
orbis.

EDITIUNEA II

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEȘ CAROL MÜLLER

53, Calea Victoriei (Colț cu Pasagiul Român)

1894

778431

103



BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
BUCURESTI
12018

1956

RC 100/05

B.C.U. Bucuresti



C144877

TIPOGRAFIA «GUTENBERG» JOSEPH GÜBL, STRADA DÔMNEI, 23-25.

B. P. Hasdeu

9(498.3) "1572/1574"

PREFATA LA A 2-A EDIȚIUNE

Sînt acum aprópe 30 de ani, la 1864, în casele lui Mircousch din Piața Teatrului, am scris pe «Ion-Vodă cel Cumplit».

Eram tîner și scieam așa cum nu mai sînt în stare de a scie astăzi; dar tocmai de aceea, reproducînd lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să îî îmbetrînesc tinerețea, căci ori-ce adaos ar fi un benghiu, ori-ce scurtare o sbîrcitură.

Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mî-am permis totuși a șterge pe tacute câte-va mici scăpări din vedere, cari nu ating întru nimic nici caracterul organic peste tot, nici diapasonul de expresiune în parte. Ori-ce operă

literară este pînă la un punct o icónă a autorului ;
dar într'un portret, fie originalul bătrîn, fie tînăr,
nu e nevoie de a păstra o jubruliță trecătoare.

27 Septembre 1893.

HASDEU



PREFAȚA PRIMEI EDIȚIUNI

Istoricul este un uvrier și un artist tot-d'o-dată.

Ca uvrier, el adună; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă espresiune, care face că statuetele lui Canova seî curțile Alhambrei nu sînt din pétră, că Madonna lui Rafael nu este o pânză seî o scândură imbuibată de nesce sucuri vegetale.

Sculptorul, pictorul, arhitectul, sînt numai artiștii: ei lasă vulgului sarcina provisiunii.

Istoricul, din contra, el singur strînge, singur scóte pétră; țese pânză, taiă scândură, ferbe culorî; și apoi tot el singur sculpă, edifică, pingea!

De aceea sînt destui sculptorî, destui arhitectî, destui pictorî; de aceea sînt pré-pușini istoricî.

Unî grămădesc, fără a avé geniul de a creaa;

cei mai mulți creă, fără să fi avut rebdarea de a grămădi.

Unii fac temeliă fără edificiu, alții fac edificiu fără temeliă.

La Români, am vădut pe neobositul Șincai colindând cu desagi pe spate, pentru a culege un chaos de petice, bune și rele, prețioase și netreb-nice.

Am vădut pe atăția «Bolintineni» clădind mereu pompóse palaturi în aer.

Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uyrier și artist al nostru; dar vai! mórtea îl seceră tocmai atunci când crisalida devenia flutur.

Pe când toți imberbiți din giuru-ne se laudă a fi *ascultat* pe ilustrațiunile profesionale dela Berlin și dela Paris, fie-ne permis nouă a avé o mândriă mult mai modestă: noi am *auđit* pe Bălcescu.

Mai întâiu de tóte, în curs de mai mulți ani ingropându-mă în bibliotece și archive străine și naționale, strînsei în sudórea feței grămădi de material, în legătură directă și indirectă cu obiectul acestei cărțicele.

Apoi supusei indigesta provisiune la trei scal-peluri de ărtă: critică, perspectivă și colorit.

Scopul criticeii este de a desmorminta adevărul.

Ast-fel, mă decisei o dată pentru tot-d'a-una

a nu mă basa decât numai pe izvóre, adecă pe mărturií contimpurane, adesea oculare, limpedite prin confruntauíuni și prin analise.

Nu vė voiú oferi nici o aserțiune, pe care să n'o justifice o notă în josul paginei; iar decă citațiunea ar fi pré lungă pentru a puté încăpé acolo, căutați-o mai la vale: în Desvoltări analitice séu în textul Pieselor documentale.

Perspectiva se cuprinde întru a despune tóte părțile întregului așa, încât să nu vė întimpine lacune esențiale alături cu detalie superflue; nimic să nu fie de prisos, nimic să nu fie descusut; cele importante să reésă în relief pe primul plan, cele secundare să se umbréscă pe planul al doilea, cele accesóre abia să mijéscă mai încolo.

Tabloul cată să aibă un *fond* séu *cer*: la începutul operei schițărăm în câte-va cuvinte generale starea Europei de atunci.

Apoi apare figura cea curat románescă a eroului; șovăesce din depártare, cresce și se caracteriséază din ce în ce mai bine apropiându-se de țintă, aci íea proporțiuni gigantice și . . . perde cumpétul!

Dar priviți-o chiar în pulberea căderii: ea tot încă este mult mai mare, decât tremurândii pigmei, cari calcă sub picióre cadavruí!

În fine, când eroul nu mai este, spectatorul urmărește cu fiori, cum se prevale una după alta majestósele creațiuni ale stinsului geniú, pîn'ce un funest intuneric înfășură tot orizontul.

Mai remâne o speranță: învierea morților!

Atari fură principiile critice și ale perspectivei noastre: judecăți inși-vě, decă am fost în stare, seú mai bine, decă avui noroc de a le ține credință.

Încât privesce coloritul, sciú atăta, că inima simția în adâncul seú ceea ce scriea condeiul; iar când inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului...

28 Februar 1865.

INTRODUȚIUNE

Europa în a șéptea decime a secolului XVI.

Propter illa quae aliquid significant, etiam ea quae nihil significant attextuntur; solo enim vomere terra proscinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

În favórea punctului principal se mărină câte ce-va accesorii, precum tóte părțile plugului sînt neapérate, deși numai ferul cel lung servește a brăzdui pămîntul.

St. Augustin, *De Civ. Dei*; XVI. 2.

§ 1.—Guizot, în studiul seú asupra lui Shakespeare, începe povestirea prin o lungă digresiune despre Adam și Eva.

Sîntem măi discreți: scriind istoria lui Ion-vodă, ne mărginim a arunca măi înteiú o repede cătătură numai asupra Europei și numai în momentul precis.

După ce ast-fel ne vom fi familiarisat cu organismul mașinei întregi, ne va fi lesne apoi a înțelege acea mică parte din ea, care ne preocupă în specie.

§ 2.—Spania ajunsese pentru o clipă a fi Statul cel mai puternic de pe continentul european.

Sub sceptrul monarcului dela Madrid se grupaseră toate provinciile mauresce, castillane și arragonese, Portugalia, Sicilia, Sardinia, Neapole, Neerlandele și America.

Nici un principe nu posedă un teritoriū atât de întins; nici un principe nu primia un venit atât de colosal; nici un principe nu avea nesee generală atât de abilă.

Și cine óre era acel fericit păstor al popórelor?

Fiul marelui Carol V, micul Filip II.

Prin două pécate mortale el sfărmă pentru tot-d'a-una pedestalul măririi spaniole: prin fanatism religios și prin ura democrației.

Neerlandele erau protestante și autonome; Filip II aședă în ele o inquisițiune contra dușmanilor catolicismului și o spîndurătoare contra dușmanilor absolutismului; Neerlandeșii rădicară stégul revoltei, și Filip perdu pe cei mai industrioși și cei mai culți dintre supușii seși.

Anglia era reformată și constituțională; Filip II porni s'o strivescă prin forța brută, și perdu în luptă tótă marina Spaniei.

În Franța creștea partitul ughenoților; Filip II cheltuiuse milioane pentru a aduce esterminațiunea lor și, drept rezultat, vèdu încoronându-se acolo un principe ughenot: Enrie IV.

În fine, el muri desprețuit de toți, póte chiar de sine însuși, lăsând finacele secate, armata demoralisată, teritoriul desmembrat, națiunea ofticată

§ 3. — Impérat al Germaniei era Maximilian II,

una din acele figure flegmatice, atât de ereditare pe tronul austriac încât le-ai pute crede că sînt una și aceeași persoană nemuritoare, ca Dalaï-lama din Tibet.

Tributar al Porții Otomane, bătut de o mână de Poloni, înfruntat de un prințușor din Transilvania, el nu sciu să merite nici măcar devisă cea de furcă a dinastiei habsburgice: «Alții combat; tu te căsătorești, fericito Austriă! alții dobîndesc regate prin sabiă, tu prin zestre!»

§ 4. — In Franța domnia regele Carol IX.

Greșesc: el nu domnia.

Domnia mumă-sa Caterina Medici; domnia ducele de Guise; domnia principele de Condé; domnia papa; domnia Calvin; domnia tótă lumea afară de regele Carol IX.

Un singur eveniment, de genul aceluia prin care se ilustrase óre-cînd Ierostrat, face să trăescă în istoriă numele acestui somnoros Neron.

Cine óre nu se infioră, numai cînd i se pare că aude cuvîntul «La Saint-Barthélemy» ?

In ęece rînduri Carol IX se aruncase in braęele partitului papistaș al Guisilor, și iar in ęece rînduri intin-sese o mână de infrațire partitului calvin al lui Condé; in ęece rînduri se silise a scutura tirania maternă a Caterinei Medici, și iar in ęece rînduri sărută lanțurile ce-l sugrumaș; pînă ce intr'o ęi, vreș să ęic intr'o nópte, desperat de consciința nulității sale, el se hotări a dovedi lumii ce póte un rege: 30,000 de Francesi fură măcelăriți prin cea mai mărșavă trădare!

Se ęice — orróre! — cumcă insuși principele ar fi ucis vr'o căți-va cu propria sa mână!

Peste puțin, el muri in vîrsta de 24 de ani: jucăria

partitelor, calău al supuşilor sei, enigmă pentru posteritate!

§ 5. — Un frate al acestui Carol IX fu ales rege in Polonia, aruncată de curînd in anarhiă prin mórtea lui Sigismund-August.

Reposatul principe fusese sfiicios: tremura de Turci, tremura de Moscoviţi, tremura de Tătari; dar se distinse prin prudenţa administraţiunii, prin protecţiunea literelor, prin o toleranţă religiósă nepilduită in celelalte State catolice.

Noul rege tremura şi el de Turci, de Moscoviţi, de Tătari; dar pe lângă astea, mai adause o supremă incapacitate administrativă, un superb despreţ pentru literatura naţională, o ură fanatică pentru tot ce nu era sancţionat de scaunul apostolic dela Roma...

Enric de Valois aduse in Polonia moda hañnelor scurte şi a danşurilor parisiane: atâta!

§ 6. — Moscovia era o immensă pădure, prin care sălta o fieră selbatică, numită Ivan cel Gróznic.

Porecla de Gróznic e pré móle pentru a caracteriza pre acest curios principe: era mai bine a se dice «Ivan cel Nebun».

Urcat pe tron in etatea de 4 ani, sub tutela unei mume desfrínate; de 'ntăiū insultat de amanţii ţarinei, apoi corupt de linguşitorii puterii; născut cu o inimă impresionabilă, inveninat prin aerul ce-l respirase din légên, rănit de unii şi zădărit de alţii; nu e de mirare, déca el îşi perdu minţile.

Şahul Persiei îi trimisese in dar un elefant: ţarul îl tăiă in bucăţi, fiind-că bietul animal nu vru să stea in genuchî de 'naintea majestăţii moscovite.

Pe patul morţii, el cugeta.... cum să violeze pe noru-sa.

Aceste două exemple sînt de ajuns.

Cu toate acestea, el smeri pe Poloni, pe Suedi, pe Tătari; deveni spaima Otomanilor, lăși hotarele țerii sale... dar cum? prin devotamentul cel bestial al Moscoviților, pe cari îi biciuia fără ca ei să obosescă de a se gudura cu umilință, lingînd călcăile stăpânului!

El-insuși, nici o dată nemine nu-l veđu măcar in apropierea unui cîmp de bătăliă.

§ 7. — Dela Muscal trecem la Turc.

Marele Soliman, principe demn de apoteosă, nu mai era: îi urmâ fiu-seu Selim.

El făcu câte-va cuceriri; dar victoriile sale, ca și acele moscovite, erau o consecuență a forței naționale interne, nu a geniului princiar.

Selim, tot ca Ivan, nu sciea ce este o bătăliă.

Administrațiunea se afla pe mâinile vizirului și ale unui favorit... Ovreu!

Sultanul nu eșia din harem, inchinând mereu frumuseților circasiene cupe cu vin de Malvasia.

In cronicile turce el este cunoscut sub porecla de «cel Bețiv».

§ 8. — Italia, intru cât nu o cotropiră armele spaniole, asculta pe un popă și pe un neguțitor: Roma și Veneția.

Dar papatul deveni abia o slabă umbră a trecutei sale măririi: rațiunea își redobîndi o mare parte din terenul ce-î usurpase superstițiunea; Luther sgudui pînă în fundamente tronul Hildebrandților; mai totă Germania, Anglia, jumătatea Franței, jumătatea Poloniei, imbrățișară lumina protestantismului, și numai Spania mai remânea neclintită in orbul său devotament cătră păpușeria catolică

Ne mai putând a dicta legi lumii, papa Grigoriu XIII reformă calendarul.

Veneția de demult nu mai era dictatricea comercială a Europei: descoperirea lui Vasco di Gama și cea a lui Columb strămutară sceptrul mărilor în mâna Spaniolilor și a Portugesilor.

Acum ea priimi o nouă și teribilă lovire: Turcii cuprinseseră Chiprul și Cicladele.

Căderea Veneției nu se poate atribui necapacității unui monarc, căci era o republică aristocratică; dar e cu atât mai trist că între mulțimea capetelor ce o cărmuiau nu-și rădică fruntea nici un cap.

§ 9. La bariera opusă a Europei, în Suedia și Danemarca, doi regi încinseră o luptă de esterminare.

Pentru ce?

Pentru că fie-care din ei pretindea să porțe pe sigiliu una și aceeași emblemă!

Energica națiune scandinavă cădu în copilărie.

§ 10. -- E ciudat a dice, că fu un moment, în care singurul principe adevărat mare, din câți conduceau atunci popóarele cele mai civilizate sau cele mai puternice ale Europei, era o femeie.

Regina Elisabeta înflori marina, comerciul, literatura Angliei.

Regina Elisabeta sfărmă colosul spaniol.

Regina Elisabeta sdrobi idolatria papistașă.

Regina Elisabeta fundă *Unirea* britanică...

§ 11. — Acesta este inventarul capetelor coronate în momentul ce ne preocupă.

În Spania, în Germania, în Italia, în Suedia, în Danemarca, în Polonia, în Rusia, în Turcia.... vedem sceptru-

rile mănuite de popi, de copii, de zero, de nebuni, de bețivi.

Toemăi atunci, într'o țerișoră română apare un principe, pe care numai cea mai négră trădare îl putu opri de a nu da o altă față Europei, fundând pe Peninsula Balcanică un nou imperiū latin.

Un mare administrator!

Un mare politic!

Un mare general!



144877

I

AVENTURIERUL

Elefantul, ori-cât de june, se face respectat de cei-lalți locuitori ai codrului. Șerpele din ziua nașcerii amenință cu veninul acului seă. Regii, din légén, își simt puterea innăscută de a cărmui némul omenesc.....

Calidasa, drama Vicrama și Urvasi.

§ 1. — După Stefan cel Mare domni fiu-seă Bogdan cel Chior; după Bogdan cel Chior fiu-seă Stefan cel Tânăr; acesta murind fără urmași, de aci înainte se jôcă pe scena istoriei moldovene o lungă tragediă de lupte între feluriți copii naturali, eșiți din trupina domnéscă.

§ 2. — Eraă mulți acei copii naturali ! eraă mulți, căci Români, strămutați din Italia și aședați în Dacia deja în epoca decăderii anticei moralități romane, aduseseră cu sine din prima patriă nesce idei ciudate asupra legămîntului căsătoriei ; nesce idei, pe cari nu le putu stérpi în țera nóstră lumina creștinismului, și cari apoi,

firesce, deveniră cu atât mai țepene, cu cât mai mult le înrădecina deprinderea și mersul timpului.

În imperiul roman din zilele lui Traian familia era o jucărie.

Măritișul perdu cu totul primitivul caracter sacru și solemn care-l distingea sub republica romană, și ajunse a fi o însoțire *per usum*: așa îl numesc legile imperiale.

«Era o simplă învoelă din ambe părțile, lipsită de orice consecrațiune civilă sau religioasă, și prin care nici unul dintre soți nu se credea indatorat într'un mod «serios.»¹⁾

Inse, ceia ce-și permiteau toți Români, fălindu-se cu origina lor din destrămata Romă imperială, trebuia să fi fost permis de dece, de o sută de ori mai mult Românilor celor cu forța în mână: pe când unui simplu țeran i se dedea facultatea de a schimba femeie peste femeie, cununându-se în toate zilele, cu aceea numai ca pentru fie-care nou divorț să plătească visteriei suma de 12 bani²⁾; tot atunce vă puteți închipui să, mai bine,

1) Schmidt, *Essai historique sur la société civile dans le monde romain* (Strasbourg, 1853, in-8); p. 36: «C'était un simple «consentement mutuel, sans aucune consécration ni civile ni religieuse, et par lequel ni l'un ni l'autre des époux ne se croyait «sérieusement engagé.»

2) Gratiani, *De Ioanne Heraclide Despota Vallachorum principe* (Varsaviae, 1759, in-8); p. 21: «Matrimonia viri vel minimis de causis saepe solvunt remisso uxori nuncio pensisque fisco duodecim denariis.» Autorul visitase hotarele Moldovei către 1565. — Verancsics, *Oessesz munkai, koezli Szalay* (Pest, 1857, in-8); p. 85: «Licet enim eis omnibus communiter et duas et tres uxores «habere, nobilibus ac potioribus etiam plures, vaivodis vero quot «volunt, liberum est.» Autorul cunoscuse în persoană pe Petru Rareș.

nu vă puteți închipui, cât de întinsă cată să fi fost latitudinea principilor români în privința măritişului!

Unii din ei, bună-ora Ștefan cel Mare, avură câte cinci sau șese femei legitime, — cele nelegitime nu se mai numeră, — imitând ast-fel pe famosul străbun Mecenate, despre care moralistul roman dicea: «s'a însurat în o miă de rînduri!»³⁾

Unde demoralisațiunea națională se pogoră la o asemenea tréptă, acolo ar fi comic de a mai căuta mărginiri legale contra copiilor nelegali, cari formaū ca și majoritatea poporului: e de mirare numai cum de mai ființaū ómeni cununați, după ce rezultatele cununiei perduseră ori-ce fel de prestigiu, posteritatea din flori devenind de o potrivă în drepturi cu acea din biserică, ba încă de cele mai multe ori nelegitimitatea aședându-se cu mândria pe tronul țerei!

§ 3. — Ștefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Ștefan cel Tânăr, fie-care din ei n'a trecut cu vederea de a lăsa din parte-î mai mulți copii naturali, aruncați prin bordeile pescarilor, prin prăvăliile neguțitorilor, ba pîna și prin pădurile cele nestrăbătute ale Basarabiei, unde locuiaū celebrii prin vitejia lor, Codreni și nu mai puțin celebrele prin frumusețea lor Codrence.

Trei din acei «spurii» — cum îi numiaū vechii Romani, — implură un semi-secol din istoria Moldovei.

Ștefan cel Mare uitase în lume un bastard, pe Petru Rareș, care, deja într'o vîrstă înaintată, mai bine de 20 de ani după mórtea părintelui seū, apucând domnia, se aretă unul din cei mai ilustri principii români, iubit

3) Seneca, *Epistola CXIV*: «qui uxorem millies duxit.»

in intrul țerei, gróză pentru străini, și muri lăsând fiilor seî tronul Moldovei.

Atunci retăcia un alt bastard, al lui Bogdan cel Chîor ⁴⁾, Alesandru Lapușnénul: formându-și un partit in țeră și intrând in fruntea unei oștiri străine, el ucise pe vėru-seu, fiul lui Rareș; zugrumă pe mătușă-sa, văduva lui Rareș ⁵⁾; și pe véra sa, fiia lui Rareș, și-o luă femeia, zidind pe temelia acestor monstruosități un nou regim atât de sângeros, încât contimpuranii îl asemenaî cu al regelui Diomed din anticitate, care își hrănia caii cu carnea ómenilor. ⁶⁾

In tot cursul domniilor bastarde a lui Petru Rareș și apoi a lui Alesandru Lăpușnénul, un al treilea bastard, în așteptare de a domni și el la rîndul seî, creșcea necunoscut în străinătate: fiul lui Ștefan cel Tiněr din femeia unui Armén numit Serbega.

§ 4. — In plecările și chîiar în esteriorul lui Ión se resfrânse tiparul părinților.

Caracterul tătâni-seî cronica țerei îl zugrăvesce în următorul mod: «acest Ștefan-vodă cel Tiněr întru tot «semena cu firea moșu-seî lui Ștefan-vodă celui Mare, «că la resbóie îi mergea cu noroc că tot isbîndia, și lu-

4) Documente inedite din *Archiva Statului*, din carî unele am publicat în *Archiva istorică a României*, nr. 155, 181, etc.

5) Cronica moldovenescă din 1566, publicată în Wojcicki, *Biblioteka starozytna pisarzy polskich* (Warszawa, 1843, in-8), t. 6, p. 65: «dal stara zone Piotra Vojevoey udawic.» Acest fact s'a omis in letopisețul lui Urechîa.

6) Lunig, *Orationes procerum Europae* (Lipsiae, 1713, in-8); p. 352-6: «Oratio Alberti Lasci ad Milites Polonos, cum eos adversus Alexandrum, Valachiae Principem, in aciem duceret, habita anno 1561.»

«crul seŭ îl sciea a'l purta, măcar că era tînăr de ȃile, «și era om mănios, și pré lesne versător de sânge.» 7)

Vitejia, agerimea minții și cruđimea trecură ca moștenire paternă în natura lui Ión.

Dela mumă-sea, de altă parte, el căpetâ o figură cam armenescă, fătă închisă, pěr des și negru ca péna corbului; nas coroiat într'o formă orientală, ce-va ca nasul famosului Attila, după cât îl cunoșcem de pe monete 8); o frunte înaltă, lată în rădecină și strimtându-se în partea superióră: frunte frumósă, dar neromânescă.

Poporul, după naționalitatea mumei, îl numi Ión Armenul, întocmai precum Alesandru-vodă fu Lăpușnén, ca fiiŭ al unei Lăpușnence, saŭ precum Petru-vodă fuse Rareș, după porecla mumei sale 9): bastardul nu are tată.

§ 5. — În 1561, deja în vîrsta aprópe de patru-deci de ani, străcurați în obscuritate, Ión ne apare de o dată pentru prima óră.

Atunci se clătina pe tron cumplitul Lăpușnén, amenințat de cătră un Iacob Despota, Serb inrudit de pre muierí cu dinastia domnescă.

Era timp, ca Ión să-și aducă a minte, cum-că și el este fiiŭ de domn din Moldova, avënd drepturi egale cu ale Lăpușnénului și mai mari decăt ale lui Despota.

El începu a da semne de vieță.

Pe când Despota curta pe magnatul Laski, Ión se adresă cătră un alt magnat, nu mai puțin puternic: Firlei.

Într'un stat aristocratic electiv ca Polonia, regele era

7) *Letopiseșile*, t. 1 p. 156.

8) *Acta Eruditorum* (Lipsiae, 1720, in-4); p. 215.

9) *Letopiseșile*, loco supra: «Petru Măjarul, ce l'aŭ poreclit Rareș, după numele muerii».

nemic, magnații erau tot: ei stăpânau în administrațiune, dispunând în adunări legislative de voturile cumparate ale numeroșilor boierinași săraci; ei stăpânau în armată, conducând numeroase stéguri feudale proprie; ei aveau curți ale lor, rivalizând cu curtea regală și adesea întrecând-o prin splendoré și prin mulțime. Regele, fiind unul, se temea de ei, pe când ei, fiind mulți, nu se temeau de nimene ¹⁰).

Laski reușise a introduce pe Despota în Moldova, fugărind de acolo pe Lăpușnenul; Firlei, mai puțin întreprinzător, scăpă ocasiunea de a înălța pe prietenul său Ión; dar ne ajunge a cunoște de o cam dată legătura lor amîndurora: magnatul polon era luteran, partisan aprins al Reformei, cap al tuturor protestanților din Polonia ¹¹); și e învederat că, pentru a puté căpeta grațiile sale, Ión trebuia să se fi arătând și el amic al doctrianelor lui Luther.

Acésta fu prima cunoscută apostasiă a eroului nostru, carele, în tot cursul vieței sale, trecea neconținut dela o lege la alta, schimbându-le asemenea haînelor.

§ 6.—Vedënd moleciunea lui Firlei, Ión plécă din Polonia și apare în Crim, refugit la curtea hanului, unde captivéză simpatia moscenitorului tronului, Mehmed Calga,

10) Filon, *Histoire de l'Europe au XVI siècle* (Paris, 1838, în-8); t. 1. p. 439: «Le roi n'était en Pologne que l'instrument de la noblesse. Tandis que partout ailleurs la royauté, jadis faible et impuissante, s'était élevée par degrés au-dessus des résistances féodales, la couronne polonaise, autrefois souveraine et absolue, était insensiblement tombée sous le joug aristocratique».

11) Gratiani, *De scriptis invita Minerva* (Florentiae, 1745-6, în-4.); t. 2, p. 181: «Firlejus Palatinus Haereticus caputque Haereticorum erat».

pe care cronica tătărăscă ¹²⁾ îl descrie ca pe un ilustru vitéz.

Toți ómenii cu sufletele mari se intrudesc: aventurierul român plăcu principelui tătar.

Hanul se afla atunci în luptă cu Moscoviții; Mehmed-Calga conducea oștile tătărăscă; pe semne și amicul seú Ión, însoțindu-l în acele espedițiuni, se va fi distins prin eroicul sânge rece și teribila putere a brațului, cari îl făcură mai în urmă atât de gróznic pe un câmp de bătăliă; e mai mult decât probabil; ori-cum să fie, legătura între Mehmed-Calga și Ión deveni atât de strinsă, încât, la plecarea lui Ión din Crim, Mehmed-Calga îi dete în 1563 o scrisóre cătră regele polon Sigismund-August: «te rog fórte mult să bine-voescă a ține în grațiile tale «pe acest fiiú de domn din Moldova». ¹³⁾

§ 7.—Polonia era ca și tributară Tătarilor.

În toți anii regele trimitea hanului, sub numele de peșcheș, bani, postavuri, metăsării, felurite produceri ale manufacturei.

Frica Polonilor era cu atât mai legitimă, cu cât hanul Devlet-Ghirai își făcuse un mare nume prin succesele sale militare: Tătarii îi daseră pompósa poreclă de «Cuceritor al țerilor».

Prin urmare, Ión avea dreptul de a crede, că recomandațiunile tătărăscă îi vor da roduri.

Zădarnică speranță!

Regele primi scrisórea, zimbi lui Ión, dar în loc de a-i da o óste, cu care să-și cucerescă tronul strămoșesc,

12) Publicată în extracte rusescă în *Zapiski Odeskago Obsczestva Istórii i Drevnostei* (Odessa, 1844, in-4); p. 385.

13) *Obolenskii, Kniga posolskaia W. K. Litovskago s 1545 po 1572* (Moscva, 1843, in-4) p. 222.

el i-ar fi răspuns, credem noi, cam după următorul tipic : «caută un magnat, care să te ducă în Moldova, precum Laski dusesese pe Despota; acel magnat lesne va «sci să răspundă inaintea celor-lalți confracți din aduna-rea națională; érá la cas, decât ne va amenința Turcul, ne vom scusa, că nu e culpeșă țera, nici eú, nici camera, ci e vinovat un singur nobil, turburător de ordinea publică».

§ 8. — Ión nu se mai adresá cãtră magnați, căci unul era Laski, cei-lalți erau nesce Firlei; el nu mai stáruia nici pe lingá nesce regi țari în vorbe și slabi în fapte, ca Sigismund-August; pentru o bucată de timp îi perdem urmele. În acel interval o teribilă tragediá se juca în Moldova: Despota fu resturnat și ucis de cãtră un Ștefan Tomșa; Ștefan Tomșa fu resturnat și fugárit de cãtră Alexandru Lăpușnénu, căruia sultanul bine-voi a-í întórce domnia Moldovei; tóte acestea se petrecurá în curs de câte-va luni.

Când sângerosu Lăpușnénu se reáședa pe tron, de o datá noi revedem pe Ion; și unde? la Viena.

§ 9. — Germanii aflându-se în necurmata luptă cu Turcii, împératul Maximilian II se bucurá de ocasiunea de a avé la curtea-í un pretendent românesc, pe care să-l țină ca o schînteia de revoltă dunárenă.

El dede lui Ión un serviciu în armata austriacă, și-í promise, în gura mare, 7 sau 8 mii de óste, pentru ca în fruntea lor să alunge pe Lăpușnénu din Moldova.

Erau numai promisiuni, simple promisiuni, promisiuni curat nemțesci.

Cu tóte astea, Pórta Otomană incepu a se cam îngriji.

Un céuș fu espediat la Viena cu aparența negociațiu-

nilor cu Maximilian, dar mai cu sémă pentru a atrage cum-va la Constantinopole pe periculosul Ión.

Céuşul îi descrie perfidia şi debilitatea Nemţilor, cari sciú numai a fágădui şi pe cari Turcii îi înfrânseseră în atâtea rînduri; îi zugrăvi generositatea şi puterea sultanului, pentru care e o nemică tótă de a da Moldova, ba şi de ce ţeri ca Moldova, la cel mai de pe urmă sclav al seú; in fine, îi asigură munţi de aur din partea sultanului.

Ión păţise deja cu creştinii in Polonia şi avuse a face şi cu mahometanii in Crim.

El se incređu in cuvintele céuşului, fugi in taină din armata austriacă, trecu Dunărea, şi étă-l in Constantinopole.

§ 10. — Popórele orientale adórá frumuseţea fizică, cu care Mahomet îşi împoporase paradisul.

Ion avea o statură uriaşă, o constituţiune vînósă, o înfeţişare bărbătésă, în care se vedea că ferbe puterea ¹⁴).

Aşa déră, figura eroului nostru produse acum asupra Turcilor efectul ce-l produsese mai 'nainte asupra Tătarilor.

Vizirul Mehmed-Socolli, — dice agentul frances în raportul seú cătră curtea parisiană — «făcënd cunoscinţa, cu Ión il primi fórte bine, în aşteptare de a-l recomanda sultanului.»

Dar nu trecu nici ó lună de zile şi, cu tótă amicia vizirului, politica Porţii Otomane ceru depártarea lui

14) Gorecki, *Descriptio belli Ivoniae, Voivodae Valachiae* (Francofurti, 1565, in-8); p. 23: „vir procerae staturae, facie decora, oculis gracilibus quodammodoque minacibus, toto corpore lacertosus, viribus pollens.“

Ión : pe de o parte, sultanul strîngea oșți pentru a merge contra imperatului Maximilian și, prin urmare, avea trebuință de a mîntîne în linisce provinciile Turciei; pe de altă parte Lăpușnénu, reședat prin oștile turcesci pe tronul Moldovei, se arêta în a duoa sa domniă mai Turc decât Turcii¹⁵⁾ și, prin urmare, avea dreptul de a cere ca sultanul să nu protégă pe un pretendent rival.

Ión fu trimis la insula Rodos.

§ 11. — Aci, în patria șerpilor și a trandafirilor, cunoscută la Greci sub numele de Makara, adecă țéră fericită; aci, unde fie-care pétră, fie-care pesceră, fie-care colnic, conservaū încă prospete suvenirî și urme de eroismul cruciașilor Ierusalemitanî; aci Ión petrecu un an și mai bine.

Sultanul Suleiman cel Mare muri în 1566, și-î succese fiu-seu Selim II.

Tot atunci se auđi din Moldova, cumcă Lăpușnénu, pe semne pentru pedépsa crimelor sale, slăbi în corp, perdu vederile¹⁶⁾, și căđu într'un fel de copilăriă periodică, mai tristă decât însăși mórtea.

Profitând de aceste ocașiuni, vizirul Mehmed-Socolli, remas la putere, chiâmă din esil pe amicul seu Ión.

§ 12. — Petrecerea lui Ión în Constantinopole, în curs de trei sau patru ani, ne presintă date fórte sigure, dar pe cari noi nu le putem esplica.

15) Orzechowski, *Quincunx, to iest Wzor korony Polskiei* (sine loco, 1564, in-8); p. 74: „Oto teraz Alexander Woloszyn wygnaniec, „zturczywszy sie woiuie Woloska ziemie, wykorzeniaiac z niey koren i tez macice wszystkiego plemienia i narodu Woloskiego, a „Tureckim narodem wszystkie ziemie Woloska osadzaiac»..

16) Okolski, *Orbis Polonus* (Cracoviae, 1641, in-f); t. 2, p. 227: „debilitate oculorum et corporis consumebatur.“

Aventurierul ne apare de o dată ca milionar, ca cel mai avut comerciant de petre scumpe în capitala Turciei, întunecând prin bogățiile și luxul său pe pașale și pe agale! ¹⁷⁾

În comerț ne întimpină lucruri extraordinare, minuni puțin probabile și, cu toate acestea, foarte adevărate; principiile de credit, de circulațiune, de concurență, etc. etc., acele principie, ori-cât de lărgite, ori-cât de elastice, tot încă se refușă de a ne limpezi unele mistere: neguțitorul, ca și popa, pretinde să-l credem.

§ 13. — Un German, care, peste un secol mai în urmă, scrise prima încercare critică asupra vieții eroului nostru, observă, între altele: «Ión deveni domn din pră-
«văliaș, precum în vechime la Romani și Sarmați plugarii
«se urcau la cârma Statului, sau precum astă-zi în Belgia
«comercianții devin capi ai marinei ¹⁸⁾».

Aceste exemple sînt frumoșe; dar Ión el însuși, de

17) Gorecki, op. cit.; p. 24: „animum ad amplam copiosamque „mercaturam exercendam adjecit, cujus magnitudine ac splendore „non solum in purpuratorum, qui Bassae id est capita, vocantur, „notitiam pervenit, sed et ipsius Selymi.“ — I. C. Bulengerus, *Historiarum sui temporis libri* XXX (Lugduni, 1619, in-f.); p. 141: „cum Ioannes ex antiqua Vaivodarum stirpe Constantinopoli mer- „caturam faceret, cum eo agunt (Moldavi), ut per Portam purpu- „ratum, cui intimus erat etc.“ — De Thou, *Historiarum sui tem- „poris Opera* (Francofurti, 1610, in-f.); t. 2, p. 14; „ampla ac nobili „mercatura magnam sibi inter Turcas auctoritatem conciliaverat.“

18) Schurzfleisch, *Opera historica antehac separatim edita* (Berolini, 1699, in-4) p. 710: „Ex mercatore evaderet regulus Va- „lachorum. Olim apud Romanos Sarmatasque ab aratro acciti, qui „gererent summos magistratus . . . Neque id prorsus insolens pu- „tabimus, qui sciamus, extitisse negotiatores apud Belgas, a com- „merciis maritimis subductos ad clavum navalis rei.“

sigur, nu cugetă vr'o dată de a imita nici pe Români, nici pe Sarmați, nici pe Belgi.

Planul seǘ era mult mai prosaic.

El avea inaintea ochilor probe de ceea ce póte o marfă și, mai ales, o pétră scumpă, asupra Porții Otomane.

Cu trei-zeci de ani mai 'nainte, dǎruind fiicei sultanului Suleiman un simplu gǐuvaer, Petru Rareș își redobândise domnia Moldovei ¹⁹).

Chiar in timpul lui Ión, un Ovreǘ din Portugallia, introducându-se prin mărfuri pe lingă sultanul Selim, ajunsese de o dată duce de Naxos ²⁰).

Gǐuvaergiiǘ schimbauǘ un rubin pe o coronă : comerțul plăcu lui Ión ; și ca să-l póta exercita și mai cu succes, el își lăpedă religiunea pentru a doua óră.

Crescut în armenism, luteranisat apoi de cătră Polonul Firlei, Ión imbrățișă acum mahometismul.

§ 14.—Amic cu vizirul, cunoscut cu pașalele mai de frunte, familiar cu însuși sultanul Selim, el pândia cu nerebdare numai prima ocasiune pentru a apuca de mult visatul tron al Moldovei, unde, după mórtea Lăpușnéului, se instală fiu-seǘ Bogdan, copil de 15 ani, despre care cronicarii đic că iubia doǘ lucruri nenaționale: glumele și pe Poloni ²¹).

In chip de neguțitor, Ión cutriera neîncetat hotarele țerii, când prin Galiția, când prin Podolia, când la Prut, când la Nistru ²²).

19) Relațiunea contimpurană, publicată in *Magyar Torténelni tar* (Pest, 1857 in-8); p. 52: „ . . . dandoli in donno doi perle d'or-„rechia grande come doi perì moscatelli.“

20) Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Pest, 1828, in-8); t. 3, p. 563-5.

21) *Letopiseșile*; t. 1, p. 190.

22) Gorecki, op. cit.; p. 24.

Un amic devotat și nedespărțit, boerul moldovenesc Ieremia Golia, emigrat încă sub Lăpușnenul, îl însoția și-i înlesnea înțelegerea cu toți cei nemulțumiți de dominația lui Bogdan.

Se formă astfel un partid puternic, în fruntea căruia se puseră toți boierii cei mari și carele adresă o plângere către Pórta Otomană ²³).

§ 15. — Sultanul de mult aștepta o asemenea manifestațiune națională.

Bogdan era trădător oficial în privința Turciei.

În dată după mórtea părintelui său, el încheiase un tractat cu Polonia, prin care se recunoscea vasal al regelui Sigismund-August ²⁴), și de atunci încóce medita numai asupra momentului pentru a înceta de a mai plăti tribut Turciei.

Sultanul, încurcat în luptă cu Veneția, se făcea de o cam dată că nu scie nemica, temându-se de a mai aprinde un alt răsboiu în părțile Dunării, la cas decă Moldovenii vor voi a susține pe principele lor.

Când scrisorile boierilor sosiră la Constantinople, cu tânguiră contra lui Bogdan și cerënd pe Ión, sultanul se grăbi a-l trimite la Moldova.

Turcia tot se mai feriă însă de a-și atrage cum-va un

23) *Letopiseșile*; loco supra: «Acesta lucruri de hulă trăgându-se pînă la urechile vrăjmașilor la Imperația, nu cum era, ci mai pre sus le adăogea...» Isthuanffi, *Regni Hungarici Historia* (Coloniae, 168 oin-f.); p. 340: «Gravissimis prius criminibus apud Selimum ac defectione ad Polonos, crudelique insignium aliquot Turcarum caede obiecta, accusatum (Bogdanum) tacitis consiliis conjurantur.»

24) Actul e publicat în Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae* (Vilnae, 1758, in-f.); t. 1, p. 620.

resboiu din partea Poloniei: numirea lui Ión la domnia Moldovei remase secretă, și plecarea-î cătră Dunăre fu divulgată a fi pentru treburi comerciale.

Il întovărășia numai o mică óste saú, mai bine ȕcând, o caravană de Turci, ca în chip de escortă contra nesiguranței drumurilor.

Trecând prin Tesalia și Bulgaria, Ión mai ademeni în serviciul seú o sémă de voluntari Serbi, Greci, Bulgari.

Dar în ori-ce cas, forța numerică a armatei sale nu putea întrece cifra de 4 pînă la 5 mii de ómeni.

Nici atâția nu-î trebuiaú, căci îl chiăma țera.

§ 16. — Când Ión trecea Dunărea, Bogdan cu toți ai seí se grăbi a fugi, scăpând din mâna boierilor decisi a-l estrada Turciei.

Dela Galați pînă la Sucéva nu se vedu un singur adversar.

La întrare în capitală, îl intimpinară boierii și poporul, aclamându-l, după anticul obiceiú strămoșesc, «Părinte al Moldovei», intocmai precum vechii împărați romani se numiaú «Patres patriae». ²⁵⁾

Acest măreț titlu, Moldovenii îl dedeaú acelor principii, cari veniaú să-î scape de jugul vre-unui tiran: Despotă îl primise după alungarea cruntului Lăpușnen ²⁶⁾;

25) Veđi *moneta lui Ion-vodă*, planșa 2, pe care Seulescu o esplica așa: «Oteț Moldovei, adecă Pater Moldaviae, că așa s'a proclamat pe sine Ión părinte.» Nu s'a proclamat, ci fu aclamat, precum urméză din descripțiunea primirii ce i se făcuse în Moldova, veđi în Lasicki, *De ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda* (ad calcem Goreckii); p. 128: „cui obviam primates profecti, salutatumque reverenter etc.“ — Cf. Bolliac, *Culegere de mai mulți articoli* (Bucuresci, 1861, in-8); p. 88.

26) Bolliac, *Daco-Romane*, nr. 112 și 113, inscripțiunea monetei lui Despotă: „Heraclidis Despotae Patris Patriae“, ceea ce se

Ion îl căpetâ prin surparea nepopolarului Bogdan, pe care, precum şiserăm, ţera nu-l putea suferi din cauza gusturilor sale pentru glume şi pentru Poloni.

§ 17. — Pe când acestea se petreceau în Moldova, Bogdan, închiidându-se în cetatea Hotinului, cerşitoria sprijinul regelui Sigismund-August şi al magnaţilor amici din Polonia.

Regele făcu tot ce putu s'ermanul: trimise o ambasadă la Pórta-Otomană; dar ambasadorul se întórse înapoi fără nici un rezultat, afară numai că fuse luat în ris de cătră Ion-vodă ²⁷), care 'l lăsă să trecă în lînise prin Moldova, după ce însă într'o audienţă îl regalase cu o cătătură atât de furiósă, încât bietul diplomat începuse a tremura, recunoscând că n'a veđut o altă mai înfricoşată.

În adevăr, eroul nostru avea nesce ochi mici şi negri, în cari se resfrîngeau cu o deosebită energiă şi răpediciune tóte pasiunile şi tóte mişcările sufletului: în momente de mulţumire prin espresiunea cea mai simpatică, în momente de mâniă se impleau de sânge, fulgerând din umbra unor stofóse sprincene ce se imbinau, sburlite prin convulsiva acţiune a nervilor ²⁸).

explică prin **Sommer**, *Vita Jacobi Despotae Moldavorum Reguli* (Vitebergae, 1587, in-4); p. 16: „e servitute in libertatem vocari sibi videbatur (gens Moldaviae)„.

27) Lunga descriţiune a acestei audienţe, la care a asistat însuşi **Paprocki**, veđi în a lui *Herby rycerstwa polskiego* (Krakow, 1584 in-4) p. 234-35.

28) Scrierea mea *Filosofia portretului lui Ţepeş* (Bucuresci, 1864, in-16) p. 20-21: „e de ajuns a alătura, de pildă, portretul lui Ion-vodă cel Cumplit (1572-74) de pe moneda lui cu ace l „făcut guaccio într'un format mai mare, pe pergamenă, şi care se

Magnații, cuscri ai lui Bogdan, isprăviră ce-va mai mult decât regele. Cu vaî cu chiû, cum se țice, ei reușiră a aduna ca la 3,000 de luptători aleși, unul ca altul, tot jûni din familiile cele mai ilustre ale Poloniei.

§ 18. — Pe lângă stăpânirea Hotinului, cea mai puternică forteretșă a țerii, și pe lângă ajutóre polone, Bogdan, ca toți principii destronați, mai numera vr'o câți-va partisanî între boierî.

Pentru a se feri de dușmanî casnici, Ion-vodă îi puse pe toți sub sabiă.

Aristocrația se înfioră, vedënd în mâna Țiganilor, cari esercitaû in România profesiunea de calăi, pe boierii cei mai de frunte, pe stălpîi nobilimii, mai cu sémă pe bētrânul Ionașcu Zbierea ²⁹⁾, mare vornic al țerei de jos și dintr'un nēm de cele mai antice ale Moldovei. ³⁰⁾

Capul seû se rostogoli la piciórele gâdelui tocmai în diua de Pasci.

Ion-vodă vru să arete, că nu póte fi scutela serbătorii pentru a pedepsi orî-ce amenință siguranța Statului.

Țera mai întâiu de tóte; Pascile mai pe urmă! ³¹⁾

„află la mine. Pe monetă Ion e liniștit; sprincenele lui, bine con-
„formate, vedesc o frumósă inteligență, și nimic mai mult. Pe per-
„gamenă, el e furios, el trage sabia din tēcă: sprincenele lui s'aû
„strîns pe d'o parte d'asupra rădăcinei nasului și aû ridicat în sus
„capetele opuse, ca aripele unui vultur. Aci plecările morale ale
„lui Ion s'ar puté citi chiar numai de pe sprincene.“ - **Gorecki**,
op. cit; p. 24: „oculis gracilibus, quodammodoque minacibus.“

29) *Letopiseșile*; t. I. p. 191.

30) *Arhiva istorică a României*; t. I. nr. 92 etc.

31) Pentru pedepse în diua Pascilor cf. **Photius**, *Nomocanon*, *interprete Agylaeo* (Lutetiae Paris. 1715, în-4); p. 145 (de sepulchrorum violatoribus), p. 150 (de virginum raptoribus) etc. Numai patria e uitată!

§ 19. — Noul vornic de țera de jos, Dumbravă, era de nēm mic, dar avea o inimă mare.

Ion-vodă îl însărcină a respinge invasiunea polonă³²⁾.

Instrucțiunea, ce-î dede Domnul cu acēstă ocașiune, ne aduce a-minte principiul marelui Scipion: «Lasă dușmanului nu numai mijlocul de a fugi, dar încă însuși înlesnesce-î calea.»

Dumbravă avea vr'o 6,000 de ostași aleși, din districtele țerii de jos, Soroca, Orheiū, Fălciū, din vechime renumite ca cele mai belicoșe în Moldova³³⁾; cătră cari se mai adause un contingent de Turci basarabiani, veniți, după cererea lui Ion-vodă, sub comanda sangiacului de Ak-kerman³⁴⁾.

Cu atari oși era lesne de a sfărîma pe cei 3,000 de Poloni, azardați într'o țeră străină și antipatică; dar domnul Moldovei nu avea nici un zor de a-și atrage ura unui puternic regat invecinat, a cărui amiciă, din contra, el prevedea deja că-î va putē servi la un timp de nevoiă.

Ast-fel, Dumbravă primise ordinul de a cruța pe dușmani.

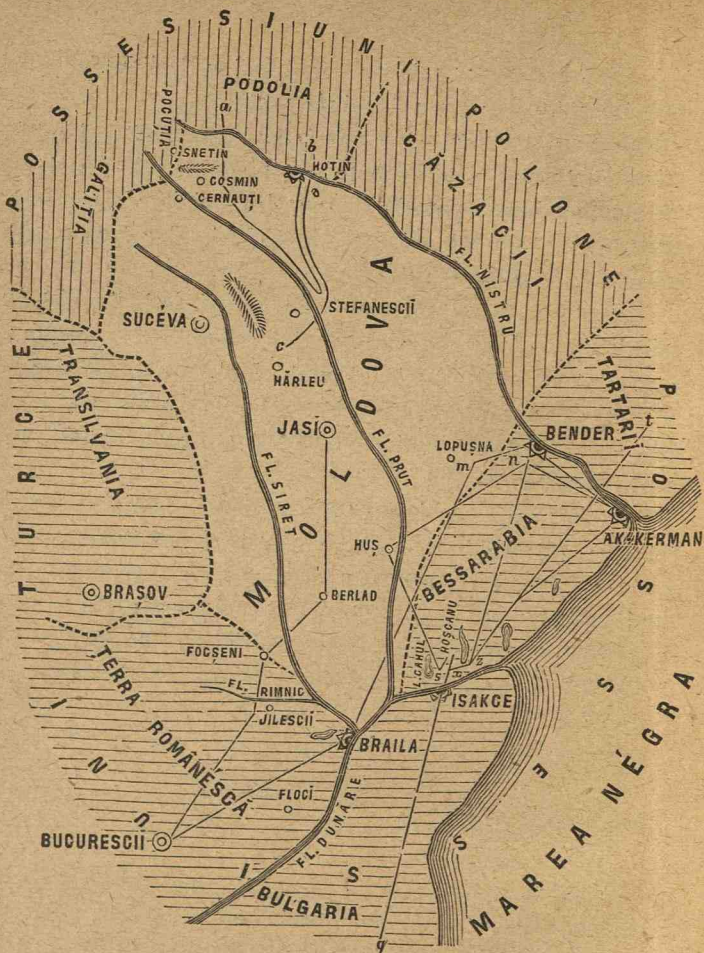
§ 20. — Poloniī trecură Nistrul mai sus de Hotin și începură a se pogori spre Prut, trecēnd prin famosul codru dela Cozmin³⁵⁾.

32) Lasicki, op. cit.; p. 133: «ductor Dambrova».

33) Cantimir, *Beschreibung der Moldau* (Frankfurt, 1771, în 8); p. 287—8: „Die Einwohner der untern Moldau sind bessere Soldaten und auch wildere Leute, als die uebrigen.»

34) Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti lib. XII* (Francofurti, 1672, in-f) p. 3, «aliqui etiam Turcae ac sendziakus se conjunxerant».

35) Lasicki, op. cit.; p. 133: «per silvam fagineam, quae quondam ab incolis callide succisa, nostris pernicioosa fuit, ad Prutum



Teatrul resbóielor lui Ión-vodă 1572—74.

Linia ab arătă mișcarea oștii polone în 1572.

Linia cd mișcarea vornicului Dumbravă, gonind pe Poloni.

Linia între lași, Bêrlad, Focșani, Jilescii, Bucurescii, Brăila, punctul m, Bender, Ackerman, punctul n, Huș, punctul s, și Roșcanii, mișcările lui Ión-vodă contra Muntenilor și Turcilor în 1574.

Linia qx mișcarea beglerbeiuului.

Liniile convergenții dela Bender, dela punctul t, și dela Ackerman spre puncturile zx, mersul sangiacului și al Tătarilor la întâlnirea beglerbeiuului.

Un codru teribil!

Acolo, cu opt-șeci de ani mai 'nainte strămoșul lui Ion-vodă, Stefan cel Mare, strivise flórea armatei polone; și ósele celor secerati în acea di remáneau píná acum elocuenți marturi, formând numeroșe movile de schelete albe pe'ntre verdéța cea viuá a arborilor.

Tot pe acolo intrase, cu șeci ani ma'nainte, Polonul Laski, aducénd la domniá pe Despota contra Lápuș-nénului³⁶).

Tactica Polonilor era de a alege tot-d'a-una acea tristá cale în invasiunile lor asupra Moldovei: curagiilor lor se aprindea prin simțul de resbunare; cáci nu se afla nici unul din ei, a cáruí familiá sá nu fi pláns vre-o victimá, un tatá, un bunic, între cei cáduți din mána marelui Stefan!

§ 21. — În capul Polonilor se afla Mielecki, cel maí bun general al lor de atunce³⁷), pe care, cu câte-va luni maí în urmă, ei cât p'aci erau sá și'l alégá rege, numái în favórea strălucitelor sale merite personale.

Lipsit de artileriá³⁸), el trimise la Hotin de aduse

«annem pervenere; unde misso Pilavskio centurione cum Bogdani «famulis, ut Chocimo tormenta bellica adveherent.»

36) Guagnini, *Rerum polonicarum tomi tres* (Francofurti, 1584, în-8); t. 1. p. 117: «ubi adhuc signa huius cladis infelicis «ossa videlicet albertia in hac silva ipsemet vidi, cum magnificus «dominus a Lasko Despotam Heraclidem in occupanda Valachia «iuvaret, in cuius castris ego peditum praefectus fui, anno domini «1562». Deși cartea fu cunoscutá, totuși pasagiul scăpá, nu știu cum, din vederea istoricilor noștri.

37) Starowolski, *Sarmatiae bellatores* (Coloniae, 1631, în-4); § CVIII.

38) Zubrzycki, *Kronika miasta Lwowa* (Lwów, 1844, în-8); p. 194.

tóte tunurile cetății, și apoi pași la vale pe țărmul Prutului pînă în dreptul Ștefănescilor, adecă pe aceeași liniă cu Sucéva, punctul obiectiv al invasiunii.

Aci vornicul Ionașcu Zbierea, să mai fi trăit, era să unescă óstea moldovenă din țera de jos cu acea polonă, și apoi să mérgă cu toții asupra lui Ion-vodă.

Mórtea trădătorului, de carea Mielecki se însciință pré târdiu, dărmă planul dușmanilor: în loc de Zbierea ei găsiră pe Dumbravă.

Avant-posturile moldovene, împrăștiate pe ambele țărmuri ale fluviului, se retrăgeau mereu de'naintea Polonilor și, în fine, trecură Prutul, în speranță de a-î atrage după sine asupra corpului armatei moldovene, ascuns în nesce păduri nestrăbătute mai sus de Hărlău: acolo dușmanul ar fi fost silit de a depune armele chiar fără versare de sânge.

Polonii înțeleseră greșéla și, înfiorați de suvenirea infernală a codrilor Moldovei, începură a da dos pe o cale mai scurtă, drept spre Hotin.

Atunci Dumbravă se puse a-î urmări, superându-î din când în când prin jucăria unor mici atacuri de avant-gardă, în care el ținea înadins tot pe Turci³⁹⁾, pentru ca să dea a înțelege, încât privesce pe însiși Moldovenii, că ei ar fi bucuroși de a nu avé dușmăniă cu regatul polon.

În acest mod, ajungënd pînă la Nistru, Mielecki se rădemă de cetatea Hotinului.

Dumbravă se opri și el.

Posițiunea inamicilor devenia din ce în ce mai critică;

39) **Heidenstein**, loco cit.: «a nostris aliquot cum Turcis depugnatum fuisset».

ei nu puteau a se închide în fortăreță, unde caii lor ar fi perit de fómé; nu puteau furagiá, din cauza exploratorilor lui Dumbravă ce-î pândiaú în tóte unghiurile; nu puteau a se întórce în Polonia, căci Nistrul se afla toc-mai atunci în periodul seú de creștere....

Strinși in kingi, bieții fugari se adresarâ cu rugăminți cătrâ capul contingentului turc, cerënd permisiunea de a se retrage în Polonia și jurându-î de a nu se mai vârî în trebile Moldovei.

Póte să fi fost și bani la mijloc: orientaliú, începënd dela sultan și pînâ la ultimul derviș, nu fac nemic fără daruri.

Ori-cum să fie, sangiacul de Ak-kerman se dede cu óstea-î în laturi.

Dumbravă, credincios politicei lui Ion-vodă, făcea chip că împuşcă în dușmani; dar în realitate glonții alunecau tot d'asupra capetelor.

În curs de cincî zile, Poloniú abia puturâ opera trecerea furiosului fluviú; și când se vedurâ, în fine, pe termul opus, ei se îngenuchiarâ și mulțumirâ lui D-deú.

§ 22. — «Evenementele se repetâ», — disse marele Shakespeare ⁴⁰).

În zilele nóstre, Moldova privi rennoindu-se o altâ încercare polonâ sorâ-gémenâ cu acea din timpú lui Ion-vodă; cu simpla diferință, că în locul unui Mielecki era un Milkowski: precum vedeți, azardul asemenâ pînâ și numile capilor!

În ambele casuri o mână de ómenî nesocotiți cuteđară a infrunta o țérâ.

40) *King Henry IV*; párt 2, áct 3, sc. 1:

«There is a history in al men's lives. . .»

În ambele cazuri Poloniî, — cei din 1572 prin afișarea persoanei lui Bogdan-vodă, cei din 1863 prin proclamațiunii în țiarul *Românul*, — ne încredințau că vin ca amici, nu ca dușmani.

În ambele cazuri, Domniî români, de o potrivă basați pe considerațiunii de o înaltă politică, recomandară generalilor, — în 1572 vornicul Dumbravă, în 1863 colonelul Călinescu, — de a menagia nebunia adversarilor.

În fine, în ambele cazuri, Poloniî retrăgându-se cu rușine, își găsiră totuși admiratori: pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naționali, pe cei din 1863, vai noe! îi celebrase chiar un Român, al cărui nume îl dăm tăcerii pentru a nu huli pe cine nu ne poate răspunde!

§ 23. — Hotinul tot remase în posesiunea Polonilor.

Despre apus îl apărau muri foarte înalți și șanțuri foarte adânci; despre resărit — stîncele Nistrului ⁴¹).

Un călător, care-l visitase chiar în Țilele lui Ion-vodă, îl asemănă cu Kockenhausen în Liflandia ⁴²); un alt că-

41) Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens* (Wien, 1781, in-8); t. 1, p. 439: «war sie auf der Abendseite mit sehr hohen Mauern und tiefen Graben, auf der Morgenseite mit dem steilen Ufer des Niesters, und rauhen Felsen von Natur befestiget» — Douza, *De itinere suo Constantinopolitano* (Lugduni Bat. 1599, in-16), p. 16: «Chotimum . . . est hic Arx in edita rupe».

42) Strykowski, *Ktora przedtym nigdy swiata nie widziana kronika polska* (Królewiec, 1582, in-f); p. 763: «Jest Chocim zamek piekny obronny na skale, podobny Kokonhauzowi w Liflanciech, jakom sie sam obiema przypatrzyl, wszakzem jusz Turkami ossadzony widzial roku 1574; ale w nim przedsie ma wojewoda swego Borkolaba, ktory nas tam dwa kroc imieniem hospodarskim podejmowal».

lător cu Conway în Anglia ⁴³); un al treilea cu Rumili-hissar de lângă Constantinopole ⁴⁴).

O naivă tradițiune națională încredințază, că prima fundațiune a forteretei se urcă în epoca pe când Domnul Hristos umbla pe pământ⁴⁵).

Temându-se ca Polonii să nu rețină acest bulevard al țerii, ca o basă de operațiuni în așteptare ca destronatul Bogdan să-și adune o altă oște mai puternică, Ion-vodă trimise pe episcopul Isaia Radouțenul cu alți deputați de frunte pentru a neguța un tractat de pace.

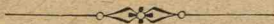
Polonii simțiră deja ce fel de braț ține cârma Moldovei.

Cu o amabilitate nepilduită pînă atunci din parte-le, ei se grăbiră a indestula toate cererile lui Ion-vodă.

Fugarul Bogdan ar fi fost estradat, să nu fi fugit din Polonia: în lipsă-î fu remis în mâinile ambasadorilor moldoveni un frate al seū, perit apoi fără veste în robia turcésă.

Cetatea Hotinului fu înapoiată Moldovei.

Pentru a arêta tótă importanța acestei acuisițiunii, căpătate atât de lesne contra speranței, Ion-vodă numi parcălabi doi bărbați, pe cari punea temeiu ca pe sine-însuși: socru-seū boierul Lupea Hurul, și cel mai intim al seū amic Jeremia Golia, cu care 'l vedurăm măn-când împreună pânea străinătății...



43) Weltman, *Kartiny svieta* (Moskva, 1836, in-4); t. I. p. 239.

44) Resmi-Ahmed-effendi, reproducus în a mea *Archivă istorică a României*; t. I. p. 183.

45) Ibidem.

II

DOMNUL

Era grato alli amici, a'li nimici terribile ; giusto con i sudditi, infedele con li esteri.....

Era iubit de amici, teribil pentru inamici, just cu supușii, perfid cu străini.....

Macchiavelli, *Vita di Castruccio*

§ 1.—În fine, eroul nostru se vede stăpân liniștit al Moldovei.

Hotinul era asigurat.

Pe Turci îi avea patroni, pe Poloni — amici.

Rivalul Bogdan retăcia prin lume: din Polonia trecu la Viena, din Viena la Dresda, din Dresda la Paris, din Paris la Copenhaga, în sfârșit la Moscva, unde se povesteste că țarul, cosându-l într'un sac, l'ar fi aruncat în fluviu: pedepsă de creșut din partea unui Moscovit, dar pe care o și merita un Român vîndut străinismului!

§ 2. — Un filosof antic ise sînt acum doę miı de anı: «cînd Cerul voesce a ıncredința unui om ales o «mare misiune, el ıncepe tot-d'a-una prin a ıspiti sufle- «tul și cugetul seü ın amărăciunea ilelor grele; ıı obo- «sesce mușchii și ósele prin lucrări dureroșe; ıı aruncă «ființa ın tóte lipsele sărăciei și ale nevoei; vrea ca fap- «tele lui să capete tot rezultate contrare celor dorite; «ın sfırșit ıı ațiță inima, ıı ıntăresce firea, ıı măresce «și adaugे forțele prin o energiă, fără care el n'ar fi «fost ın stare de a-și ımplini ınnalta ursită»¹⁾.

Așa fu trecutul lui Ion-vodă, pînă a dobândi tronul Moldovei: ın curs de o jumătate de secol, el nu cuno- scuse decăt vagabunde colindări din țeră ın țeră; spe- ranțe la tot pasul amăgite; dureri morale și muncă fizică!

Să vedem, care fu misiunea cea mare ce-ı ıncredin- țase Cerul.

§ 3. — Armenist din légên, luteran ın Polonia, tur- cit ın Constantinopole, Ion-vodă se arëtă creștin orto- dox ca domn al Moldovei, precum s'ar fi arëtät catolic să fi domnit ın Spania²⁾.

Cesar ın Galia adoră pe eiı druiđilor.

Napoleon ın Egipt se ınchină ın gıamia mamelucilor.

Oamenii cei mari, Cesarii și Napoleonii, nu aü toți decăt o singură religiune: religiunea gloriei, nestrămu-

1) Pauthier, *Confucius et Mencius* (Paris, 1852, ın-8); p, 429.

2) Cronica turcă, tradusă ın Mignot), *Histoire de l'empire ot- toman* (Paris, 1773, ın-12); t. 2, p. 210: «Comme il s'était fait musulman pour plaire aux Turcs, il se refit chrétien pour rega- gner l'affection des Moldaves». — Scrisórea vizirului Mehmed, ce am publicat'o din manuscript ın *Archiva istorică a României*, t. 1. p. 44: «sicuti vos illum christianum putastis, ita nos turcam».

tată în fundul inimei lor ca albia mării, pe când cultul exterior se alunecă pe marginile buzelor, ca undele ce se jăcă pe supra-față.

§ 4. — În mai puțin de doi ani de domniă în pace, Ion-vodă introduse în țera sa următoarele cinci reforme, afară de câte ne mai rămân pînă acum necunoscute:

1. Controlul personal al actelor emanate din cancelaria domnăscă;

2. Schimbarea capitalei;

3. Eliberarea poporului de jos din jugul aristocrației clericale și laice;

4. Baterea monetei naționale de aramă;

5. Strictetea contribuțiilor fiscale.

Și toate acestea, Ion-vodă le făcuse fără ajutorul unei «camere legislative»: *camerele legislative* nu fac un «2 maîu».

§ 5. — Pînă la 1572 nu găsim, asupra transacțiilor în interiorul țerei, nici un document subscris cu mâna domnăscă.

Am vețut cu ochii nostri cel puțin vr'o dece miî de documente originale: vorbim dupre câte am putut vedé.

Marele logofét, ca prim-cancelar al Statului, intipăria pe hârtiă sigilul princiar în josul crisóvelor, saũ îl anina pe șvară de metasă cătră pergamenă; apoi uricarul, a-decă scribă, își subsemna numele unde-va în códă; și, în fine, fără vr'o altă formalitate, documentul, care putea să fi fost chîiar pe o sută de moșii, trecea bun dat în mânile celui în drept.

Se întempla, firesce, că marele logofét, ca om și, mai ales, ca ministru, abusă de sigilul princiar: domnul nu sciea nemica.

Ion-vodă, cel de 'ntăiu, veđend nedreptățile ce se pu-

teaŭ face fără scirea-î³⁾, începu a subscrie el însuși⁴⁾ specificând une-orî cu propria sa mână pînă și data documentului.

În primul an al domnirii sale, el schimbă, unul după altul, doi mari logofeți: cel al treilea nu măi cuteđa a glumi cu încrederea lui vodă.

§ 6. — Pînă la 1572 capitala Moldovei fu Suceva.

Ea se bucură de această prerogativă în curs de trei sute de ani, avea 16,000 de case, 40 de biserici, măi multe palaturi⁵⁾, un fluviu limpede, o pozițiune pitorescă, și un castel care, cu un un secol măi 'nainte, respinsese tótă furia unei puternice armate polone⁶⁾.

3) Veđi, drept dovédă, documentul ce l'am publicat în *Archiva istorică a României*, t. 1 nr. 164.

4) *Zapiski Odesskago Obscestva*; t. 3 p. 254.

5) *Cantemir*, op. cit.; p. 66: «Ausser des Fuersten und der Vornehmen Palaesten, zaehlte man daselbst 10 steinerne und verschiedene hoelzerne Kirchen, und 16,000 Privat-haeuser; welche aber alle, nachdem die fuerstliche Residenz von da verlegt worden, verfallen sind...»

6) *Bălcescu*, *Magazinul istoric*; t. 2 p. 60.

Handwritten signature in Cyrillic script, likely reading "Ivan G. ...".

Totul dară se părea a-î asigura liniștita posesiune a vechilor sale drepturi, consânțite prin o triplă paragrafiă «immemorială» ⁷⁾).

De o dată, peste câte-va luni de domniă, Ion-vodă strămută scaunul țerii la Iași.

Acesta era un orașel mic și fără apă.

Domniî ceî vechi, căroră le plăcea a clădi palaturi ori-unde se opriău câte doê-trei ȕile pe an, desfetându-se cu vînatul prin codrii învecinați, zidiseră și aci un frumos castel de pétră la capétul sudic al tîrgului, pe marginea unei rîpe, încât să pótă servi la nevoiă și în timp de resboiu.

Măi avea Iașul o capisce armenescă, o capelă catolică și trei biserici române.

În fine, îl împodobia o baie de pétră de architectura orientală ⁸⁾).

Ast-fel, se părea că nemic nu putea prevesti acestui tîrgușor un viitor strălucit între orașele Moldovei.

Se nasce întrebarea: care causă să fi putut împinge pe Ion-vodă de a părăsi Sucéva? de a îmbrățișa Iașul?

Sucéva se afla aședată pré-aprópe de hotarele polono-ungare, pré-departe de Turci și de Tatarî; încât principele, în cas de rêsboiũ, lesne putea fi surprins prin o invasiune din partea Galiției saũ a Transilvaniei, pe când, tot de o dată, el nu putea ajunge la timp pentru

7) **Pothier**, *Traité de la possession* (Paris, 1807, in-8), p. 264: «possessio centum annorum sive temporis immemorialis».

8) **Heidenstein**, op. cit.; p 318: «Templa tria circiter Graeci «ritus, Armenorum unum, ex lapide omnia; catholicum ex materia unum; super omnia balneum Asiatici operis ex lapide pro «captu loci satis elegans».

a împedeca o invasiune de peste Nistru saŭ de peste Dunăre.

Iaşul sta în mijlocul Moldovei.

Acest suprem avantajii strategic era de ajuns pentru a determina alegerea unui Ion-vodă.

Decis a impune respect tuturor vecinilor, el căta să-şi ridice un cuib central, de unde să pôtă veghîa în tôte părţile, ca vulturul ce de pe vârful stâncei pândesce şi pe puşcaşul, de care trebui să se ferescă, şi biéta turmă, din care îşi va ochi o victimă.

§ 7. — Strigat'aŭ ôre Sucevenii contra Iaşului în 1572, precum strigă acum Iaşenii contra Bucureşciului ?

E sigur, că prin retragerea capitalei, Suceva, care nu mai are nici 1000 de case⁹⁾, perduse peste 90 la sută.

E sigur, că atunci nu era pusă în joc sublima cestiune a Unirii, pentru care saltă orî-ce inimă română.

E sigur, că Ion-vodă nu lăsă Sucevei, drept mângăere, nici măcar o curte de apel saŭ o universitate.

E sigur . . . şi cu tôte acestea istoria nu ne arêtă să se fi plâns Sucevenii.

§ 8. Tot ce remăsese fôstei capitale din antica-î strălucire era sicriul cu móscele unui sânt.

Ioan cel Nou, — aşa-î đicea pe nume, — era Trapezuntén de origină; căci Români, ei singuri între tôte popórele creştine, nu produsera nici un sânt calendaristic din propriul lor sîn, lăsând acéstă sarcină oficială Muscalilor şi Grecilor, între carî cei vrednici de împărătia cerului se numeraŭ tot-d'a-una cu milióne.

Cu vr'ó doî secolî mai 'nainte, un domn fôrte religios cumperâ, aduse în Moldova şi aşedâ în biserica mi-

9) Bendela, *Die Bukovina* (Wien, 1815, în-8; p. 21.

tropolitană dela Sucéva mósccele fericitului, pe care 'l declarâ a fi patron al țerii ¹⁰).

De atunci încóce, mai mult din patriotism decât din bigotism, sântul cel cu diploma de național deveni obiectul celei mai infocate venerațiunii din partea Moldovenilor: la ziua lui, Sucéva se împlăa de numeroase glóte de bărbați, femei, copii, veniți în peregrinagiu de prin tóte unghiurile țerii ¹¹).

Străinii afirmău, cum-că tot cultul Moldovenilor se mărginía în adorațiunea lui Ión cel Nou ¹²): în adevăr, noi ne închinam numai aceluia pe care 'l credeam că ne apără țera.

Mósccele sântului formaū unul din principalele venituri ale Sucevei: Ión-vodă respectâ această proprietate, și sermanii Suceveni, atinși la slăbiciune, remaseră mulțumiți.

§ 9. — Privind asupra stării sociale a țerii sale, eroul nostru vedea o națiune mare sbuciumându-se sub apăsarea unei clase mici, asemenea atletului mușcat de un șerpe: era statua lui Laocoon, dar o statuă viă și de proporțiuni immense!

De o parte sta ceea ce cronicile nóstre numesc *țéră*; de altă parte sta ceea ce nu era «*țéră*»: boierii și călugării.

10) Mitropolitul **Varlaam**, *Invățătură duminecele preste an* (Iași, 1643, in-f); p. 84 verso, în apendice.

11) **Paul of Aleppo**, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch, in arabic* (London, 1836, în-4); p. 85: «The people of «this country have entire faith in him; and resort, in pilgrimage, «to his festival, on the Thursday after Pentecost, from the remotest towns and villages».

12) **Coyer**, *Histoire de Jean Sobieski roi de Pologne* (Amsterdam, 1761, în-8); t. 2, p. 23.

Țeră erau mulți, erau aproape toți, dar vai! curat numai «suflete».

Boerii și călugării erau puțini, erau vr'o câți-va, dar «materie»: toate pământurile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor; și orî-cine nu era din ei, nu avea nici atîta loc propriu, cît trebuie pentru o inmormîntare.

Resultatul acestei stări de lucruri îl descrie cronică țerii: «În Moldova aū cei mici despre cei mari acest obiceiū de pier fără județ, fără vină, fără sémă!»¹³⁾

Ți se pare că auđi resunetul cîntecelor țerănesci din intunericul feudal al evului međiū: «Stăpâniī ne fac nu-
«mai reuțăți; ei nu ne dau nici cuvînt, nici dreptate; ei
«aū toate, ȳeaū toate, mănâncă toate, lăsându-ne a trăi în
«sărăciă și în durere...»¹⁴⁾

Intre cronică luī Urechea și cîntecul luī Robert Wace este la mijloc o distanță de trei secolī; dar între clăcașii români și servii feudali noi nu vedem nici o distanță.

§ 10. — Intr'un stat ast-fel constituit, principele putea să-și alegă numai una din trei căi: saū să țină cu boierii și călugării contra poporului, orî să țină cu poporul contra boierilor și călugărilor, saū în fine să-ī impace unii cu alții.

Câte-și-trele metodele fură incercate.

Cu poporul contra boierilor și călugărilor ținuse Pe-

13) *Letopiseșile*; t. 1, p. 187.

14) **Thierry**, *Récits des temps mérovingiens* (Paris, 1856, in-8); t. 1, p. 25: «Les seigneurs ne nous font que du mal, nous ne pouvons avoir d'eux raison ni justice; ils ont tout, prennent tout, mangent tout, et nous font vivre en pauvreté et en douleur. .»

tru Rareș ¹⁵⁾: el muri pe tron, după o domniă glorioasă aprôpe de doă-șeci de ani.

Cu boerii și călugării contra poporului ținuse Alesandru Lăpușnenul în prima sa domniă ¹⁶⁾: fu trădat, resturnat și alungat.

A împăca poporul cu boerii și călugării se silise Iacob Despota ¹⁷⁾: atrăgându-și o neîncredere din ambe părțile, el peri sub loviturile unei coalițiuni universale.

Aceste trei esemple erau tôte prospete: avându-le plăpânde de naintea ochilor, Ión-vodă, chiar din egoism, își alese calea, prin care scăpa națiunea din ghiarele clasei, pe cei mulți din mânilor celor puțini, pe turma din gura lupului.

§ 11. — Am văđut, cum un mare-vornic peri sub cuțitul calâului chiar în ziua de Pasci.

Alți boeri îi urmară unul după altul, deși nu toți avuseră plăcerea de a muri înfruptați de oue roșie.

«De pre boerii de cinste și cei mai de jos sabia lui «Ión-vodă nu lipsia, ci cu multe feluri de morți îi omora», dice cronica țerii.

§ 12. — Monastirile consumau în trândăvia și în desfrinări sudorea Moldovei ¹⁸⁾.

Ión-vodă dede o pildă, neauđită pînă atunci în istoria Românilor.

Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralități; divanul domnesc esecută întocmai o legiuire din Codicele Teodosian: «Sodomitul să péră prin flacări

15) *Ms. Ossolinianum* apud Engel, *Geschichte der Moldau* (Halle, 1804, în-4); t. 2, p. 184-5.

16) *Letopisețe*; t. 1, p. 177-8; «și cu dragoste îl primiră boerii».

17) Sommer, op. cit.; p. 36-37.

18) Veđi a mea *Lumina*, t. 3, p. 51-56.

în prezența poporului»¹⁹⁾; mărșavul episcop fu ars de vii²⁰⁾: Ión-vodă ținea pré-mult, pe semne, la litera drep-tului roman!

Mitropolitul, putred de bogății, adunate prin vînđarea Cuvîntului lui D-đeu, scăpă de caznă și de mörte fugind la munți.

Un boier, care de 'ntăiü trădase pe trei domni în șir, apoi se făcuse căpitan de hađucii de codru, și în fine cređu a-și ascunde uritul trecut îmbrăcând haına cea fățarnică a monachismului, fu îngropat de viü în pămînt.

«Temnițele erau pline de călugeri,» đice cronica țerii.

Fariseii își resbunară într'un mod curios: nici într'o monastire a Moldovei nu ni s'a întămplat a găsi portretul lui Ión-vodă saü numele seü înscris în vre-un pomelnic; érá peste o sută de ani mai încóce, un mitropolit îl șterse chiar din catalogul domnilor țerii pe care-l scrisese în versuri și în care, bună órá, cãntă în următorul mod virtuțile Lăpușnénului:

«Domni ș'acesta bine, și'n Slatina-și fece

«Monastire frumoșă, pe tóte le 'ntrece!»²¹⁾

Apoi dě!

§ 13. — Ura sa pentru boieri și călugeri, desprețul seü pentru aristocrația de tot felul, Ión-vodă, în unele casuri, sciea să le manifeste și fără ajutorul gelaților.

În tótă Moldova cei mari își mascaü faptele lor cele

19) *Lex Dei*; tit. 5, c. 3. — *Cod. Theod.* lib. 6, ad leg. Iul. de adult.: «spectante populo, flammis vindicibus expiabit.»

20) *Letopisețe*, t. 1, p. 192: «băgat'a în foc de viü pre vlădica «Gheorghie de a ars, dându-i vină de sodomie.»

21) *Cipariu*, *Crestomatia saü analecte* (Blaj, 1858, în-8); p. 236.

neevangelice prin cea mai zelosă pădire a posturilor; pe când țeranii, din contra, destul de storși numai prin apăsare, se feriau de a mai slăbi și mai mult prin lăsări de carne și de brânză, dacă aveau cum-va, din întâmplare, vre-una din acestea.

«La Munteni, boierii și poporul sînt de o potrivă religioși; — dice un călugăr oriental în interesanta sa călătorie; dar în Moldova chiar postul cel mare îl observă numai clasele de sus; era încât privesce pe cei de jos, ei de loc nu-l bagă în seamă, și irreligiositatea lor, cea mai mult decât tătărăscă, merge pînă acolo, încât Patriarcul de Antiochia când intra în casele lor, ei nu eșiau înaintea lui nici măcar cu o fărâmură de pîne...» ²²⁾.

Ei bine! Ión-vodă era întocmai ca țeranii cei nelegiuiți ai țerii sale.

Un cronicar mare-logofet strigă cu un fel de spaimă bigotă: «nu creș să fi fost creștin pravoslavnic, că de ar fi fost creștin, nu s'ar fi însurat în postul mare!» ²³⁾

Un cronicar mitropolit îl numesce: «Ión cel Reu.» ²⁴⁾.

22) **Paul of Aleppo**, op cit. t. 1, p. 63: «The fast of Lent is strictly observed by the court and the higher classes of the people; but the lower orders keep no fast, nor perform any prayer, nor appear to have any religion at all... But in Wallachia, which God preserve! it is very different; and the religiousness of its inhabitants, their moderation, and good conduct, are preeminent.» — P. 117: «It is very different from Moldavia; where, when the Patriarch entered the abode of any of the inhabitants, not one of them came to stand before him, nor treated him to a cake of bread, than whom, even the Tartars are more religious.»

23) **Miron Costin**, *Letopis*. t. 1, appendice, p. 86.

24) **Cipariu**, loco cit. în notă.

Și marele logofet și mitropolitul aveau dreptate... din punctul lor de vedere.

§ 14. — Uciđend pe boierii și pe călugerii, pînă atunci atît de puternici, Ión-vodă, pentru o deplină siguranță, luă măsuri ca să-i împedec de a-și uni forțele contra tronului; măcar că ori-ce ligă e pré-slabă, când nu o susține poporul de jos ²⁵).

Precum điserăm, toți aristocrații, atît clericii cum și laici, aveau un singur D-đeu: egoism, interes personal, ban.

Ión-vodă își dede un frumos spectacol făcendu-i să se bată unii cu alții, pe când el îi bătea pe toți de o potrivă.

Luând, bună oră, o moșiă monastiréscă, el o dedea unui boier ²⁶): étă călugerii țipând contra boierimii!

Sau, luând proprietatea vre-unei monastiri, o dedea unei alte: étă cele doě monastiri intrând în luptă!

Sau, în fine, luând dela boierul cutare, dedea unui alt boier: étă boierii inșfăcându-se de pěr!

Țera rîdea, privind întresfîșierea foștilor seî apēsători.
Domnul rîdea, vėđend cât de próstă e lumea!

§ 14. Ión-vodă nu împroprietări pe țeranii; nu! căci se feria de o crisă, ale cării efecte pe de o parte nu

25) Bacon, *Essais de morale et de politique* (Oeuvres, tr. p. Riaux; Paris, 1851, în-8); t. 2, p. 284: «les grands ne pouvant «presque rien en ce genre, si la multitude n'est disposée a se soulever d'elle-même.»

26) Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldowitz* (Wien, 1862, în-8); p. 27 și 87, documentul din 1577: «Diese Hand-«veste habe nun Jeremias, der Hatmann gewesen, dem heil. Kloster «damals genommen, als er den Kaelugaern in den Tagen des Woe-«woden Johann, ohne ihnen hiefuer etwas zu geben, diese zwei «Doerfer weggenommen hatte».

erau destul de limpedi, érá pe de alta, nu puteau să-și manifeste fructele lor cele bune, decât numai dóră după un șir îndelungat de ani, străcurați în tristă șovăitură.

Improprietărirea țeranilor din proprietatea cea usurpată clerico-boerescă este o bucățire, în urma cării, ca rezultat imediat, cei puțini bogați sînt fôrte sărăciți și cei mulți săraci nu sînt de loc îmbogății: decimii de ani trebuie să trecă mai 'nainte de a reveni lucrurile la o nouă stare normală, mai bună, firesce, decât starea normală cea vechiă... dar pînă atunci? pînă atunci egalitatea sărăciei pentru toți și în tóte!

Ión-vodă improprietăriia nu numai pe țeranii, ci chiar pe Țigani, când acei Țigani aveau mijloce de a-și plăti pe-șin o proprietate ²⁷⁾; când nu, nu; ci-î înzestra încet-încet cu nesce atari mijloce, întrebuițând un metod, prin care departe de a produce o crisă, el din contra înfloria finacele Statului.

Secretul eroului nostru era de o simplitate nespusă: el nu lăsă pe boieri și pe călugeri să abuse cât un fir de pěr de munca țeranului.

Ión-vodă vedea, că ciocoii lea aprópe tot căștigul țeranului, despoind ast-fel tot de o dată vistieria țerii, căriia boierii și călugerii nu-î dedeau nemica, érá ceilalți nu mai aveau de unde să-î dea.

Jos abusul! — numai atâta.

— § 16. Aice e locul de a analiza cestiunea proprietății teritoriale la Români, după vechile nóstre legi, nescrise,

27) Documentul ce l'am publicat în *Archiva istorică a României*; t. 1, nr. 156: „Am dat acestui Țigan, anume Nicola, o treime din «cincimea satului Bolotescii și cu loc de móră în apa Putnei, care «teritoriū și-l cumpăraseră etc.»

dar cu atât mai raționale, basate nu pe imaginațiunea vreunui jurist, ci pe însăși natura cea intimă a poporului.

Boierii său monastirile nu erau proprietari, ci numai nesce posesori ereditari ai respectivelor porțiuni teritoriale, cari de'ntru 'ntăiū le-aū fost acordate lor din partea domniei ca locuri deșerte și fără valóre, pentru a le colonisa cu ómenī și a le da ast-fel o utilitate.

Domnul țerii remânea pentru tot-d'a-una adevăratul proprietar al întregului teritoriū național, încât boerul său monastirea, avēnd facultatea de a vinde, de a schimba, de a ipoteca, de a dărui moșiele lor, pentru fie-care din atari transacțiuni trebuia să capete o nouă specială incuviințare domnescă, condiționată printr'o dare în bani său în natură, și în care principele întăria acuișițiunea noului posesor prin următoarele caracteristice cuvinte: «i-l *dâm* lui acel sat etc.» ²⁸⁾

Pe basa acestei constituțiuni a proprietății teritoriale, țeranii români aveaū duple îndatoriri; unele cătră fiscal domnesc, altele cătră posesorul ereditar, din cari cele principale erau:

Indatoririle țărănesci cătră fisc:

1. Dări și glóbe judeciare, precum de pildă: bani de divorț, bani de măritiș, glóbe pentru furturi, dușegubine pentru omoruri etc.

2. O mică sumă bănescă anuală, și dijmă în natură de oi, de porci, de miei.

Din tóte aceste venituri ale fiscalului, posesorul moșiei își reținea, ca un fel de resplată pentru munca percepțiunii, câte o a treia parte.

28) Veđi mai tóte documentele teritoriale muntene și moldovene, în a mea *Archiva istorică a României*.

Indatoririle țărănesci către posesor:

1. Trei zile de lucru, anume una arând, alta cosind, a treia secerând;

2. De două ori pe an, la Crăciun și la Paști, daruri numite «cinste», anume: ouă, găine, cașuri²⁹⁾.

Sub Domni de principie aristocratice, fie prin concesiuni formale, fie prin îngăduiri tacite, boierii și călugării reușiră pe de o parte de a usurpa toate folosurile, câte se cuveniau fiscalului și din care ei nu aveau drept decât numai asupra unei treimi; pe de altă parte, de a șterge cu desevrșire condiționalitatea obligațiilor țărănesci, silind pe sătenii să le lucreze și să le dea mai în toate zilele!

Fiscul se fecunda, mai ales, prin confiscățiuni; prin vămi, câte nu încăpuseră încă în mâinile particularilor³⁰⁾; prin dijma de cêră și de miere³¹⁾. Dările teritoriale, adevărata avuție a unui Stat bine constituit, erau ca și nule.

29) Tote acestea se deduc în parte din documentele locale, dar mai cu seamă din «jus valachicum» al coloniștilor români din Moldova și Transilvania, cari se stabiliu în Polonia și despre cari vezi o prețioasă colecțiune de acte oficiale în **Stadnicki**, *O Wsiach Woloskich* (Lwów, 1848, în-4); p. 25—92. Unele acte sînt din epoca lui Ión-vodă.

30) **Charrière**, *Négociations de la France dans le Levant* (Paris, 1853, în-4); t. 3, p. 913, nota: «...une eschelle ou dace d'un «port vallant trois mil ducats par an... succession et hoyrie d'un «seigneur exécuté par justice...»

31) **Botero**, *Le relationi universali* (Venetia, 1600, în-4); t. 1 p. 95-6: «Il prncipe tira da cento mila scudi, della decima della «cera, et del mele... Vi passa il moscatello, o malvagia di Candia per Polonia, e per Alemagna: onde il prncipe cava grande «entrata...»

Restringând cu totul drepturile cele abusive ale seniorului asupra câștigului țerănesc, Ión-vodă ajungea la trei scopuri de o importanță supremă:

1. Îmbogăția pe țerani, adică pe cei mulți, sau și mai bine, pe cei «toți».

2. Luând dela țerani numai $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ din câte le răpă seniorul, umplu visteria ca nici o dată.

3. Reuși a deveni idolul aceloră ce erau «țără».

Și, cu toate acestea, el nu improprietărise pe țerani!

§ 17. — Un alt fact concurge a proba geniul administrativ al lui Ión-vodă.

Pentru transacțiuni importante, privitoare mai cu seamă la clasa de sus, Moldova întrebuinta bani străini de aur și de argint, cari intrau în țără, în mare cătime, în schimb pentru esportațiunea vitelor.

Dar banii de aramă erau puțin, încât țeranul, în transacțiunile sale cele mici, se vedea forțat de a opera mai mult în natură, — moneta cea mai nedreptă și mai nesigură.

Domniî precedentî, Despota și Lăpușnenul, făcură bani naționali de argint³²⁾: ei nu se gândiră la nevoile țeranilor.

Ión-vodă pricepu pe dată toate avantajele monetei de aramă, a cării fabricațiune, costând puțin Statului, aducea tot-d'o-dată folose immense prin îmbogățirea țeranilor, vrea să ăică a fiscului.

Gologaniî naționali începură, în fine, a circula prin toate unghiurile Moldovei.

Pe lângă altéle, ei familiarisau țera cu icóna frumó-

32) *Bolliac, Daco-Romane*; nr. 112—118.

seî figure a principelui, în giurul căriia se citia patrioticul titlu: «Părintele Moldovei».

E de observat, că ei fură la noi nu numai cei de 'ntăiu bani de aramă, ci încă cei de 'ntăiu cu o inscripțiune românească: nu latină, ca pe ai lui Despota și ai Lăpușnului, nici slavonă, ca pe cei anteriori.

Boierii și călugării vorbeau latinesc și slavonesc; țeranul — românesc.



Fig. 2.

I. Moneta lui Ión-vodă după cum a publicat-o reposatul George Seulescu în Iași, în 1859, litografia lui Parteni, pe hârtiute separate.

II. Idem după cum e reprodușă de Papiu în al seü Tesaur de monumente istorice ; t. 3 p. 205.

§ 18. — Puternicul patronașiu, acordat poporului de jos contra claselor de sus, avea în ideia lui Ión-vodă, precum lesne ne-am putut convinge, mai cu deosebire o țintă financiară.

El făcu acum în privința țeranilor întocmai ceea ce

regii occidentale făcuseră mai înainte în privința comunelor municipale, eliberându-le din jugul seniorilor feudali³³): immensele abusuri neregulate ale aristocrațiilor izolați se prefăcură într'un venit periodic al fiscului, mai moderat individualmente și colosal în totalitate; cursul apei fu schimbat și canalizat în profitul tronului ast-fel, încât pârăiele cele împrăștiate, numeroase și imflate, se reduseră de o dată la proporțiunile unui singur fluviu de aur.

Așa dar, e vederat că, îmbunătățind sorta țăranilor, Ion-vodă avea dreptul de a cere din parte-le nu numai o recunoștință morală, ci încă pe cea materială, manifestată prin esactitate și sinceritate în plata dărilor fiscale, cari formaū acum o mică parte din câte le storceaū obicīnuit boierii și călugerii.

Lipsa saū abundența financiară a unui Stat, în cele mai multe casuri, nu depind de sărăcia saū avuția țării, ci numai și numai de modul percepțiunii impozitelor; încât un popor sărac pōte să aibe un fisc abundant, din cauza unei percepțiuni energice și bine organizate, pe când, din contra, un popor avut pōte să aibe un fisc lipsit, din cauza unei percepțiuni moleșite și reū organizate.

Ion-vodă reuși de a face, ca banii să curgă, așa dicēnd dela sine, în visteria Domnescă, fără concursul unei miriade de agenți salariați, fără directorate statistice, fără comptabilitate francesă, fără inspectorii financiarī: el se mulțumi a aplica în tōtă rigōrea teribila lege penală contra neplatei dărilor.

33) Estracte din Bréquigny, Guizot și Thierry în *Encyclopédie moderne*; nouv. éd. t. 10, p. 272-87.

Maî bine legî puține, dar bine esecutate!

Iată tabloul ce-l dă un biograf contimpuran al lui Ión-vodă:

«Dacă cine-va vindea fără scirea domnescă un strugur din viiă³⁴⁾, sau orî-și-care lucru supus censului, pe unul ca acela Ión-vodă, infigându-î o verigă prin nările nasului, cu mânilor legate la spate, îl da calăilor, ca să-l bicuiescă pe piețe publice, și apoi cadavrul lăsă zăcînd fără inmormîntare, hrană cânilor!»³⁵⁾

Astădî, legile năstre pedepsesc cu temnița pe debitorul unuî particular, de cele maî multe orî al unuî Grec sau Ovreu, căci Româniî nu pré aũ banî de dat cu imprumut. . . debitorul Statuluî remăne nepedepsit.

Prefer sistemul lui Ión-vodă.

§ 19. — Istoriciî incrimineză cruđimea eroului nostru. Sînt nedreptî.

Iată ce đise peste doî secolî și jumătate Napoleon cel Mare, cînd istoriciî îl incriminaũ și pe el de cruđime:

34) Cf. despre celebrul Wallenstein, unul din geniele cele maî mari ale timpilor modernî, în GUALDO PRIORATO, *Vite et azioni di personagi militari e politici* (Viena, 1674, în-f); litt. w, p. 5 nenumerotată: «Castigó severamente piccioli errori per spaventâr i gravi falli.»

35) Lasicki, op. cit.; p. 129: «. . ipse Ivonia, vel ob levissimum delictum, poenam capitis insontes statuebat, vivos excoriabat, palis infigebat, oculis privabat (quae poena apud Valachos familiaris est), naso et auribus praecisis deformes homines reddebat; breviter, si quis illo invito seu racemum suae vineae, seu quidpiam aliud, ex quo census penditur, vendidisset: hunc ille aut occidebat aut hamo per nares illius traducto, manibusque post tergum colligatis, tortoribus vel si isti non essent, Nigritis (quos Ziganos vocant) per plateas immisericorditer flagellandum obiciebat: et quod immanius est caesorum cadavera insepulta etc.»

«Am ținut tot-d'a-una cu majoritatea poporului: la ce ore mi-ar fi putut servi crima? ³⁶⁾»

O logică sublimă!

Ión-vodă ținuse și el tot-d'a-una cu majoritatea poporului.

Majoritatea poporului îl iubia, ca nici pe unul din câți l-au proces și i-au succes pe tronul Moldovei.

Inșiși istoricii cei incriminatori recunosc, toți într'o voce, suprema popularitate a lui Ión-vodă. ³⁷⁾

Deci, unde e crima?

Nu e crud acel principe, care, cu prețul câtor-va capete aristocratice și cu neimblândita pădure a legii, își cumperă idolatra iubire a unei țeri întregi.

§ 20. — Miraculosul rezultat al administrațiunii lui Ión-vodă se poate exprime prin puține cuvinte.

În 1572, la intrarea-î în domnie, toate calamitățile erau grămădite asupra Moldovei.

O teribilă ciumă deciuia prin sate și prin orașe; ³⁸⁾

36) Emerson, *Les représentants de l'humanité* (Paris, 1863, în-8); p. 291-2: «on m'accuse, disait-il, d'avoir commis de grands crimes; les hommes de ma trempe ne commettent pas de crimes. «...J'ai toujours marché avec l'opinion des grandes masses et avec les événements. A quoi m'auraient servi des crimes?»

37) Cronica turcă ap. Mignot, op. cit.; t. 2, p. 215: «Pierre fut placé sur le trône de Moldavie, au milieu des larmes des peuples qui regrettaient Ivan.» — Gorecki, op. cit.; p. 90: «pedites, gens rustica, singulari fide ac animo in Ivoniam fuere.» — Lasicki, op. cit.; p. 130: «. . . illum postea non modo honorarint horruerintque, verum etiam fortiter pro eo depugnaverint.»

38) *Archivi Antiqui Leopoliensis Liber MCLXV* (MS. in magistratul dela Lemberg, în-f); anno 1572, p. 613: «Pestis fuit eodem anno gravissima.» — *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum* (Coronae, 1847, în-4); p. 66: «Saevisissima pestis Barcensem Provin-

Un comet speria imaginațiunea poporului! ³⁹⁾

O furiósă inundațiune devasta câmpiele; ⁴⁰⁾

Visteria era secată prin nebuniile lui Bogdan-vodă, care se plimba cu trăsură acoperite cu argint și aur; ⁴¹⁾

Turcii și Tătarii, veniți în ajutorul lui Ión-vodă, nu se putură reținé, firesce, de a nu comite jafuri, violințe, omoruri; ⁴²⁾

În fine, era un potop de rele!

În curs de doi ani, principele nostru realisâ visul domnilor celor mai mari: finanțele erau în flóre și contribuabili mulțumiți.

§ 21. — Cronicarul Urechia servise în tinerețele sale, ca uricar saŭ scribă, la curtea lui Ión-vodă; dar era aristocrat din una din familiile cele mai ilustre ale Moldovei ⁴³⁾, inrudit cu cei-lalți boieri, devotat călugărismului și, prin urmare, dușman sistematic al stăpânului seŭ.

ciam depopulatur et pene exhaurit »—Charrière, op. cit.; t. 3 p. 241, janvier 1572: «la peste est la plus extremes et eschauffée qu'elle «feut, cent ans a, en Levant.»

39) Gessner, *Bibliotheca instituta et collecta* (Tiguri, 1583, în-f); p. 265, 312, etc.

40) Schard, *Scriptores rerum Germanicarum* (Basileae, 1574. în-f); p. 2522, sub anul 1572: «Danubius ita inundare cœpit, ut post hominum memoriam maiorum aquarum illuvies non fuisse existimetur.»

41) Forgacs, *Rerum Hungaricarum sui temporis Commēntarii* (Posonii, 1788, în-8); p. 698: «Bogdanus . . sponsa, quam stolido luxu ambiverat, spoliatus, cui carpentum mirifico sumptu confecerat, ut rotarum quoque circumferentias, quo uspiam ferri usus fuit, argenteis laminis, auratis exornasset. . .»

42) Lasicki, loco supra.

43) Cantemir, *Chronicul Romano-Moldo-Vlachilor* (Iași, 1835, în-f); t. I, introducere, p. LXX: «. . Corvinos, cuius ex prosapia derivantur Urecestii». Cf. *Archiva istorică a României*; t. I, nr. 203.

Ei bine! cu tótă ura-î personală ce respiră mai în tóte rîndurile povestirii sale, încât nu se teme de a rîde pînă și de mórtea vitézului⁴⁴); ei bine! cu tóte astea, însuși cronicarul Urechia se simte forțat a caracteriza pe Ión-vodă în următorul mod: «era la minte ascuțit, «la cuvînt gata, și se vedea a fi nu numai de domnia «acestei țeri, ci și altor țeri să fie cap și mai mare».

Atari cuvinte din gura unui inamic!

§ 22. — Nu mai puțin dibace fu politica esterióră a lui Ión-vodă; deși, din nenorocire, noi nu cunoșcem din ea, pînă acum, decât numai o singură cestiune, în care diplomația cea machiavelică a unui mic principe român era cât p'aci să arunce într'un grozav labirint de complicațiuni trei din Statele cele mai ponderóse ale Europei: Turcia, Franța și Polonia.

§ 23. — Curând după intrarea lui Ión-vodă în Moldova murise bătrânul rege polon Sigismund-August.

El fu ultimul din dinastia iagelonă și, tronul rămânînd vacant, mai mulți principî străini se grăbiră a se presinta ca pretendenți la corónă, între cari și Enric de Valois, fratele regelui frances Carol IX.

Pórta Otomană sprijiniă acéstă candidatură.

În Polonia o susșinea, mai cu deosebire, famosul Laski, care ajutase o dată lui Despota, dar acum se dumeri de a se face mai bine domn el singur, decât să facă pe alții, și cerea coróna Moldovei dela influința francesă în Constantinopole, ca resplată a serviciilor sale în cestiunea lui Enric de Valois⁴⁵).

44) *Letop.*, t. I. p. 196.

45) *Languet, Arcana seculi XVI, epistolae secretae ad Augustum Saxoniae ducem* (Halae, 1699, în-4); scrisórea dela Dresda, din 1572

Franța începu a neguța în taină destituirea lui Ión-vodă.

Ast-fel, politica moldovénă se afla pusă în luptă cu acea francesă.

Să urmărim peripețiile intrigei.

§ 24. — În data după mórtea lui Sigismund-August, Ión-vodă espedi în același moment doi ambasadori: unul la Constantinopole, cătră visirul Mehmed-Socolli; altul la Cracovia, cătră camera polonă.

Ambasadorul, trimis în Turcia, solicită un ajutor de Tătari, în fruntea cărora Ión-vodă promitea, cu mândria, că lesne va cuceri tótă Polonia, slăbită prin anarhiă ⁴⁶).

Domnul sciea pré bine, că sultanul, legat prin amiciă cu Franța, nu-î va încuviința cererea.

În adevăr, vizirul se grăbi a-î răspunde de a se opri dela orî-ce încãlcare contra Poloniei; însă, tot-o-dată, îi lăudă zelul și îndrăznéla.

De altă parte, ambasadorul trimis în Polonia incre-

pridie Cal. Dec. liber 1, pars 1, p. 182: «Dicunt Turcas promittere «Polonis Moldaviam si Gallum eligant. An promittant nescio, sed «scio eos nequaquam tradituros, etiamsi decies promiserint. . Pe- «tit praeterea Lasky, ut Rex Galliae perficiat apud Turcas, ut Mol- «davia tradatur ipsi, tanquam praemium suorum laborum.»

46) Charrière, op. cit.; t. 3, p. 522, nota: «pendant l'interrégne «de Pologne, il avoit souvent demandé congé au Grand-Seigneur «d'entrer en vostre royaume; et que, y venant aussy de son costé «le Tartare, il asseuroit que s'il ne pouvait y exécuter tout ce qu'il «voudrait, qu'au moins dévasteroit-il, ruinerait et perdrait une «grande partie de pays, etc.» — Cf. scrisórea vizirului în *Archiva istorică a Româniéi*; t. 1, nr. 47: «Mortuo enim Rege vestro, su- «binde nos litteris suis sollicitavit, ut quinque(?) millibus solum «Turcarum adiunctis, licentiam illi in Poloniam daremus, et se il- «lis totam Poloniam subiugatoriam tributariamque Caesari nostro «invictissimo facturum praedicavit...»

dința, cumcă o armată de 100,000 de Turci, Tătari și Munteni, profitând de mórtea lui Sigismund-August, eraügata a năvăli în Galiția; însă, din mila lui D-đeu, îi împedcă Ión-vodă prin rugămințile sale pe lângă vizirul Mehmed-Socoli. 47)

Polonii, petrunși de spaimă 48), nu sciaü cum să mulțumescă mai bine generosului principe al Moldovei.

Drept resplată pentru prețiosul serviciü ce țiea că le făcuse, Ión-vodă cerea dela camera cracoviană doē lucruri:

1. Inapoïarea Pocuției.

Ștefan cel Mare o cucerise dela Poloni și o reținu pînă la mórte; Bogdan cel Chior o perdu; Petru Rareș o redobândi și éráși o scăpă în vr'o câte-va rînduri; urmașii seï o lăsară, fără protestațiune, în curs de patru-đeci de ani, sub sceptrul Poloniei; pînă ce, în fine, demn strănepot al marelui Ștefan, Ión-vodă își rădică glasul.

47) Bielski, *Kronika polska* (Krakow, 1597, în-f); p. 653: «Posla «Woiewody Woloskiego, ktory to ukazowal ze za swa namowa «100,000 Turkow, Tatarow i Multanow od korony polskiey odwro-«cil etc.»

48) In Europa se respândise deja vestea de invasiunea turcă, ca de un fact acomplit, precum vedem în istoricii venețiani, Paruta, *Dell'istoria veneziana parte seconda in Degli istorici delle cose veneziane* (Venezia, 1718, în-4); t. 4, lib. 3, anno 1572, p. 275: «Essendo a Turchi nato sospetto, che havessero i Polachi fa-«vorito il Valacco in pregiudicio dell'imperio Ottomano, per vendi-«carsi dell'ingiuria, erano improvvisamente entrati nel paese sog-«getto a quella Corona, et fatte diverse incursioni nella Prussia, «nella Podolia, et nella Rossia, minacciavano ancora d'inferire «danni maggiori...»

«Pocuția e un patrimoniu al meu,» — scriea el către camera polonă. ⁴⁹⁾

2. Inapoiarea tesaurelor moldovene, confiscate în Polonia.

În 1564, fugind de'naintea Lăpușnului, care intra în țară cu o oște turcescă, Ștefan-vodă Tomșa, ucigașul lui Despota, fu prins de către Poloni și descapitat în Lemberg, din ordinea regelui Sigismund-August, sau mai bine zicând, după porunca unui espres ambasador turc.

Tomșa ducea cu sine totă visteria țării: Polonii, — calăi în serviciul sultanului, — confiscară sacii cu aur ai victimei, mângâiându-se cu metalul pentru rușinea de a se fi supus orbesce voinței păgânilor, contra frăției creștine și contra legilor ospitalității.

Ión-vodă pretindea acum restituțiunea acelei proprietăți naționale ⁵⁰⁾.

Ambasada moldovenescă își împlini misiunea cu o așa mândrie și demnitate, încât camera cracoviană, cuprinsă de mirare, îi arătă mai mult respect decât chiar ambasadei imperiale dela Viena.

Polonii nu cutezară a ne tăgădui dreptul asupra Pocuției, nici asupra averilor lui Tomșa; ci, recurgând la calea amânării, ei promisera a răspunde în dată după ce-și vor fi ales un rege.

Ión-vodă sciea de mai 'nainte că Polonii nu-î vor îna-

49) Heidenstein, p. 8: «Pocutiam tamen, tanquam antiqui juris possessionisque Valachicae»... — Bielski, loco supra: «upominal Pokucia, mieniac ia bydz oyczyzna swa.» Aice cuvîntul «oyczyzna» este luat în înțeles de «ocină», adecă «patrimoniu,» iar nu «patriă,» cum înțelesese Engel.

50) Heidenstein, p. 8: «Thesaurus quos Thomsa ex Valachia in Regnum importarat, repetit».

poia Pocuția, pentru care ei versară atâta sânge în curs de un secol; și că de ar vré, tot încă n'ar puté să-î întórcă tesaurele lui Tomșa, de demult împărțite, cheltuite și uitate; dar nu Pocuția, nici Tomșa, formaú adevérata țintă a ambasadei moldovene.

Atât în Constantinopole, unde stăruise contra Poloniei, precum și în Cracovia, unde intrigase contra Turciei, Ión-vodă reuși deplin în planurile sale:

În Constantinopole, el se întăria în buna opiniune a Otomanilor, pentru ca nu cum-va să fie destituit după uneltirile Franciei;

În Cracovia, atribuind Turcilor, cu o fineță diabolică, cele ڃise de el însuși ⁵¹), îi compromitea în ochii Polonilor, ceea ce-î și trebuia pentru a surpa candidatura protegiatului otoman Enric de Valois.

§ 25. — Peste puțin timp, Ión-vodă răpeđi alte doé ambasade, éráși una la Constantinopole și alta la Cracovia.

Ambasadorul, trimis la Constantinopole, insciință Pórta Otomană, cum-că destronatul Bogdan-vodă adună în Polonia, cu ajutorul magnaților, o numerosă óste pentru a năvăli din nou asupra Moldovei; și că se și apropia deja de forteréța Hotinului... ⁵²)

Ambasadorul trimis la Cracovia, rugá Camera de a nu suferi nici o încercare din partea lui Bogdan ⁵³).

51) Bacon, loco cit.; p. 308: «il est une autre ruse du même genre, que les Anglais désignent assez ridiculement par cette expression proverbiale: retourner le chat dans la poêle, et qui consiste à attribuer à une autre personne ce qu'on lui a dit soi-même dans le tête-a-tête. Or il est facile d'en imposer aux autres sur ce point, etc.»

52) Charrière, t. 3, p. 318 nota, și 325.

53) Bielski, p. 660.—Heidenstein, p. 21.

Pretextul ambelor ambasade era de tot imaginar.

Bogdan de mult nu se mai afla pe teritoriul polon.

Cu toate acestea, Turcii se înfuriară contra camerei cracoviane, érá camera cracoviană, cređend că în adevér Bogdan s'ar fi ținend ascuns unde-va în Polonia, respândi în toate direcțiunile curieri și emisari, pentru a prinde pe nenorocitul fugar⁵⁴): atât de gróznic sciuse a deveni Ión-vodă față cu unul din cele mai puternice regate ale Europei.

Care să fi fost scopul cel secret al Domnului moldovenesc în aceste doé ambasade ?

1. De a provoca în Constantinopole din partea Otomanilor vre-o demonstrațiune dușmană contra Polonilor, făcend ast-fel o lovire indirectă, dar durerósă, în candidatura lui Enric de Valois;

2. Sub aparința de a urmări pe Bogdan, să câștige timpul și ocasiunea de a lucra prin ambasadorul seú în Cracovia, împrăștiind bani și întrige, contra politicei franceze.

§ 26.—Vedend că Turcia, după sollicitațiunile Curții dela Paris, tot mai cruțá hotarele Poloniei, Ión-vodă espedi un al treilea ambasador la Constantinopole.

Reproducem chiar cuvintele agentului frances pe lingă Pórta Otomană în scrisórea sa cătră Enric de Valois:

«M'am însciințat, că Domnul Moldovei trimise aice un «céuș, carele asigură că țarul moscovit fu primit în

54) *Archivi Antiqui Leopoliensis lib. MCCX* (MS. in magistratul dela Lemberg, in-f); p. 180: «Anno 1573 Sabbato ante St. Andreae «Apostoli, Gregorio Anturbano misso Samboriam ad exquirendam «certitudinem rumoris de Bohdani ductu ad Moldaviam, et Trello «alio suburbano in eodem negotio ad Zaderowaez misso exposi- «torum eorundem ac pro equis meritoriis 3 zl. 16 gr.»

« Vilna și în tótă Litvania, cu voea și îngăduirea țerii
 «intregi, și că este de temut, că și camera polonă i se
 «va supune, sciindu-l armat și așa de aprópe; care veste
 «a fost turburat fórte mult pe Turci, făcându-í să ho-
 «tărăscă in divanul de ieri un resboiú contra Poloniei» ⁵⁵).

Iată dară că diplomația lui Ión-vodă era cât p'aci să restórne candidatura lui Enric de Valois, dacă Polonii nu s'ar fi grăbit a risipi bănuelile Turciei.

§ 27. — In fine, puțin mai 'nainte de momentul decisiv al electiunii de rege, sosi și la Cracovia un al treilea trimis moldovenesc.

Ión-vodă reușise a pune mâna pe doé scrisori turcesci din partea vizirului Mehmed-Socolli, una cătră camera cracoviană, cea-laltă cătră episcopul Montluc, ambasadorul frances in Polonia.

In epistola-í cătră camera, vizirul poruncia Polonilor de a alege pe Enric de Valois, inchiaiând'o așa: «să nu întâr-
 diați cu implinirea ordinilor sultanului» ⁵⁶); in epistola

55) Charrière, t. 3, p. 374: «J'ay eu advis que le bogdañ a envoyé un chaoux à ceste Porte, qui assure que le Moscovite a esté receu à Vilna et en toute la Lithuanie, du gré et consentement de tout le pays, et qu'on craignoit que les estats de Polongne se laisseroient aller audit Moscovite, le voyant armé et fort si près d'eux. Ceste nouvelle a merveilleusement troublé ces gens-icy, car c'est le pis qui leur pouvoit arriver... ceux-ci résolurent hier, en divan, la guerre contre la Polongne....»

56) Choisinin, *O elekcyi Henryka Walezjusza na króla Polskiego* (Wilno, 1818, în-8); p. 266: «co do listu ód Paszy o który-
 «mysmy wzmianke uczynili, nietylko ze nicby nam niemógl pomódz,
 «ale omal cala nie zerwal negocycacya dla nastepuiachych słów w
 «nim znalezionych: Nie omieszkanie byc poslusznemi rozkazóm
 «Soltana ...»

cătră Montluc mărturisia înalta sollicitudine a Turciei pentru interesele Franciei.

Scandalul fu universal.

Păgânul dedea porunce «inclitului» regat polon!

Enric de Valois apărea ca un ciréc al sultanului!

O indignațiune generală cuprinse pe mândrii magnați, cu atât mai virtos că trimisul moldovenesc le mai citi în ședință plenară următoarea ironică scrisoare din partea lui însuși Ión-vodă:

«Din cele alăturate aflați porunca măriei sale sultanului de a pune în capul vostru pe fratele craiului franțuzesc; veți fi având, credem, destulă pricepere, ca să puteți înțelege, că măria sa sultanul nu lucrăză «pentru binele creștinătății⁵⁷⁾».

Speriat prin efectul vicleniei lui Ión-vodă, Montluc striga, jura, șoptia, sbuciumându-se a dovedi, cumcă cele doă epistole sînt născocite din capul Moldovenilor.

Totuși, secretarul ambasadei franceze, Jean Choisin, recunoșce în memoriile sale, că infernala diplomația a principelui român pusese candidatura lui Enric de Valois într'un pericol extrem, din care abia-abia o putu scăpa renumita abilitate politică a lui Montluc.

§ 28. — Oare pe cine să fi dorit Ión-vodă de a vedea pe tronul Poloniei?

Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian?

57) Ibidem; p. 213-14: «Dowiecie sie Wwmsc Panstwo z listu «który tu dolaczam, ze Sultan Ygmsc daje wam rozkaz, abyscie «na tronie waszym osadzili brata króla Francuskiego. Mam was za «natdo roztropnych abyscie sie jego woli poddali, bo poniewaz «Sultan zyczy sobie miec go na tym mieyscu, domyslicie sie «łatwo ze pewnie bedzie chcial miec w nim silnego nieprzyjaciela «calego chrzescianstwa.»

Nu; căci el aprețuise deja o dată, prin propria experiență, caracterul nedecis și egoistic al Austriacilor.

Pe Sigismund, fiul regelui Suediei?

Nu; căci venia pré de departe...

Simpatiele lui Ión-vodă erau câștigate anume pentru acela, de care mai cu deosebire se temeau Otomanii ca nu cum-va să apuce coróna Poloniei: țarul moscovit famosul Ivan cel Gróznic ⁵⁸).

Cu acest scop, episcopul Isaia Radouțenul,—inteligentul diplomat, pe care vi-l aduceți a-minte, la începutul istoriei noastre, neguțând tractatul de pace cu Polonia,—fu trimis în taină la Moscva. ⁵⁹)

Ce va fi isprăvit acolo? nu scim.

§ 29. — Ast-fel, principele Moldovei, în cei doi ani ai domniei sale, desfășurâ o activitate diplomatică de o fineță rară, de o întindere estraordinară, și ale cării tóte mișcările manifestaū din ce în ce mai clar mărețul vis al eroului:

Scuturarea jugului musulman !...

§ 30. — Moldova plătia Turciei un tribut anual de 40,000 de galbeni ⁶⁰); dar măestra administrațiune a lui Ión-vodă o aduse într'o stare atât de înflorită, încât

58) Despre dușmănia de atunci între Turcia și Moscovia, veđi **Karamzin**, *Istoria Gosudarstvva Rossiiskago* (Petersburg, 1843, în-8); t. 9, p. 104-5.

59) Despre acéstă călătoria veđi actul oficial, publicat în *Akty Zapadnoi Rossii* (Petersburg, 1848, în-4); t. 3, anno 1573.

60) Cronica turcă în **Ricaut**, *Estat présent de l'empire ottoman* (Paris, 1670, în-4) p. 113: «On trouve dans l'Histoire des Turcs, «que cette Province payoit en ce tems-la (en l'année mil cinq cens «soixante et quatorze) quarente mille Sequins ou quatre-vingts «mille écus de tribut . . .»

Porta Otomană se cređu acum în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

Sultanul Selim II și vizirul seü Mehmed-Sokolli erau atunci doi ómení cei mai lacomí de pe fața pămintului⁶¹).

Un céuș presintâ lui Ión-vodă înnalta poruncă de a plăti 80,000 de galbení.

«Patru-deci mii să plătesci ca beü al Moldovei, iar «cele-lalte patru-deci mii ca ghiaur, de vreme ce «ai cuteđat a te lepăda de credința lui Mahomed»; scriea epistola vizirială, ascunđend mărșava aviditate sub o sofismă bigotă⁶²).

Trimisul turcesc sosi la Iași tocmai în ținua, în care Enric de Valois primia în Cracovia coróna regală a Poloniei: fatalitatea vru să triumfe în același moment, la nord și la sud, dușmanii lui Ión-vodă.

§ 31.—Pentru alegerea Domnului, pentru facerea legilor, pentru cestiuni de o mare importanță, Românii procedau prin convocarea unei adunări obscesci, aședate în principiü pe nesce base mult mai largi decât chiar «votul nostru universal».

In termení generali, luaü parte la decisiuni, ca și

61) *Charrière*; t. 3, p. 283: «il n'y eust oncques avarice si ex-tresme ne si sordide en ce monde qu'est celle dudit Grand-Seigneur et de son dit Bassa . . .»

62) *Cronica turcă în Mignot*, t. 2, p. 210: «les Ministres du Grand Seigneur prétendirent doubler le tribut qu'Ivan devoit, «disoient-ils, a la Porte, premièrement comme Vaivode de Moldavie, secondement comme Chrétien . . . quarante mille écus au lieu de vingt mille.» Cifra aci e greșită, precum se vede nu numai din Ricaut, ci chiar din *Charrière*, t. 3, p. 913, nota, unde tributul cel duplu al Moldovei e arêtat: «ottante mil ducats.» Nu cum-va sub «écus» Mignot ar fi înțelegend «lire» turcesci?

după legea actuală: «boierii, popii și țera»⁶³); dar analizând cu amănuntul această definițiune, descoperim în ea elemente desmoștenite astăzi de anticul lor vot.

Nobilimea electorală se compunea atunci din toți boierii fără distincțiune: boerii cei mari, cei de clasa a doua, cei de clasa a treia, cei în demisiune, boierinașii de prin județe și toți capi militari.

Clerul electoral se compunea din mitropolit, toți episcopii și toți egumenii.

In fine, «tótă țera»⁶⁴).

Cu toate acestea, nu numai inițiativa, ci încă discușiunea proiectelor era o sacră prerogativă ministerială, adunarea obscască fiind strict mărginită în dreptul de a pronunța o afirmațiune sau o negațiune.

Divanul domnesc, adecă cei opt sau nouă miniștri, hotăraș de mai nainte în ascunsul cabinetului; apoi mitropolitul, ori marele logofet, sau chiar însuși Domnul eșia pe esplanada curții princiare și, adresându-se către glótele, grămădite pe piață, îi întreba: «Vreți lucrul cutare?»

Poporul raspundea din inspirațiune: «da» sau «ba», fără desbateri, fără șicane, fără amendamente⁶⁵).

Era just.

Glótele nu rașionéză; dar ele pricep fórte bine prin un fel de instinct, tot ce e bun și ce e reș.

De pildă:

Intrebați norodul cel mai prost, cel mai necioplit, cel mai orb; întrebaș-l: «Vreș a te înfrăși cu Ovreiș?»

63) *Letop.*, t. 1, p. 118, 146, 156, etc.

64) Documentul ce l'am publicat din manuscris în *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 259.

65) Veși descrișiunea alegerii domnesci în **Paul of Aleppo**.

De sigur, nici o vóce, decât dóră a vre-unui botezat, nu va raspunde: «da!»

Aşa dară, legislaţiunea nóstră cea vechiă era basată în acésta pe o profundă cunoscinţă a naturei umane: majoritatea, adecă instinctul adevărului cel înăscut şi spontaneu, aproba saũ desaproba minoritatea, adecă raţionamentul cel supus erorilor sistemei şi ale interesului.

Inima sancţiona mintea.

«Inima este care simte pe D-đeu!» đise marele Pascal⁶⁶⁾.

Am puté adăugi: «inima este care simte pe Satana».

Cu alte cuvinte, în planurile minţii, înima simte când pe D-đeu şi đice «da», când pe Satana şi đice «ba».

Da saũ *ba*... nu cereţi alta dela un vot universal, care nu e şi nu póte fi decât un *juriu* în causele naţiunii întregi.

§ 32. — Istoria ne-a conservat propriiele cuvinte ale lui Ión-vodă cătră obscésca adunare a ţerii⁶⁷⁾:

«Dragii mei boeri şi voi, iubitele mele slugi!

«Greul de astăđi întrece tóte grelele de mai 'nainte.

«Lăcomia Turcilor cere un haraciũ îndoit.

«De-l vom da, ea nu va zăbăvi a ne stórcé şi mă mult, pînă ce ne va stinge cu totul, căci acésta o vrea págânul.

«De nu vom da, ne aştéptă resboiũ, stricarea ţerii, foc şi sabiă.

«Cugetaţi şi alegeţi.

66) *Pensées*, part. 2, art. 17, LXII: «C'est le coeur qui sent Dieu».

67) *Gorecki*, p. 31: «universo senatu ad se convocato, in hunc modum ad eum verba fecit.»

«Supunându-ne orbesce vrăjmaşului nostru, vom peri de sigur, şi vom peri ca mişei; sculându-ne asupra-î, chiar de nu vom isbuti pentru păcatele noastre, tot încă vom avé mângăerea de a peri bărbătesce, noi, femeile noastre, copiii... cu toţii!

«Voi sciţi, că haraciul nu-l plătesc eu; ci voi şi ai voştri.

«Puţin dară mî-ar păsa, de nu m'ar duré inima pentru ţeră!

«Mî-e milă de voi, şi pentru voi îmi voi pune capul meu, dragilor mei tovarăşi!

«Să chîmăm pe D-zeu într'ajutor, ca să plece pe vrăjmaşii noştri sub picioarele noastre.

«Să trăim slobodî, orî să ne péră pîn'şi urma noastră!

«Fiţi cu mine, şi cu noi va fi izbânda!...»

§ 33. — Pentru a puté înţelege impresiunea, produsă prin electrica voce a principelui asupra numéroşilor seî ascultători, trebuie mai întai să cunoşcem poporul moldovenesc din 1574.

Tocmai atunci un călător polon cutrieră Moldova în toate direcţiunile, visită oraşele, avu curiositatea de a vedé unele monastiri, petrecu prin case boieresci şi prin bordeie de ţeranî, şi înveţă un cântec, pe care 'l auđise în atâtea rînduri, încât chiar fără voie i se întipărise în memoriă.

Vreţi a aprofunda caracterul unui popor? studiaţi poezia sa naţională.

Cântecul moldovenesc, memorat de acel călător şi produs de el polonesce, fu:

Ştefan, Ştefan, Domn cel mare,
Sémén pe lume nu are:

Sémën pe lume nu are,
Decât numai mândrul sóre!

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
La Sucéva cuibu-și are:
La Sucéva cuibu-și are,
Și din el ades el sare!

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
Pune peptul la hotare:
Pune peptul la hotare,
Ca un zid de apărare!

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
Bate órdele tătare:
Bate órdele tătare,
Și Turciî pe zmei călare!

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
Bate Leși fără cruțare:
Bate Leși fără cruțare,
Și Ungurî fără 'ncetare!

Ștefan, Ștefan, Domn cel Mare,
Are-o țără mică tare:
Țăra-î mică, țăra-î tare,
De stă lumea la mirare! ⁶⁸⁾

68) Strykowski: «O tym Wolosza i Multani spiewaia ustawicznie
«w kazdej biesiedzie na serbskich skrzypicach przygrywajac
«swoim jezykiem:

«Stefan, Stefan, Wojewoda!
«Stefan, Stefan, Wojewoda!
«Bijal Turków, bil Tatarów!
«Bijal Wegrów, Rus, Polaków...»

— Românesce restabili și publică acest cântec d. Alexandri, în
Pencovicî, *Cartea scólelor de întâiul grad* (Bucuresci, 1863,
în-16); p. 51-52 — Engel, t. 2, p. 154, n'a înțeles pe Strykowski,

Ión-vodă, marele strănepot al aceluï mare Ștefan, se adresa acum cătră nesce ómenï, deprinși a celebra în tóte ȃilele, cu sonul alăuteï, suvenirul strălucitelor victorie dela Lipineț, dela Racova, dela Cozmin, dela Baïa!

Trecuse abia șapte-ȃeci de anï după mórtea vitézu-luï: ici-colea mai întálniaï încă centenari, cari au servit o dată sub stégurile sale și ale căror povestiri volcani-sau inimele noueï generațiunii.

Ión-vodă sciea cătră cine vorbesce!

§ 34. — Născuți cu tradițiunii eroice în pept și pe buze; entuziasmați prin tonul, prin cuvintele principeluï; îmbătați prin ilusiunea unuï viitor glorios, Moldovenii strigară cu glasuri mari, — scrie cronica țerii: — «Vom peri toți lângă măria ta! toți vom peri!»

Fu adus Sântul Evangeliu.

«Nu cer să-mi jurați mie, — sună Ión-vodă, — nu mie, ci jurați unul altuia ⁶⁹).»

A jura unul altuia se ȃicea a se face «frați de cruce»; una din cele mai nobile instituțiuni cavaleresci d'ale străbunilor noștri, care se însoția de simbolica formalitate a gustării dintr'o pâne făcută în forma crucifisuluï ⁷⁰): cei legați prin un asemenea jurămînt deveniaũ nedespărțiți la vieță și la mórte.

Toți jurară.

Jurară că, dacă vre-unul din ei își va vicleni credința, atunci să-l bată pămîntul, focul, apa, vezduhul, pânea, vinul, sabia, D-ȃeu și Maïca Domnuluï!

când ȃice: «nach dem Serwischen gemodeltes Lied» în loc de: «cântec acompaniat de guslea serbescă sau alăută.»

69) **Gorecki**, p. 33: «inter se.»

70) **Sommer**, p. 56: «bolum in crucis formam compositum (quod sanctissimum apud illos foedus existimatur) edere ...»

Aşa era jurământul ostaşului român ⁷¹⁾.

Sînt momente sublime în trecutul nostru!

§ 35. — Ión-vodă promisese a nu-şi cruţa vieţa pentru libertatea patriei.

Trebuia dară a se asigura, mai întîi de tóte, situaţiunea Moldovei, la cas dacă o lovitură duşmană va precurma dîilele generosului principe.

Adunarea obscéscă încuviinţă doé mesurî:

1. Tesaurul ţerii şi familia domnescă fură trimise la fortereta Hotinului, unde se grăbiră a refugi şi casnicii boierilor, sub pađa sócrului princiar, párcălabul Lupea Huru.

2. Pruncul Petru, fragedul fiu al lui Ión-vodă, fu declarat erede al tronului moldovenesc, şi numele seú începú a figura in documente alătura cu al părintelui.

Patriotismul, trezit din amorţire în faţa pericolului, înţelese necesitatea eredităţii tronului: fie-ne drept învătătură!

§ 36. — Ión-vodă chiámă atunci pe céuşul turcesc.

«Plécă!» îi díse cu mándria principele român.

«Plécă, şi spune împératului teú, că de ađi înainte, «necum să-í plătim opt-đeci mií de galbeni, dar nu va «vedé nici cât primia pîn'acuma: cu banií haraciului ími «voiu face oşti şi apoi... apoi vom vorbi.

«Plécă!» ⁷²⁾



71) Dalla Valle, *Una breve narrazione etc.* in *Magyar Toer-ténelmi tar*; t. 3, p. 45: «promettiamo per il Dio, la vergine Maria, per li quatro elementi, per il pane, per il vino, per la nostra «scimittara...»

72) Mignot, t. 2, p. 211: «Le Moldave répondit fierement qu'il «emploieroit cet argent a lever des troupes qui soustrairoient ses «sujets a la vexation qu'on prétendoit exercer contre eux; et il «ordona au Chiaoux de se retirer...»

III

CAPITANUL

...Aber der Krieg laesst die Kraft
erscheinen;

Alles erhebt er zum Ungemeinen !

...Dar resboiul face să apară forța,
înalță tóte pină la sublim !

Schiller, *Die Braut von Messina*.

§ 1. — Infricoșată era pozițiunea Moldovei.

În Țera-Românescă și în Transilvania stăpâniau doi
vasali orbî și muți ai Turciei.

În Polonia se încoronase Enric de Valois.

Germania era departe; Muscalii — și mai departe. . .

Nici o dată istoria nu ne arătă un popor mai mic și
mai izolat, chiâmând fără sfielă la o luptă de mórte pe
un dușman mai puternic!

§ 2.— Sciți cine erau Turcii în 1574?

Iată ce dice famosul Robertson ¹⁾:

1) Roberston, *History of Charles V, in The works complete*
(Paris, 1828, în-8) t. 2, p. 106: «The long succession of able prin-
ces, which I have mentioned, had given such vigour and firmness

«O lungă succesiune de principii agerî dede o așa
«vigore și tăria guvernului otoman, încât el ajunse în
«secolul XVI la putincioasa culme a desvoltării sale; pecând
«statele cele mari ale creștinătății erau încă departe de
«a se urca în sfera lor la o tréptă analógă.

«Tot atunci óstea turcă se bucura de tóte avantajele
«câte se nasc din superioritatea disciplinei militare.

«La întronarea lui Suleiman corpul enicerilor era deja
«vechîu de un secol și jumătate; și pășia, fără conte-
«nire, tot înainte pe calea disciplinării.

«Ceî-lalți soldați, recrutați de prin provinciile impe-
«riului, fură ținuți neîncetat sub arme în diferitele rês-
«bóie ale sultanilor, aprópe fără nici un interval de pace.

«Contra unor armate ast-fel organizate și eserci-
«tate, forțele Statelor creștine eșiau la luptă cu un mare
«desavantagiú.

to the Ottoman government, that it seems to have attained, during the sixteenth century, the highest degree of perfection of which its Constitution was capable. Whereas the great monarchies in christendom were still far from that state which could enable them to act with a full exertion of their force. Besides this, the Turkish troops in that age possessed every advantage which arises from superiority in military discipline. At the time when Solyman began his reign, the janizaries had been embodied near a century and a half; and, during that long period, the severity of their military discipline had in no degree relaxed. The other soldiers, drawn from the provinces of the empire, had been kept almost continually under arms, in the various wars which the sultans had carried on, with hardly any interval of peace. Against troops thus trained and accustomed to service, the forces of the christian powers took the field with great disadvantage. The most intelligent as well as impartial authors of the sixteenth century acknowledge and lament the superior attainments of the Turks in the military art.»

«Autoriî ceî mai inteligenţi şi ceî mai nepărtenitori din secolul XVI recunosc şi deplâng inferioritatea militară a creştinilor faţă cu Turcii. . .»

Ambasadorul frances în Constantinopole scriea în 1572 către curtea parisiană:

«Nici o dată n'aş fi cređut, că Turcii sînt atît de gróznici, să nu-î fi vęđut cu ochii. . .»²⁾

După calculul unui matematic de atunci, venitul anual al sultanului se compunea din şese-deci butóie mari cu aur³⁾ . . .

Iată pe ce fel de duşman cutezâ a'l înfrunta domnul Moldovei, de ş'il cunoscuse de aprópe!

§ 3. — Primind insolentul răspuns ce i-l adusese bietul céuş, revenit cu ruşine; sultanul Selim destitui pe Ión-vodă şi numi domn în locu-î pe Petru poreclit cel Schiöp, fratele domnului muntenesc şi care, după mumă, descindea din sângele vechilor domni moldoveni.

Acesta era un june crescut între Greci⁴⁾, amic al boerismului⁵⁾: prin urmare urît poporului.

El promisese Turciei un tribut îndoit.

Pe dată Pórta Otomană espedi ordinî la sangiacul de Nicopole, la Munteni şi la Transilvani, de a intra cu oştile lor în Moldova.

2) Charrière, t. 2, p. 269: «Bref, je n'eusse jamais creu la grandeur de ceste monarchie, si je ne l'eusse jugée à l'oeil».

3) Camerarius, *Vocabula rei nummariae, ponderum et mensurarum* (Lipsiae, 1564, în-8); p. 26 nenumerotată: «sexaginta tonnas auri, qaantam nunc summam dicunt esse annui reditus Regni Turcici».

4) Crusius, *Turco-Graecia* (Basileae, 1584, în-f.) p. 274—5—Dorotheos, *Biblion historikon periechon en synopsei diaphorous kai exochous historias* (Venet. 1798, în-4); p. 455-6.

5) *Letopiseşe*, t. I. p. 205.

Sultanul trimisese și la Enric de Valois, dar Moldovenii surprinseră pe căuș, căci alt-fel cine scie dacă și turcofilul rege al Poloniei nu s'ar fi grăbit a lua parte la vînatul leului român. 6)

Fost'a cine-va să ajute lui Ión-vodă contra acestei formidabile coalițiuni ?

Țeraniî moldoveni și... o mână de Cozacî!

§ 4. — Peste Nistru, la marginea Poloniei cu Țera-Tătărăscă, se formase cu vr'o cincî-șeci de ani mai înainte o mică republică de ómenî desperați, a cărora de-vîsă era nimicirea dușmanilor creștinătății.

Acea cavaleresă republică se contopise din trei popóre învecinate: Români, Poloni și Moscoviți 7), cari uitaú aci urele lor naționale pentru a nu mai urî cu toții decăt numai pre mahometani.

Ei vorbiaú în o limbă amestecată, pe care lesne o învătaú câte-și-trele națiunile 8).

În toți anii saú, mai bine, pentru fie-care expedițiune militară, ei își alegeaú prin sufragiú universal câte un cap numit «hatman» 9).

Reședința lor era la gurile Niprului, unde ei își închi-puiră o mică flotilă de luntre saú «șeiçe», cu cari devastaú, fără frică, țermii Crimului și ai Turciei.

6) Charrière, t. 3, p. 522, nota.

7) Documentul ce l'am reprodus în *Arhiva istorică a României*; t. I, nr. 281.

8) Caracteristica acestui dialect veđi-o în Miklosich, *Lautlehre der Slavischen Sprachen* (Wien, 1852, în-8); p. 340—70.

9) Veđi tabloul atării electiunii în *Cztenia Moskovskago Obszczestwa Istorii i Drevnostei*, nr. 9 (Moskva, 1847, în-8), de unde am imprumutat pentru scrierea noastră și planșa cu imaginea Cazacului.

Eraū cālăreți, pedestri, marinari, de tôte pe rînd,



Cozacul de la Nipru

după cum le venia mai la socotela: cālăreți pe câmpia,
pedestri în munți, marinari pe apă.

Cetele lor se compuneaŭ din câte o sută de ómeni comandați de centurioni saŭ «sotnici».

Strategia lor era mai mult tătărescă, tactica mai mult polonă.

Vięta lor se petrecea într'un neincetat vagabundagiŭ la pânda vrăjmașului; armele erau: arc, sabiă, sulită, dar mai ales pușca, din care nu scieaŭ a da greș.

Toți erau băeți fără femei și fără copii, renoindu-se mereŭ prin voinici, prin criminali, prin aventurieri, cari se adăpostiaŭ aci din tóte părțile.

Ast-fel ei deveniră gróznici sub numele de Cozacă, adecă ómeni ușori ca o căprioară.

§ 5. — Pe acești nelegiuți, — *outlaws* — îi chiamă Ion-vodă, cu léfă mare, la luptă contra sultanului Selim.

Doęspre-deci centurie de bravi veniră la chiamare.

Era pe la mijlocul lui Martiŭ; primă-véra română începea a-și desboboci frumșetile; Ion-vodă se afla în corturi la marginea Iașului, pe întinsa câmpia dela Copoŭ.

El făcu Cozacilor o primire strălucită: le eși întru întimpinare, încungăurat de flórea boierimii, cu împușcăturile tunurilor și sgomotósa armoniă de trâmbițe, tobe, fluere, timpene . . .

Urmă un prând, după care toți Cozacii căpetară generóse daruri de aur și de argint.

Șese buți cu vin fură desfundate pentru scumpii óspeți, cari le deșertară cu veselie în sănătatea lui Ion-vodă.

«Nu sînteți decât o miiă doę-sute, — le dișe principele; — dar fie-care sută face cât o miiă!»¹⁰⁾

10) Paprocki, în *Tesaur de monumente*; t. 3, p. 278: «Ir wollet mirs glauben, das ich euch gleich so lieb hab, als wenn ich sonst an der Volek zwelff tausent bei mir hette».

§ 6. — Cu tótă puținătatea mijlócelor sale, decisiunea lui Ión-vodă de a sfărma robia otomană era basată nu pe temeritate, ci pe cea mai profundă convicțiune că va puté reuși:

El sciea ce póte el-însuși;

El sciea ce pot Români!

§ 7. — Ión-vodă studiase arta militară la Poloni, la Tătari, la Germani, la Turci; și immensa-și inteligență, apropiându-și în sintesă tóte rezultatele progresului epocei, merse și mai departe.

Ast-fel, noi vedem cu admirațiune, că principiile sale ostășesci, elaborate prin propriul seú geniú, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnilor români de mai înainte; diferesc, în mai multe privințe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popórele cele mai civilisate; și se înrudesc de minune cu preceptele sciinței de astăzi.

Ne va fi permis a da aci din capul locului doé esemple mai generale.

Pe când în Franța artileria era încă atât de puțin aprețuită, încât abia peste trei-șeci de ani mai în urmă Enric IV isbuti a avé în arsenalul dela Paris 100 guri de foc ¹¹⁾; ei bine! Ión-vodă, în scurta-și domniă de doi ani, își înzestră armata cu un număr îndoit mai mare.

Pe când în tótă Europa nu era încă destul de simțită predominitórea importanță a infanteriei în comparațiune cu cavaleria, — deși celebrul Machiavelli se silise de demult a desamăgi acéstă retăcire ¹²⁾;—ei bine! Ión-

11) De la Barre Duparcq, *Eléments d'art et d'histoire militaires* (Paris, 1858, în 8); p. 235: «réunit à l'arsenal de Paris jusqu'à 100 bouches à feu, nombre considérable.»

12) *Dell'arte della Guerra*; lib. 2: «Dico per tanto che quelli popoli o regni che istimeranno piu la cavalleria che la fanteria,

vodă ajunge deja la concludsiunea, cumcă óstea cǎlǎrétǎ trebui sǎ formeze numai o micǎ parte din cifra totalǎ a armatei.

Artileria și infanteria ca temeliǎ, cavaleria ca accesoriu —așa credea eroul nostru; cavaleria ca temeliǎ, artileria și infanteria ca accesoriu,—așa cređuserǎ Stefan cel Mare, Tepeș, Petru Rareș, Alesandru Lǎpușnénu; ba așa credeaú pe la 1574 mai toți generalii italieni, francesi și germani.

Puteți judeca, cine era Ión-vodǎ.

§ 8.—Armata moldovenescǎ se împǎrția din timpii cei mai vechi în *arcași* sau infanteriǎ și *cǎlǎrași* sau cavaleriǎ ¹³).

Unii și alți devenirǎ celebri.

Arcul moldovenesc era de dimensiuni mari ¹⁴); dar ostașul îl mǎnuia cu atǎta artǎ, încât «întrecea vîntul prin rǎpediciunea sborului și covîrșia zǎpada prin mulțimea descǎrcǎturilor», dupǎ espresiunea unei balade germane din evul-međiú ¹⁵).

«sempre fieno deboli, ed esposti ad ogni rovina; come si e veduta
«l'Italia ne'tempi nostri, la quale e stata predata, rovinata, et corsa
«da forestieri non per altro peccato che per haver tenuta poca cura
«della militia di pie, et essersi ridotti i soldati suoi tutti a cavallo.
«Debessi bene havere de'cavalli, ma per secondo, et non per primo
«fondamento dell'essercito suo....»

13) *Archiva istoricǎ a României*, t. I. nr. 254, p. 168.

14) Bellon, *Flurimarum singularium et memorabilium rerum observationes* (Antverpiae, 1589, in-8); p. 348: «Tartarorum et «Vallachorum arcus illos (Arabicos) adhuc superant latitudine et «longitudine, attamen molles sunt».

15) *Heldenbuch Biterolf und Dietlieb*, vers. 10185; apud Klemm, *Attila nach der Geschichte, Sage und Legende* (Leipzig 1827, in-8); p. 66:

«Die Vlachen kamen angeritten

«Mit manigen huernen pogen

Numai dóră renumiții arcași englesi ar fi putut intra în rivalitate cu arcașul moldovén.

Astăzi când pușca înlocui cu totul întrebuintărea arcelor, s'a calculat că, în fie-care bătăliă, se perde în deșert aprópe 1500 de glónțe saũ 80 oca de plumb pînă a ucide saũ a răni un singur dușman ¹⁶⁾; óre un bun arcaș de mai 'nainte nu întrecea prin rezultate pe un pușcaș modern ?

Turcii și Tătarii păstrară usul arcelor mai pînă mai dēunăzi: săgețile lor făceau șirurilor creștine nesce perderi cel puțin egale cu efectul puscelor.

Arcul costa mai nemica; încât nu era, póte nici un Moldovén care să nu fi avut acéstă armă și să nu se fi exercitat din ea așa đicēnd din légēn.

Pușca posedă óre un asemenea avantagiũ ?

Tóte aceste supreme rațiuni erau cauza, că arcul pré cu anevoiă s'a putut desrădecina din óstea moldovenescă, și nici pînă la 1700 nu-l alungase încă muschetul saũ arcabusa.

Ș'apói curios lucru: epoca gloriei nóstre militare fu tocmai epoca arcășiei!

Pe lîngă arce, infanteria moldovenescă mai avea cîo-

«Die waren hoch aufgezogen

«Ze schussen manigen pfeyle

«Die sach man an der weile

«So dicke von der sene gan

«Sam oft der sne hat getan

«Da den treibet der wind . . . »

16) *România militară*, t. 2, p. 213: «In bătălia dela Solferino s'aũ tras cel puțin 15 milioane de cartușe pentru a se omóri saũ «răni 10 miĩ de Austriaci cel mult».

megi, cari, ca armă curat națională, merită un cuvînt a-parte.

Ele se numiau «ghioge» și «fușturi».

Erau subțiri în mănuchi, gróse și ghintuite cu cui la capătul opus.

Giomagul era în privința arcului ceea ce baioneta este în privința puscei: teribilul seú aspect, într'un atac de pedestrime, arunca spaímă, demoralisând curagiul dușmanilor.

Cu această armă țeranul era deprins de mic și o fabrică el singur: doé mari avantaje.

În fine, unele părți din infanteriă erau inarmate cu cöse, cu cari seceraú, când piciórele cailor inamici, când pe prizonieri: de acolo se nascu espresiunea «a snopi pre vrăjmași».

Erau nesce snopi glorioși pentru țera nóstră!

Cavaleria moldovenescă se compunea din toți proprietarii teritorialii, mari și mici, numindu-se *óste nemeșescă*.

Caii, străpunși la nări pentru înlesnirea resuflării, se deosebiaú nu prin mărime saú frumsețe, ci prin răpeđiciune și neobosélă.

Unde este astăđi acea mândră rasă, care ațíța o dată admirațiunea străinilor și era oprită cu totul de a se esporta afară din hotarele Moldovei? 17)

Unde este? unde, ah! unde sînt multe lucruri!

Cavaleria nu costa Statului nici un ban: era un serviciú feudal.

§ 9. — Din legea marțială a vechilor Moldoveni, cunoșcem un singur articol:

17) *Archiva istorică a României*; t. I, nr. 189.

«Fugarul, carele va lăsa câmpul bătăliei, să fie pe-
«depsit cu o mörte măi cumplită, decât acea ce i s'ar
«fi putut întâmpla în luptă din partea vrăjmaşului.»¹⁸⁾

§ 10. — Vom aduce o seriă de mărturii despre pro-
verbiala bravură a Moldovenilor în secolul XVI.

Cităm numai o mică parte din câte lesne s'ar puté cita.

1. Graziani:

«Ei se bat cu o așa îndrăsnélă, cu un așa despreț
«pentru duşmani, cu o așa încredere în sine, încât ade-
«sea cu o mână de ómeni înfrânseră mari armate ale
«vecinilor...»¹⁹⁾

2. Vigenère:

«E un popor tot-d'a-una fórte cïudat, caprițios, țifnos;
«dar atât de dur și resboinic, încât nu o dată a dat
«învěțăture acelora ce nu-l lăsaū în pace...»²⁰⁾

3. Reichersdorf:

«Némul moldovenesc e feroce, cam barbar, dar fórte
«ager, după propria sa manieră, în arta militară...»²¹⁾

18) **Dantiscús**, ap. **Schard**, op. laud. p. 1276: «Haec est Va-
«lachorum consuetudo, ut eos omnes qui ex pugna evadentes do-
«mum revertuntur, suppliciis grayioribus quam si in bello cecidis-
«sent affliciant.» E vorba despre armata lui Petru Rareș. — Cf.
Boemus, *Mores, leges et ritus omnium gentium* (Lugduni, 1582,
în-16); p. 210: «Jussi ad bellum exire capitale est non paruisse».

19) *De Heraclide Despota*, p. 22: «Tanta autem audacia prae-
«lia ineunt, tantaque hostium contemtionem, et fiduci sui, ut saepe
«haud magna manu vel integras finitimorum exercitus fuderint...»

20) *La description du royaume de Pologne et pays adjacens*
Paris 1573, în-4); p. 38 verso: «Car ce a esté tousiours une na-
«tion fort bizarre, fantastique et despitte, et au reste fort endurcie
«et belliqueuse, et qui a souventes fois donné beaucoup d'affaires
«a ceux qui luy ont voulu demander quelque chose...»

21) *Transilvaniae ac Moldaviae succincta descriptio* (Colo-

4. Ruggieri:

«Sînt ómenî fórte vitejí, dar nu pré aũ arme, între-
«buintãnd în ofensivã mai ales arce...» 22).

5. Veranzio:

«Moldovenii întrec pe Muntenii în bravurã; dar Munte-
nii întrec pe Moldovenii în ospitalitate...» 23).

6. Bielski:

«Ostaşii moldovenii sînt viteji şi meşteri de a mînu
«suliţa şi a se apera cu scutul, deşi sînt nesce ţerani
«proşti luaţi dela plug...» 24)

7. Miedzieleski:

«Domnul Moldovei are 30,000 de soldaţi, din cari
«15,000 sînt ostaşi de cei mai buni şi luptãtori de cei
«mai viteji...» 25)

8. Gorecki:

«Fie-care Moldoven, pînã şi cel mai sãrac, catã sã

niae Agr. 1595, în-f) p. 50: «gens ista Moldavica ferox est, et ad-
«modum barbara, rebus tamen militaribus et bellicis suo more
«eximie instructa...»

22) *Relotione del Regno di Polonia nell'anno 1568*, estras de
d. V. Alexandrescu din manuscriptele dela Madrid, p. 286: «sono
«quei huomini molto bellicosi, ma disarmati, et nell'offendere usano
«per il piu gli archi...»

23) *Kovachich, Scriptores Rerum Hungaricarum minores*
(Budae, 1798, în-8); t. 2, p. 103: «Moldavi sunt bellicosiores quam
«Transalpini, qui etiam cedunt eis, et Transalpini sunt Moldavis
«hospitaliores...»

24) *Sprawa rycerska* (Kraków, 1569, în-4); p. 137: «Dzielni sa
«i dobrze sie podkaja z drzewcem za tarcza, chocia chlopi prosci
«od pluga...»

25) *Acta Tomiciana*, t. 3, p. 170: «communis populi triginta
«millia habere, ac de illis quindecim millia dilectissimorum mili-
«tum et ferocissimorum pugnatorum cogere solet...»

«aibe un cal, pe care'l încalecă pentru prédă și pentru resboiu...» 26)

9. Orzechowski:

«Sînt ómeni gróznici și fórte viteji; și nici că este pe fața pămîntului un alt popor, care pentru gloria resboinică și eroism să apere o țerișóră mai mică contra mai multor dușmani, atacându-î saũ respingendu-î fără încetare...» 27)

§ 11. — Dar ceea ce făcea pe un ostaș moldoven formidabil în ochii vrăjmașilor, era nu atît furiósa-î vitejiã, precum o virtute a anticului legionar roman.

Scipionii, Metelii, chiar străbunul nostru Traian, își mulțumiaũ stomacul, în timpî de resboiu, cu o bucățică de slănină și cu o fărmitură de caș. 28)

Un burdui de brânză și o pâne de grâu — ajungeaũ soldatului moldoven pentru o expedițiune. 29)

Chiãmându-î sub stéguri, principele îi însciința de mai nainte de numérul ȓilelor, pentru care trebuî să se a-provisioneze cu hrană 30): nici o datã ei nu luaũ mai

26) P. 18: «quavis, vel egentissimus, domi equum alit, quo prae-datur ac militat...»

27) *Annales* (Lipsiae, 1711, in-f, ad calcem Dlugossi); t. 2, p. 1555: «suntque homines feri, magnaegue virtutis; neque alia gens pro gloria belli et fortitudine angustiores fines cum habeat plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum defendit...»

28) *Spartianus, Vita Hadriani*: «Cibus etiam castrensibus in propatulo libenter utens, hoc est larido, caseo et posca, exemplo Scipionis Aemiliani et Metelli, et authoris sui Trajani.»

29) *Bielski, Sprawa rycerska*; p. 138: «Strawe na leku przed soba nosza, to jest bryndze w koziej skórcie z białym chlebem. bom to widział na onczas gdy z nimi bitwa była u Obertyna.»

30) *Acta Tomiciana*; t. 1, p. 96.

mult, decât ceea ce puteau acăța de șea saŭ a purta de-a umeri.

Ast-fel, istoria nu ne arătă nici un singur cas, unde armata moldovenă să se fi plâns saŭ ar fi suferit din lipsa provisiunii.

Fără această frugalitate cu greu ne-am puté esplica ilustrele campanie ale lui Ștefan cel Mare saŭ Petru Rareș.

§ 12. — Artileria română, deși pré puțină în număr pînă la domnia lui Ión-vodă, totuși ar merita prin caracterul seŭ o mențiune de tot a-parte în istoria artei militare moderne.

Se scie, că fusese Român acela, carele dirigiase tunurile sultanului Mahomed la luarea Constantinopolei³¹): constatăm aptitudinea națională, jelind însă din inimă împregiurarea, prin care își dobîndise primul seŭ lustru.

Meșteri în artileria de asediŭ, Români se destinseră și mai mult în privința artileriei de câmp.

Reposatul Bălcescu făcu cel de'ntăiŭ următórea profundă observațiune, pe care o reproducem întregă: ea este de Bălcescu!

«Artileria la Români a fost mult mai în bună stare decât la cele mai multe némuri.

«La aceste, tunurile fiind pré-mari, capiŭ nu puteau «nici nu scieau a le schimba poziția de'ntăiŭ, și ast-fel «de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bătăliă.

«Pentru aceea, în Europa scădu mult artileria și începu a se întrebuița mai cu sémă în izbirea și apărarea cetăților; ast-fel a urmat pînă în vécul al XVII.

31) Chalcocondylas; lib. 8. — cf. Șincai; t. 2, p. 24.

«Tunurile românesce erau mici: de aceea erau mai mobile și se putea trage tot folosul dintr'însele.

«În planurile din cartea lui Georgio Tomasi se văd tunurile românesce și moldovenesce tărite numai de doi cai, în vreme ce cele împărătesce sînt tărite de patru cai.» ³²⁾

Vom completa această prețioasă notiță prin cuvintele unui autor polon din epoca lui Ión-vodă, și care vorbește nu de pre auzite, ci ca martur ocular:

«Tunurile moldovenesce de câmp sînt de fer.

«Ele se formeză din câte șese sau câte opt tuburi, așezate numai pe două rôte mici, în așa mod încât dându-se foc unuia din tuburi, pe dată isbucnesc pe rînd și cele-lalte, urmând șese sau opt detunete.

«Cartușele sînt învelite în hârtia.

«Încărcarea se face cu multă ușurință.

«Lungimea tuburilor e ce-va peste un cot.

«Glónțele sînt de fer sau de plumb, cum se întâmplă.

«Nemic nu pôte fi mai bun și mai trebuincios pentru infanteriă, decât aceste tunuri, cari lesne se strămută din loc în loc, încât o óste pedestră, încungîurându-se în marș de un atare zid, înfruntă orî-ce atac de cavaleriă...» ³³⁾

32) *Puterea armată și arta militară a Valachiei (Iași, 1844, în-8)* p. 48.

33) *Bielski, Sprawa rycerska*; p. 138: «hakownice zelazne, ktorzych bylo w jedném lozu po szesci i w drugim po osmi na dwu kólkach lekkich przyprawione, iz niemoze nic lepszego byc i potrzebniejszego wszedzie pieszemu ludowi jako takie, bo je moze dráb za soba wozic kedy chce, i obrócić na wszystkie strony, gdzie potrzeba ukaze w ciagnieniu, kiedy po wszystkich stronach wojska takowe postanowi, moze isc kedy chce z nimi, zaden nieprzyjaciel jezdeny na to nie przytrze, bo tam jedno od drugiego

Iată dară că Moldovenii cunoscură, sînt acum trei secolî, nu revolvere cele în miniatură din Țilele noastre, ci tunuri-revolvere!

Aci admirațiunea devine pré-viuă pentru ca s'o puțem esprime prin cuvinte...

§ 13. — Am arătat, cine era Ión-vodă.

Am văduț, ce fel era óstea moldovenescă.

Inchipuiți-vă acum o óste moldovenescă sub un Ión-vodă!

§ 14. — Sultanul Selim uită că, cu un secol mai înainte, Ștefan cel Mare cu 40,000 de Moldoveni bătuse 120,000 de Turci conduși de însuși sultanul Mahomet; și că mult mai încóce ilustrul sultan Suleiman credu de trebuință 300,000 de Otomani pentru a puté alunga din Moldova pe Petru Rareș.

Dormitând pe sofalele haremului sub vaporile vinului de Chipru, el credea, că o armată de șese-șeci mii de bași-buzuci lesne va călea în picioare mormintul lui Ștefan cel Mare și al lui Petru Rareș, prindend și legand cot la cot pe desmeticul Ión-vodă.

20,000 de Turci dela Nicopole, 40,000 de Munteni cu domnul lor în frunte, și vr'o 2,000 de Secuți trimiși din partea beului transilvan, pășiau cu sunetele tabulhanalei, ducend cu triumf pe Petru cel Schiop pentru a-l aședa pe tronul Moldovei...

§ 15. — Ión-vodă prândia.

«sie zapala, gdy z jednego puscisz, ktemu predkie nabicie moze
 «byc; gdy masz gotowe nabicie w papierze zawinione, a tém moze
 «predko nabijac, tak iz bez przestania moze strzelba isc; sa troche
 «dluzsze nizli na lokciu, kulka w nie wchodzi tak wielka jako do
 «hakównicy, chocia zelazna albo olowiana...»

Erau întinse două mari mese: la una şedea principele, având la dreapta-î pe marele logofet, la stânga pe hatmanul, şi în giur pe căpeteniile Cozacilor; la cea-laltă masă şedea boierimea ţerii.

De o dată un călăraş aduce scire despre mişcarea duşmanilor.

Ión-vodă se scolară din mijlocul prândului.

El are adunaţi lângă sine, de o cam dată, numai 9,000 de cavaleriă şi cele două-spre-şeci cete de Cozacî.

Dar nu se speria Ión-vodă: planul seû e gata.

El chiamă pe credinciosul vornic Dumbravă, cunoscut deja prin artistica respingere a invasiunii polone.

«Iea pe Cozacî; sboră cu răpediciunea vîntului, şi «apucă pe neaşteptate străjile vrăjmaşului...»

Dis, făcut.

Insuşi eroul, cu remăşiţa cea mai grea a micei sale oştirî, urmază mai încet după Dumbravă...

§ 16.—In judeţul Slam-Rîmnicului, pe malul riuleţului Rîmna în o depărtare aprópe egală dela hotarele turce, transilvane şi moldovene, se află satul Jilisce.

Acolo fu punctul natural, unde se concentrară Muntenii, Secuîi şi Otomanii, pentru a năvăli asupra lui Ión-vodă.

Dosul armatei lor era spre vadul Rîmnei, faţa privia spre Focşani, avant-posturile se întindeau pînă la ţermii Siretului.

Plini de încredere în puterea forţei numerice, siguri că Moldovenii sînt pré slabi pentru a se puté opune, basaţi pe ura aristocraţiei cătră Ión-vodă; inamicii sperau că vor ajunge la scopul lor chiar fără versare de sânge.

Ast-fel, oprindu-se la Jilisce, Petru cel Schiop trimise

porunci la toți boierii Moldovei să vină a i se închina la marginea țării, primindu-l ca pe un stăpân nou, venit cu stég de domniă dela Înalta Împărăție.

Pînă atunci, în așteptare, domnul muntenesc bea vin de Drăgășani în sănătatea frăține-seu; Turcii beaș hașiș în onórea Prorocului; Secuții beaș ce găsiaș pentru a nu rămâne nici ei în urmă.

Tabăra era fără șanțuri.

Străjile steteaș la o mare distanță

Ce le păsa lor, fie orî-cum va fi, când victoria era atât de sigură?

Ș 17 – Vornicul Dumbravă, înaintând în cea mai mare tăcere, surprinse într'a-murgul serii, înconjură și desarmă 400 Munteni, cari pășiaș de departe intrarea taberei.

Mai 'nainte de zori sosese Ión-vodă cu grosul oștii.

Află numărul, spiritul și dispozițiunea vrăjmașilor; și concerteză la moment, cu schînteia giganticului seș geniș, schița acțiunii.

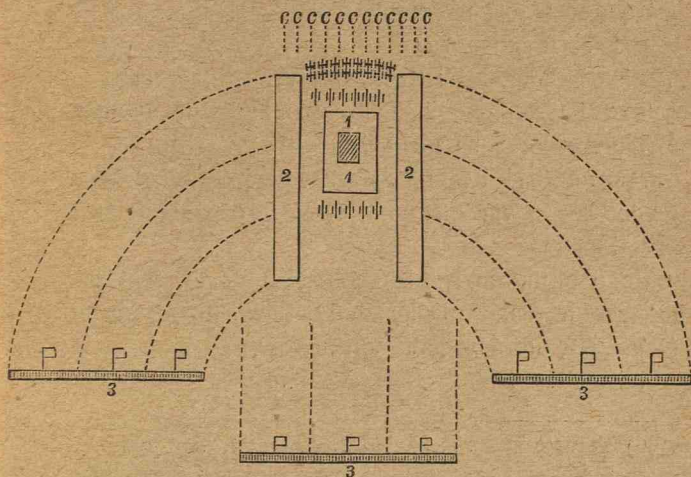
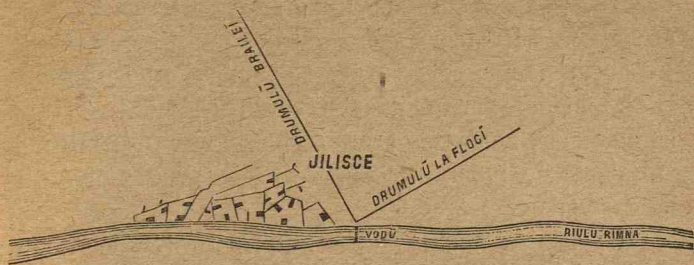
Dimineta era brumósă, ca mai tot-d'a-una în învecinările apelor.

Inamicii dormiaș în linisce, iar caii lor pásceaș în voiă pe cîmp.

Ión-vodă trimite înainte pe bravul Dumbravă cu Cozaciș pentru a încungîura tabăra și a lovi din dos despre vadul Rîmnei.

El-însuși își desfășură armata într'o singură liniă puțin profundă, reține centrul, înainteză aripele, și se răpede asupra inamicilor din cele-lalte trei părți, isbind cu centrul seș fața taberei, cu aripa stînga pe acea dreptă și cu aripa dreptă pe acea stîngă a vrăjmașilor ³⁴).

24) Paprocki, in *Tesaur de monumente*; t. 3, p. 279: «Er aber



Ordinea primitivă a bătăliei dela Jilisce.

Explicațiunea : 1—cuadratul pedestrimii inamice, în golul căruia stau corpurile generalilor; 2—cavaleria inamică; |||| artileria; ■■■■ parcul; 3—armata lui Ión-vodă; c c c Cozaci; : : : direcțiunea de atac.

«Ivon hatte seine Ordnung so gemacht, das die Feinde von ihm «auf dreien Seiten, und von Polen auf der vierten ueberfallen «wurden.»—Gorecki, p. 49: «sua acie in longitudinem extensa, «tribus ex partibus hostium castra, omni praesidio nudata, agre- «ditur . . . »

§ 18.—Tabăra dușmană, după maniera turcă, introdusă atunci și la Munteni³⁵⁾, era așezată în următorul mod.

Parcul, compus din căruțe și cămile, formă dosul.

Mai încóce, spre mijlocul taberei, se află corturile căpiteniilor, în gîurul cărora stetea în cuadrat infanteria.

Baterie de tunuri o acoperiaș: unele de 'nainte, celelalte la spate.

Cavaleria se lungia în doă linii perpendiculare parcului, în interiorul cărora era închisă tótă tabăra ca între doă ziduri paralele³⁶⁾.

§ 19. Inamicii visaș.

Visuri dulci de victoriă, de triumf, de prédă!

Turcii visaș paradisul lui Mohamed pe undoiosul sîn al frumóselor róbe Moldovence³⁷⁾.

Munteni și Secuii, smeriți tovarășii ai Otomanilor, dobîndeaș în vis tot ce nu trebuia pîgînului: turme de porci!³⁸⁾

De o dată, când abia se lumina de ți, îi treșese o musică infernală: strigăte de furiă, țipete de durere, tropotul cailor, zingănitul armelor. . . .

Vornicul Dumbravă sfarmă parcul și pătrunde pînă

35) Veranzio, ap. Kovachich, op. cit.; t. 2, p. 103: «Transal-pini, nullis de re vestiaria aut militari legibus obnoxii, omnia cum «Turcis habent promiscua, propter mutuam consuetudinem.»

36) Veđi gravura unei tabere turce în Bielski, *Sprawa rycerska*.

37) Saedino Turco, *Chronica dell'origine e progressi della casa Otomana* (Madrid, 1652, în-4); t. 2, p. 302: «donzelle Bog-danesi di cotanta bellezza, che il contemplarle n'era il capitale «dell'eterno godimento . . .» Autorul, care trăi pe timpul lui Iónvodă, descrie impresiunile Turcilor după victoria lor asupra lui Stefan cel Mare.

38) Ibid.: «le greggi delli porci, che in quella vasta Provincia «furono ritrovate, ne toccarono tutte all'essercito Vallaco».

la corturile capilor; iar unde nu e vornicul Dumbravă, acolo este Ion-vodă: Ión-vodă din fața, Ión-vodă din dreapta, Ión-vodă din stânga!

§ 20. — Las pe ómenii de atunce a face tabloul măcelului:

«Era un spectacol hidos; spațiul câmpului sta așternut
«de cadavre, preserat de arme, îmbuibat de sânge; nu-
«mai pe alocurea vedeai câte un rânit mai sbuciumân-
«du-se încă între viață și mórte, vrënd să fugă, vrënd
«să se țină pe picióre, încercând a se rădica din țerină,
«și iarăși cădënd . . . »³⁹⁾

Orgoliósa armată a lui Satana, sdrobotă de mânia Cerului, în poemul lui Milton!

§ 21. — Cinci-șeci mii de inamici își dederă sufletele, invocând în agoniă, unii pe Crist, alții pe Mohamed.

Petru cel Schiop scăpă, nu se scie cum, la învecinata Brăilă.

Frate-seu, domnul muntenesc, fugi la Floci, datorind mântuirea vieței eroismului unei ilustre familie, în care virtuțile se par a fi fost ereditare.

Cu trei-șeci de ani mai înainte visternicul Radu Golescu fuse celebru prin vitejiile sale ⁴⁰⁾.

El lăsă doi fii demni de tată: clucerul Alb și vornicul Ivașcu Golești.

Aceștia sînt cari scăpară în bătălia dela Jilisce ȃilele

39) Gorecki, p. 50: «Tum spectaculum fuit horribile, in campis
«patentibus omnes viri afflicti; ac multi, vulneribus acceptis, neque
«fugere posse, neque quietem pati, niti modo, et statim concidere.
«Postremo, omnia qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveri-
«bus, et humus infecta sanguine . . . »

40) *Condica crisóvelor monastirii Vieroșul* (MS. în Archiva Statului, 1780, în-f); p. 145.

domnului muntenesc, precum o mărturisă mai în urmă el-însuși într'un act oficial: «mai mare dragoste am «vădut dela jupânul Ivașco vel-vornic și dela frate-seu «jupânul Alb vel-clucer decât dela toți cei-lalți; fiind «fôrte bucuroși a-și pune ei capetele lor pentru capul «domniei mele; căci să nu se fi întors ei asupra oștii «moldovenesci cu sulițele, apoi capul domniei mele ar «fi cădut; și atunci jupânul Ivașco vel-vornic a scăpat «din resboiu rănit, iar jupânul Alb vel-clucer și-a lăsat «capul seü acolo, la vadul ce se ȳice Rimna, lingă «satul Jilisce, pentru capul domniei mele . . .» ⁴¹⁾

Goleșci, nu Petru cel Schiop, meritaü de a se bate cu un Ión-vodă. . . o nu! fericită ar fi fost România, dacă tocmai cei aleși ai seü n'ar fi ridicat nici-odată o fratricidă armă unul asupra altuia!

§ 22. — Pe când boierii munteni scăpaü vieța domnului lor, domnul moldovenesc scăpa viețile boierilor seü.

Părcalabul Jeremia Golia, de care avurăm deja ocașiunea de a vorbi în vr'o câte-va rînduri și vom mai vorbi și mai la vale, combătea cu o deosebită bravură alătura cu Ión-vodă, adecă acolo unde lupta era mai crâncenă, rezistența mai inverșunată, pericolul mai mare.

O armă inamică se rădică asupra vitezului boier.

În focul bătăliei nu e chip a te feri de tôte loviturile. Încă o clipă, și părcalabul era mort.

Ión-vodă preveni acea clipă: buzduganul principelui ⁴²⁾ turti pe îndrăznețul dușman ⁴³⁾.

41) Ibidem; p. 160.

42) Domniî întrebuințaü buzdugane, precum vedî în *tabloul bătăliei dela Obertin*.

43) Acest fact l'a conservat numai cronica turcă în *Mignot*, t. 2, p. 212: «à qui il avoit sauvé la vie dans le dernier combat...»

Jeremia Golia remase viu...

§ 23. — Pentru a micșora gloria eroului nostru în strălucita victorie dela Jilisce, un critic malițios ar pute, la prima vedere, s'o represinte ca un rezultat al nesciinței și al neglijenței capilor armatei celei biruite.

1. De ce ore să se fi oprit ei la Jilisce, pe când trebuia să pășescă drept înainte asupra Iașului ?

2. De ce, oprindu-se cum au făcut, ei nu-și întăriră pozițiunea ?

Aceste doë imputări, ce se par a fi capitale, devin puțin seriose în fața unei aprofundate espozițiunii de motive.

Era forța majoră ca dușmanii să se oprască la Jilisce, și decă nu era de asemenea o forță majoră, cel puțin era o puternică rațiune militară ca ei să nu se retransenze în pozițiunea lor.

Să analisăm.

§ 24. — 1. Armata lui Petru cel Schiop se compunea din trei elemente eterogene, Turci, Munteni și Secui, cari, venind din diferite părți, nu puteau năvali în Moldova mai înainte de a se fi întâlnit și concentrat undeva afară din hotare: Jiliscea fu, prin natura sa, punctul cel mai nemerit pentru atare operațiune.

Sosirea câte-și-trelor detașamente nu putea ocurge în aceeași zi, fiind plecate din distanțe și în împregiurări variate; ast-fel încât detașamentul sosit la Jilisce cel de întâiu trebuia să aștepte acolo sosirea celui de al doilea, și apoi ambele să adaste pînă la sosirea celui de al treilea: etă deja un interval de mai multe zile.

Turcii veniau de departe, Secuii de peste Carpați, chiar Muntenii nu erau toți de pe apröpe, cetele cele mai brave fiind tocmai dela Olt; încât, după un marș

fórté indelungat pînă la Jilisce, le trebuia tuturoră de o potrivă un timp de odihnă.

În acest mod se respinge acusațiunea strategică cea măi gravă ce se putea face armatei lui Petru cel Schiop: de ce nu merse înainte?

2. Dela Focșani pînă la Iași este o distanță de 18 ȃile de marș ordinar, 8 ȃile de marș forțat pe drum mare, 6 ȃile de marș forțat pe drumuri lăturașe; iar cu tóte înlesnirile cîte se măi pot procura prin un sezon frumos—cel puțin 5 ȃile.

Ast-fel, o depărtare minimum de 5 ȃile se intrepunea între armata dela Jilisce și între reședința lui Ión-vodă.

Cătră acéstă considerațiune se măi adaogă o altă și măi ponderósă: Petru cel Schiop sciea, că Domnul moldovenesc nu avuse încă timpul de a-și aduna o armată, de care se afla în o pré-mare lipsă, de órá-ce se vėđuse silit a alerga la sprijinul cător-va sute de Cozacă.

Ne avėnd de cine a se teme, și măi fiind și de tot depărtată dela desarmatul seű adversar, contra cui óre să-și fi retransat tabėra armata dela Jilisce?

În fine, pînă și într'o necesitate veghiată, tot încă fortificarea taberei ar fi fost pré-vătėmătóre, dănd celor retransași o ideică esagerată de puterea adversarului și de propria lor slăbiciune, ceea ce ȓ-ar fi demoralisat de măi nainte.

§ 25.—Care dară să fi fost greșela celui bătut?

Geniul, numai geniul aceluia ce-l bătuse!

§ 26.—Prin minunata esecuțiune a ordinilor lui Ión-vodă, vornicul Dumbravă fu principalul instrument al victoriei dela Jilisce.

Ambele sale misiuni, acea de a surprinde avant-pos-

turile inamicilor și acea de a-î lovi în dos, fură de o potrivă de o greutate extraordinară.

Să fi scăpat un singur om din avant-posturi, vrăjmașii s'ar fi pregătit, și atunci totul era pierdut!

Să fi întârziat o singură clipă lovirea din dos—dușmanii ar fi avut spațiul deschis ca să fugă peste Rîmna, unde ar fi putut a se reorganiza.

Pentru a isbuti în aceste două artistice operațiuni, prin răpediciunea mersului, tăcerea mișcării, calculul timpului, apropositul atacului, se cerea din partea capului detașamentului inteligența cea mai viuă unită cu sângele cel mai rece.

§ 27. — Dar sublimul victoriei consistă în modul, în care însuși Ión-vodă atacă pe vrăjmași.

În arta militară acea speciă de atac se numește «ordine concavă».

Din cauza acestei ordini Annibal fu biruitor la Cannae, Narses la Casilino, Eduard III la Crécy.

Tot din cauza acestei ordini, Petru Rareș fu biruit la Obertin.

Ea presintă, prin urmare, și avantaje și desavantaje, pe cari le pot aprețui, în minutul decisiv, numai crierii unui adevărat general.

Iată ce dice renumitul Montecuculli:

«Ordinea concavă reușește mai cu samă pe un timp «nouros, când e praf, când e fum, sau în alte asemenea «ocasiuni, când adversarul nu pôte observa mișcările «tale»⁴⁴).

44) Acest pasagiū lipsese în prima edițiune italiană, *Memorie che rinfermano una esatta istruzziune dei generali* (Colonia, 1704, in-8); t. I, p. 44; și fu adaus de cătră autor în urma unor

Ce e dreptul, întindându-ți pré-mult fruntea armatei, ca să încingi pe vrăjmași, răresci peste măsură șirurile și le espuî a fi rupte.

Acésta se putea aplica mai cu deosebire cătră óstea lui Ión-vodă, care era mai mult decât mică în comparațiune cu acea a rivalului.

De aceia nici eroul nostru nu recurse la ordinea concavă, decât numai o singură dată: când avea a face cu nesce dușmanî orbiți prin somn și prin bruma dimineței. El ghicise pe Montecuculli!

§ 28. — Victoria dela Jilisce deslégă una din problemele politice cele mai vitale: un principe póte el óre a pune temeiû pe o armată mică și compusă din recruți?

Astăzi România are sub arme întreit atâția cu câți Ión-vodă înfrânsese pe Petru cel Schiop.

Petru cel Schiop avea o óste de șese ori mai numerosă, decât acea a lui Ión-vodă.

Décă atunci 10.000 de Moldoveni bătuseră 60,000 de inamicî; de ce óre acuma 30,000 de Români n'ar fi în stare de a bate 180,000 de dușmanî?

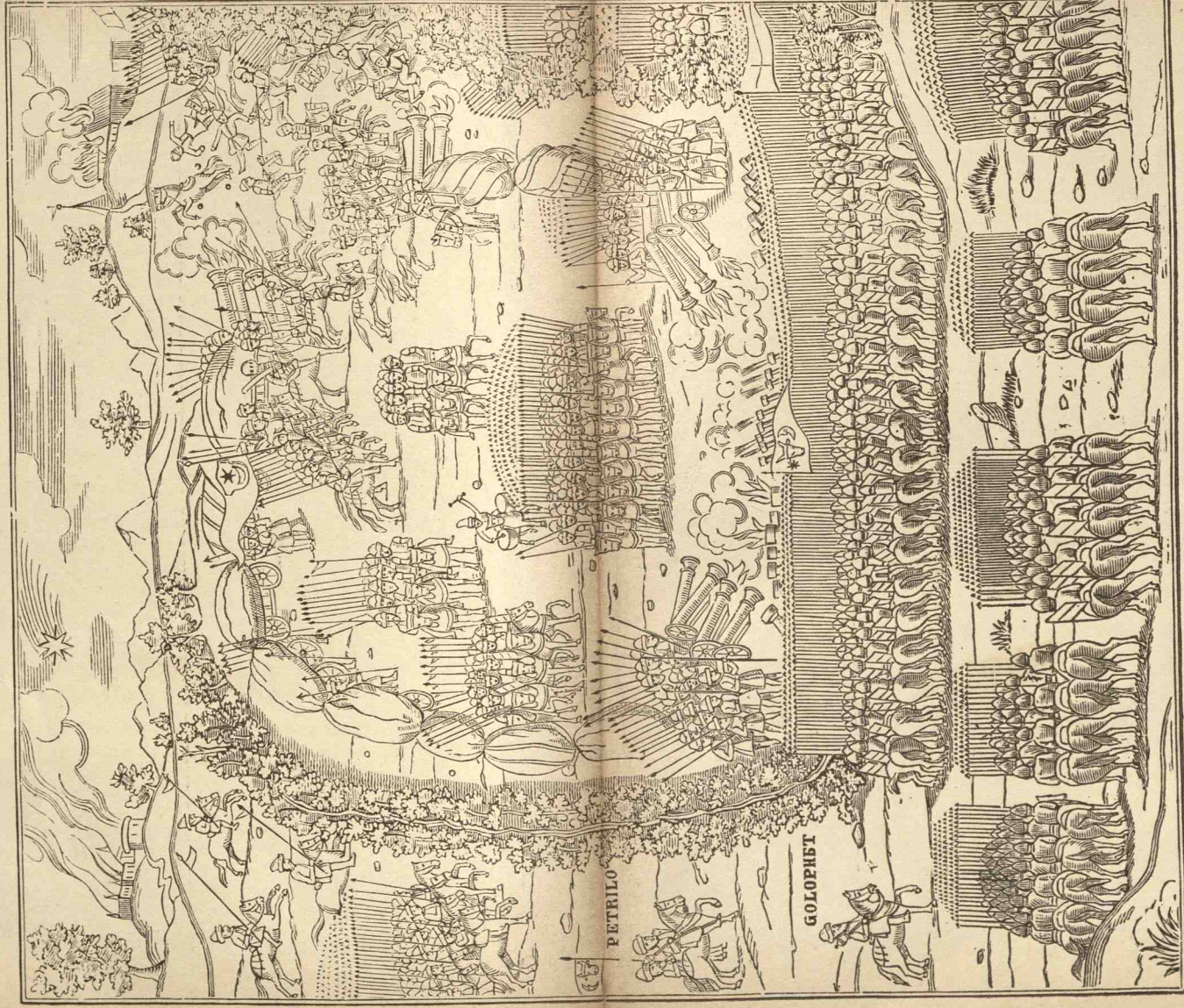
Atunci, ca și acuma, învingătorii erau adunați în pripă, rău disciplinați, nedeprinși cu focul, fără esperiință.

Atunci ei aveau în fruntea lor un căpitan mare; un căpitan mare ne trebuesce acuma . . .

§ 29. — Immense fură consecuențele acestei prime bătălie:

1. Ea supuse lui Ión-vodă tótă Téra-Românescă;

mai profunde meditațiunii în edițiunea posterióră francesă, *Mémoires divisez en trois livres* (Strasbourg, 1735, în-8); p. 45: «Cecy «réussiroit mieux dans un tems couvert de nuages, de poussière, «de fumée, et toutes fois et quantes que l'ennemi ne pourra pas «s'appercevoir de vos mouvemens . . . »



Ordinea concavă, în care Petru Rareș atacă pe Poloni în bătălia dela Obertin în 1531

desemnată de Martin Bielski, care luase parte la acea bătălie.

2. Ea topi una din cele mai frumoase armate dușmane;

3. Ea fu câștigată mai fără nici o pierdere din partea Moldovenilor.

O asemenea victorie merită cu tot dreptul de a fi recunoscută, ca una din cele mai remarcabile în istoria modernă.

§ 30. — Ión-vodă rămase patru zile pe câmpul de bătălie:

Ingropă pe cei căzuți, între cari avu desplăcerea de a nu găsi și pe Petru cel Schiop;

Impărți între ostași bogata pradă, surprinsă în tabăra inamicului;

Dete obositei sale armate un timp de repaos;

Se mai întări ce-va-și prin noi soldați de prin județele mai de aproape ale Moldovei.

Apoi se mișcă spre centrul Țerii Românești; ardând, tăiând, jefuind toate în cale-î, după obiceiul timpului; căci Hugo Grotius nu venise încă pentru a restringe setea sângelui la proporțiunile strictei necesități.

Ast-fel Ión-vodă ajunsese la Bucuresci.

§ 31. — Eroul nostru era al doilea domn moldovenesc, căruia i s'a închinat țermei Dîmboviței.

Cu o sută de ani mai înainte, Bucurescenii vedură aci pe strămoșul se, marele Ștefan, care, după ce bătuse pe domnul muntenesc de atunci într'o bătălie generală de pe la marginea țerii, merse cu iuțela săgeții, întocmai ca Ión-vodă, drept asupra capitalei: o regulă de strategie.

Dar în acele timpuri Bucuresciul fusese mai tare: pe înălțimile malului nordic al Dîmboviței, unde remase pînă în zilele noastre memoria «Curții-vechi», se a-

fla ⁴⁵) o citadelă, numită «Cetatea Dimboviței», care în curs de o zi întregă respinsese armata lui Ștefan cel Mare ⁴⁶).

Vechile fortificațiuni răsipindu-se de atunci încóce, Ión-vodă putu intra acum în Bucuresci fără a fi întimpinat cea mai mică opozițiune, nu de o zi, ci astă-dată nici măcar de o órá.

§ 32. — Studiând istoria română, adesea ne cuprinde mirarea, cum de n'a luminat nici o dată în mintea străbunilor noștri, deși ocațiuni aũ fost pré-destule, mântuitoarea ideiã de unire administrativă a unor țeri mai mult decât surori.

Vêðurãm stégurî moldave în Bucuresci, vêðurãm stégurî muntene în Sucéva și în Iași; dar Unire tot nu era.

Mircea cel Mare a fost cuprins Moldova și, în loc s'o incorporeze pentru tot-d'a-una cu Țera-Românescă, el se mulțumise a-i da un domn din mâna și sub protecțiunea sa.

Ștefan cel Mare imită acest exemplu în privința Muntenilor.

Mult mai târziu Mihaïu Vitezul reuși a intruni sub sabia sa Transilvania, Țera-Românescă și Moldova; ei bine! el își lăsă șie numai Transilvania, dând Țera-Românescă unui fiu și Moldova unui nepot de frate.

De unde óre să fi provenit acea curiósă tendință tradițională, pe care abia-abia o putu stérpi ieri-alaltă-ieri murmurul Europei întregi?

§ 33. — Reu-voitorii Românilor represintă acest fenomen ca o consecință a unei antipatie, care ar fi des-

45) După opiniunea d-lui Berindeiu, *Revista Română*, t. 1, p. 324.

46) *Letopisește*, t. 1, p. 125.

părțind din timpii cei mai vechi pe Muntenii de Moldovenii.

Dar să fi fost așa, Mircea și Mihaïu n'ar fi dat Moldovenilor un domn separat, nici Ștefan Muntenilor; ci fie-care din ei și-ar fi întărit propriul jug, fără care nu putea să-și exercite ura.

Purtarea lui Ștefan, Mihaïu, Mircea, fu simpatică, nu antipatică.

Muntenii se băteau cu Moldovenii, precum în antichitate Atenienii se bătuseră cu Beoțianii, Spartanii cu Arcadianii, toate orașelele Eladei unul cu altul, fără a rumpe prin atari «petreceri» legămîntul frăției grece.

Când venia vorba de un Omer, toți Elinii se grăbiau a striga cu mândria: al nostru.

La Muntenii și Moldovenii sentimentul gloriei naționale pan-române fu, poate, și mai desvoltat.

Vom da un singur exemplu.

Ștefan cel Mare strivise în mai multe rînduri pe Muntenii; dar el ilustrase prin eroismul său numele tuturor Românilor; și Muntenii, uitând toate câte au fost suferit din parte-î, nu numai cântau cântece în onoarea-î, ci încă portretul său îl găsi însuși Ión-vodă în palatul domnesc din Bucuresci, făcut *fresco* chiar pe perețele etacului princiar, în totă statura, cu coroana pe cap și cu un toég în mână⁴⁷).

Cronicele muntene meraseră și mai departe: ele pre-

47) Strykowski, loco cit.: «Gdym jachal do Turek, widzialem w Bukorestu stolecznym miescie i w dworze hospodara Multanskiego, «u któregosmy byli na czci, obraz wymalowany z possochem sta-roswieckim, wzrostru wysokiego (?), tego Stephana, w koronie królewskiej, na murze w swietlicy hospodarskiej pokojowej.»

tind că vitézul Moldovei ar fi domnit șese-spre-șapte ani asupra Țerii Românești⁴⁸).

Unde dară fost'a vre-o-dată antipatiă? — numai dóră în imaginațiunea cabinetului vienez saũ în alucinațiunile Turciei!

§ 34.—Mircea, Stefan, Mihaïu, fură ómenî de geniũ : ei nu puteau a nu fi înțeles supremele avantaje ale unei Uniri, prin care se duplicau forțele lor și se micșurau în același grad acele ale dușmanilor; prin urmare, cată să fi fost o causă fórte seriósă, pentru ca să-i fi impedit pe ei de a pune culme măririi naționale.

Noi unii intrevedem în misterul trecutului aceiași tristă causă, care era cât p'aci să zădărnicescă realisarea Unirii în zilele de acum : aristocrația.

Boerii preferiau să fie mai multe tronuri, mai multe logofeție, mai multe vornicie, mai multe visterie, mai multe postelnicie, mai multe «locuri boieresci».

Boerii munteni se temeau de rivalitatea boerilor moldoveni și vice-versa.

Boerii din ambele țeri doriau a se ține mai în familiă, pentru a fi cu atât mai tari.

În fine, boerii, dela început și pînă mai de-ună-đi, formaũ un zid nestrăbătut contra a orî-ce încercare de unire administrativă.

La 1859 opozițiunea boerescă fu învinsă, pentru că boerii nu mai erau decât o fantomă a trecutului lor; dar în secolii XV și XVI îi apărau încă doë arme formidable:

1. Fie-care boer nutria sute de slugi ce-i lingeau tip-siele și jurau în numele seũ;

48) Engel, t. I. p. 210. — *Magazin istoric*, t. 4 p. 234.

2. Fie-care avea facultatea de a reversa în tot momentul asupra țerii sale o invasiune turcă, maghiară, polonă.

Și la 1859 boerii ar fi vrut să lucreze tot prin slugi și prin invasiuni; dar slugile se împuținară, se molesiră, se săturară de atâta slugărit; iar politica Europei închise calea invasiunii, pentru a nu se călca «echilibrul» — ideia necunoscută în zilele lui Ștefan, Mihaiu, Mircea.

§ 35. — Ión-vodă făcu și el în cestiunea Unirii tot ce-i permitea starea impregiurărilor.

El vroia să vedă Țera Românescă de 'ntâiu mulțumită, și al doilea unită cu Moldova prin cea mai strînsă legătură.

Pentru a satisface pe Munteni, el le dede un principe dintre ei și din nēm domnesc; însă, firesce, dintr'o familie dușmană de mörte cu aceea a lui Petru cel Schiop.

Cu vr'o două-șeci de ani mai 'nainte, domnise acolo un bastard—bastarđii erau pré mulți nu numai în Moldova—un bastard renumit prin caracterul seü blând și pacinic, și care, otrăvit de cătră boerii seü, deși ei înșiși îi recunoscuseră titlul de «cel Bun», lăsă orfană trei fii:

- 1) Petru Cercel;
- 2) Mihaiu cel Vitez;
- 3) Vintilă.

Câte-și-trei remaseră despoiați de tron, pe care'l apucase o altă dinastiă de asemenea bastardă, anume tatăl lui Petru cel Schiop.

În interval, cei trei frați desmoșteniți cercau valurile lumii sub orizonturi străine: Petru Cercel călătoria prin Italia și Franța, învăță aprópe tóte graiurile Europei, scriea versuri în limba lui Tasso și atrăgea asupra-și,

prin maniere și învățătură, admirațiunea curtesanilor celor mai rafinați și a ómenilor celor mai instruiți ai epocei; Mihaiu cel Vitez era încă mic, dar deveni gigant peste trei-zeci de ani; Vintilă își găsisse un refugiú în Moldova, și Ión-vodă îl puse acum domn al Țerii Românesce.

Devotamentul acestui nou principe muntenesc era asigurat, nu prin recunoscința ce o datoría bine-făcătorului seú,—căci recunoscința, de cele mai multe ori, e muma vrăjmășiei;—ci-l asigura simțul ereditar de resbunare contra familiei lui Petru cel Schiop: amicii cei mai buni sînt tocmai aceia ce uresc împreună același lucru.

Cu toate acestea, într'o cestiune atât de gingașă, eroul nostru nu se mulțumi cu o singură garanția; spre deplină linisce, el lăsă în Bucuresce, pe lângă Vintilă, pe gloriosul vornic Dumbravă cu vr'o câți-va Moldoveni, ca să-l apere, să-î slujescă... să-l preveghieze.

Era óre-cum o semi-unire.

§ 36. — După patru zile de odihnă în capitala Țerii Românesce, Ión-vodă sună acum trâmbița plecării și conduse triumfătoare-i armată la Brăila, unde se afla refugit rivalul seú Petru cel Schiop.

§ 37. — Ne intrerupem aci un pic pentru a face o observațiune asupra muvamentului numeric al oștirii moldovene: alt fel cu greú ne-am puté orienta în urmarea acestei campanie.

Am vedut că, în ziua dela Jilisce, Ión-vodă avuse 9,000 de ai seí, cavaleriă grea, și peste 1,000 de Cozaci, cavaleriă ușoră: infanteria îi lipsia cu desevirșire, și nici că 'i-ar fi fost de vre-un folos, atât din cauza miraculoasei răpediciuni a mersului, precum și din acea a caracterului curat ecuestru al luptei.

Dar el se gândise la importanța pedestrimii chiar din ziua declarațiunii de resboi: «craînicii», adecă heraldii domnesci, umblau din județ în județ, din oraș în oraș, din sat în sat, chiâmând ómenii bunii cari să mérgă cu léfă mare să servescă principelui lor contra urgiei păgâne.

Era timpul lucrului de câmp; dar orî-cum să fi fost, tot încă voinicii s'au găsit destui și se immulțiau mereu pe ți ce mergea.

Ast-fel, vr'o câte-va mii din infanteria ajunseră la Ión-vodă în intervalul repaosului după victoria dela Jilisce; cei mai mulți, de sigur, din invecinații munții ai Vrancei, popor tot-d'a-una vestit ca cel mai dîrz între Moldovenii.

Apoi în cursul trecerii prin Țera-Románescă și în timpul șederii în Bucuresci, infanteria moldovenescă creșcu prin un mare număr de Munteni, veniți unii de bună voiă, pentru a se dinstinge sub stindardele vite-zului; alții din antipatiă contra fóstei dinastie; o sémă puși sub arme din obligațiune de alianță din partea lui Vintilă-vodă.

În acest chip, sosind sub murii Brăilei, Ión-vodă avea deja aprópe 14,000 de infanteria.

§ 38. — Cu o sută ani mai înainte un istoric bisantin numia Brăila «cea mai celebră piață în tóte țerile române» ⁴⁹⁾.

Negoțul seú era atât de intins, încât în cursul evului-

49) Ap. Stritter, *Memoriae populorum olim ad Danubium incolentium* (Petropoli, 1789, în-1); t. 2, p. 926: «Prailabum urbem Dacorum, quae totius Daciae forum erat celeberrimum...»

mediu o visitaŭ pînă și vasuri spaniole, venite din depărtatele țermuri ale Barcelonei⁵⁰⁾

Turcii, cuprindînd'o, după ce alungaseră pe famosul Tepeș, nu numai nu desființară comerțul Brăilei, ci încă îl înălțară pînă la culme.

Pentru a-și asigura această importantă pozițiune, ei incungiurară orașul cu un parcan, și zidiră pe o stîncă a Dunării o formidabilă citadelă cu cinci bastioane⁵¹⁾.

Un beiu comanda garnisóna.

§ 39. — Ca și la București, Ión-vodă fu al doilea domn moldovenesc venit sub mureș Brăilei.

Cu un secol mai 'nainte ea fusese arsă de cătră Ștefan cel Mare, pe ale căruș urme pășia acum vitézul seș strănepot⁵²⁾.

§ 40. — Ión-vodă ceru estradarea lui Petru cel Schiop.

Capul cetății trimise patru Turci cu dece ghiulele, dece glónțe și douē săgeți, pentru că să spună domnului moldovenesc că-l va ospeta cu acest fel de măn-cări, decă nu se va grăbi a se retrage cu pace de 'nainte Brăilei.

Ión-vodă dede pe cei trimiși pe mâniale calâilor; le tăia nările, buzele și urechile; îi restigni cu cui de fer pe o prăjină, cu capetele în jos; și-și espuse ast-fel în

50) Precum s'a încredințat D. V. Alecsandrescu, visitând archiva municipală din Barcellona.

51) Sulzer, op. cit.; t. 1, p. 370: «die Festung, welche in einem «mit Basteyen umgebenen Schlosse besteht, auch deswegen noch «beträchtlich, weil sie auf einem steilen Ufer der Donau liegt, «und an einem Arm derselben, der ihr zum Hafen dienet, unten «durch eine Redoute vertheidigt wird....»

52) Letop., t. 1, p. 123.

fața inspăimaților orășeni, strigând că aceiași sórtă a-ștéptă pe toți păgânii.

Apoi, fără a lăsa pe uimiții spectatori ai teribilului supliciú să revină din inlemnirea lor, el porunci pedestrimii a escalada murii.

Scările de asediú erau gata: imitate după acele întrebuințate atunci în Germania, ele conservară în limba noastră militară pînă și numele lor cel nemțesc: «loître» dela «leiter»⁵³).

Infanteria moldovenescă nu avusese încă ocaziuni de a se distinge sub ochii eroicului principe.

Pe de altă parte, ea sciea din famă, cât de avută era neguțătorésca Brăilă.

Amorul propriú și lăcomia unite făcură minuni: pedestrașii se aruncară asupra zidului cu atătă furiă, răsipiră petrele și făcură o lată breșă cu atăta iuțelă, încát garnisóna turcă nu avuse nici timpul nici curagiul de a respinge turbatul asalt: câți putură, fugiră în citadelă.

Virtutea infanteriei noastre la escaladarea Brăilei egală pe cea a cavaleriei la surprinderea taberei dela Jilisce.

Arcașul era demn de călăraș, călărașul era demn de arcaș.

§ 41. — Ión-vodă dede acum armatei sale o deplină libertate de a se scálda cu toții în sângele vrăjmașului, de a se resfăța în prédă, de a se imbuiba în păcate.

Jaful Brăilei fu din același secol și avu același ca-

⁵³) Letopisete, t. 1, apendice, p. 89: «avënd loître gata, a obo-
«rit gardul tîrgului». — Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 279: «sie
«schon bereite Leitern hatten, auff denen sie die Mauern in ei-
«nem hin mit grossem geschrey erstiegen».

racter cu famosul jaf al Romei, despre care un istoric italian ne lăsă următorul tabloù :

«După luarea oraşului, soldaţii se împrăştiară în toate direcţiunile.

«Trecând pe poduri, ei vădură pe părinţi, taţi şi mume, «şedând pe pragurile locuinţelor, plângând mórtea copiii ucişi în luptă şi jelinđ calamitatea patriei.

«Aceşti nenorociţi, îmbrăcaţi în haîne de doliu, oferiau soldatului casele, mobilele, toate avuţiile lor, cerând, cu o voce sfăşietóre şi cu lacrimi pe gene, numai graţia vieţii.

«In zădar!

«Impinşi la măcel prin sunetul tobelor şi al trâmbiţelor, selbaticiî învingători se aruncară asupra bietelor victime şi le bucăţiră, fără distincţiune de sex sau de vîrstă, pe strade, prin case, sub altarele bisericelor.

«Apoi urmară scene nu mai puţin oribile.

«Vedeai copile asvîrlindu-se în braţele nefericitelor mume, cari, despletite, apucau pe soldaţi de barbă, de pînă, silindu-se în deşert a-î opri dela crimă: iritaţi şi mâi mult prin rezistenţă, ei desonorau femeia peste femeia, şi apoi le măcelăriau pe toate sub ochii părinţilor sau a bărbaţilor, pe cari îi ţineaŭ legaţi,—muţi, înţepeniţi, dessufleţiţi ca nesce statue, — privind cumplitul spectacol!

«Unele mume îşi scóseră ochii cu degetele ca să nu fie marture acestor scene! . . . »⁵⁴)

Iată şi un alt tabloù, mai scurt, dar mai energic, asupra jafului Brăilei :

54) Buonaparte, *Sac de Rome*; in Buchon, *Choix de chroniques et mémoires, XVI siècle* (Paris, 1836, în-8); p. 204-5.

«Nimene nu fu cruțat; sângele curgea pârîu în Du-năre; nu rămase nu numai un om, ci nici măcar un câne viu; nu rămase pétră pe pétră: pojarul nemici tot ce scăpase de sabiă . . .»⁵⁵⁾

Așa erau ómenii pe atunci.

Dacă Ión-vodă fu barbar, snopind pe musulmanii; apoi cu cât óre mai barbar fusese ducele de Bourbon, aducând o armată de găđi asupra grandioasei capitale a creștinațării.

Pentru a judeca de gradul civilizațiunii unui popor, nu trebuie să ne basâm pe propriile nóstre idei moderne, ci să-l confruntâm, fără prevențiune, cu tóte celelalte popóre din aceeași epocă.

§ 42. — După obiceiul seú, Ión-vodă permise armatei sale numai patru ȓile de odihnă:

Patru ȓile la Jilisce;

Patru ȓile la Bucuresci;

Patru ȓile la Brăila.

Acest interval de patru ȓile de repaos după o izbândă se pare a fi fost una din regulele militare d'ale lui Ión-vodă.

Stefan cel Mare, în asemenea casuri, se odihnea tot d'a-una numai trei ȓile⁵⁶⁾.

§ 43. — Citadela Brăilei rămase în posesiunea Otomanilor.

55) Gorecki, p. 54: «Ibi ingens caedes Turcarum facta fuit, ne-
«mini parsum: ubi ex caesorum cadaveribus sanguis instar rivi in
«Danubium profluxit . . . tota urbs direpta, ac per iram incensa,
«nullo hominum, ac ne canum quidem inter incendia ruinasque
«relicto. Nam a victore hoste ne una quidem domus integra relicta
«fuit; omnia eversa ac solo adaequata fuere»

56) Letop. t. 1, p. 119, 125, 127.

Ión-vodă o lăsă în pace, din următoarele cauze:

1. Petru cel Schiop nu mai era acolo, fiind fugit peste Dunăre la Constantinopole;

2. Asediul ar fi adus multă scădere în cifra armatei moldovene;

3. Generalii cei mari, începând dela Alexandru și pînă la Napoleon I, nu-și perdeau nici o dată timpul de'na-
 intea cetăților, ci băteau pe adversar în câmp deschis;
 și apoi forterețele cele mai tari, remânând fără speranță
 de sprijin, se închinau dela sine.

§ 44. — Asigurat din partea Țerii-Românesci prin victoria dela Jilisce, ruina Brăilei și instalarea amicului
 seș Vintilă, Ión-vodă nu mai avea temeri din această parte.

Dar acum îl mai amenința resăritul: Turcii și Tătarii
 se concentrau în sandjaturile otomane de peste Prut,
 gata a reversa «ciambulurile» lor asupra Moldovei.

Ión-vodă își mișcă armata, al căriia număr sporia
 neconținut pe drum prin înrolarea nouilor amatori de
 gloriă și de pradă.

În avant-gardă mergea hatmanul domnesc Slăvilă cu
 Cozacii și cu 8,000 din cavaleria moldovenescă.

După el urma însuși principele cu totă infanteria.

Remășița cavaleriei închidea mersul și voltigia, pentru
 pașă, la flancurile oștirii.

§ 45. — Teatrul luptei se strămută în Basarabia.

Astă-dî sub acest nume se înțelege tot teritoriul româ-
 nesc, lungit între Prut și Nistru, cu picioarele muiate în
 Marea-negră și cu fruntea umbrită la pôlele Carpaților.

În vechime, numai partea sudică a acestei regiuni se
 numia «Basarabiă», nordul purtând un singur nume cu
 restul Moldovei.

Intr'o vreme, mai ales pînă la mórtea lui Mircea cel

Mare, tot ținutul Dunării, dela Severin pînă la gura Nistrului, apărtenia Muntenilor, a cărora țără, după porecla dinastiei princiare, se numia «Basarabiă» sau «Țăra Basarabilor» 57.)

După ce Moldovenii se lățiră cu incetul, bucată câte bucată, și, în fine, sub Ștefan cel Mare, tăiară tocmai la Milcov hotarul Țării-Românesce, teritoriul de 'ntre gura Nistrului și Dunărea conservă el singur, ca suvenir, numele de Basarabiă 58).

Sub Petru Rareș, sultanul Suleiman cucerind dela Moldova acest prețios petic de pămînt, stabili acolo două sandjaceuturi otomane: unde fusese Cetatea-albă a Românilor se auzi numele turcesc de Ak-kerman, éra Tigheana moldovenescă deveni Bender.

De atunci încóce, Basarabia perdu aprópe cu totul primitiva-î poporațiune română, împlîndu-se de Osmanlâi și, mai cu sémă, de Tătari, năvăliți cu miș de peste Nistru și cari îi dederă pînă și un nume în limba lor: «Budjac» adecă *ungheu*.

Un șanț antic, cunoscut la popor sub numele de Troian-de-Sus, începîndu-se dela Prut mai jos de Fălciu

57) Raczynski, *Kodex dyplomatyczny Litwy* (Wroclaw, 1845, în-4); p. 351.—Karano-Tvrtkovics, *Srbskii Spomenitzi* (Biograd, 1840, în-8). — Venelin, *Vlacho-Bolgarskiiia gramaty* (Petersburg, 1840, în-8); p. 1-4.—Dogiel, op. cit.; t. 1 p. 623, unde este un document dela Vlad-vodă, din 1396, dat în Argeș, în care acest principe se intitulează: «Waywoda Bessarabiae nec non comes de Severino.»

58) Sarnicki în Mizler, *Historiarum Poloniae collectio magna* (Varsaviae, 1761, în-f); t. 1, p. 259: «Besarabes autem in veteribus sedibus Gotthorum habitant inter Tyram et Istrum seu Danubium.»

și sfirșindu-se la Nistru mai sus de Bender, despărția Moldova propriă de această nouă provincie musulmană.

§ 46. — Natura Basarabiei diferesc și diferența tot-d'una cu desevirșire de cea a celor-lalte țeri române.

În loc de majestose păduri și daurite holde nu vești acolo decât monotone deșerturi, așternute cu luciul năsipului său preerate cu debile arbuste, pēducei său măceși, și cu sēlbaticе erburi și buruene, iar între ele, ce-va caracteristic, fantasticul scaiete, al cărui cap, rotund ca o mince, spinos ca un ariciu și ușure ca puful, se deslipesc tōmna de putreditul seū trunchiu și apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vîntului, rotesc mereu d'a-lungul pustiului, pîn'ce se inecă în Nistru sau în Dunăre.

În loc de posomorîți Carpați, urieșe sentinele ale Moldovei, nu vești acolo decât pitulate și împrășciate grămēdōre de pămînt, cari se par a fi înălțate cu mîna omului, căci producerile naturei nu pot fi atāt de meschine.

În loc de nenumerate ape și riulețe, vești cîte o baltă sărata, cîte un păriu efemer ce nu-l vești mai găsi mîni, sorbit de arșița sōrelui; sau dai din intāmplare peste un puț. . . vești umbla mult, sārmane, pînă a-ți descoperi o perechiă!

§ 47. — Astă-đi pacea și industria impoporară Budjacul cu vr'ō cîte-va orășele și mai multe sate.

În secolul XVI, sub tîmpitōrea dominațiune turco-tătară, afară de Ak-kerman și Bender, implāntate tocmai la margine, nu intimpinai acolo nici o locuință umană pe suprafața pămîntului.

Bordeiele erau săpate pe sub-pămînt ⁵⁹⁾, și numai fu-

59) Douza, op. cit.

mul ce se furişa din fundul acelor îngrozitoare suterane putea conduce câte-odată paşii rătăcitului călător.

Maî zăriaî ici-colea câte o turmă albind la picioarele vre-unei coline . . .

Adauge o pestriţă societate de mîerle, gangurî, graurî . . . şi veî avé o ideîă completă despre tótă vitalitatea Basarabiei.

§ 48. — Maî sus de Bender, cam în preîmetele Lõpuşnei, deja pe teritoriul moldovenesc, avant-garda condusă de hatmanul Slăvilă surprinse un detaşament de inamici, Turci şi Tătari.

Eî erau siguri că Ión-vodă se află departe, la Brăila.

Atacaî în pripă şi descuragiaî chiar înainte de lovire, duşmanii fură înfrânî, răsipiî, alungaî, seceraî.

Abia o miîă reuşi a scăpa teferî la Bender, ducênd cu sine ciuma spaîmeî.

§ 49. — Ión-vodă, ajungênd la câmpul luptei, nu permise nici un moment de zăbavă.

Inainte cu toîi!

Pe şes, sub murii Benderului, stetea un alt detaşament de vrăjmaşi, cătră care se adauseră acum fugarii dela Lõpuşna.

Astă dată îî lovi însuşi Ión-vodă.

Goniî pînă la porîile Benderului, invinşii intrară odată cu invingêtorii.

Oraşul fu cuprins; puîini isbutiră a se închide în citadelă.

Urmă, firesce, un jaf frate gemen cu acela dela Brăila, cu acea numai deosebire că, în cazul de faţă, préda, din necesitate, fu maî modestă.

§ 50. — Bătaea dela Lõpuşna şi cuprinderea Benderului se succeseră cu atâta repeđiciune şi se realisară

cu atâta ușurință, încât nu credem să mai fie în istoria română un alt exemplu, cătră care mai bine să se pótă aplica sublimul laconism al lui Cesar: «veniți, vedeți, vinseți».

§ 51. — După isbândă, eroul nostru, lăsând fără asemiș citadela, după cum făcuse la Brăila, se aședă cu tabăra de 'nainte Benderului, cu fața spre inamic și cu dosul spre hotarul Moldovei.

Aci el dede armatei sale, pentru prima óră, un duplu interval de repaos: opt zile.

Acéstă neobicinuită prelungire avea o gravă cauză politică.

Încă la începutul resboiului Ión-vodă scrisese cătră doi dintre cei mai puternici din aristocrația polonă, rugându-i să-l ajute la nevoiă chiar contra poruncelor turcitului lor rege.

Unul era celebrul Laski, pré-adesea menționat în cursul acestei istorie.

Cel-lalt era principele Ostrogski, guvernatorul Poloniei meridionale.

Laski era furios pe Turci pentru că în locul lui Ión-vodă puseră domn pe Petru cel Schiop, iar nu pe dînsul după cum stăruise; era furios pe Enric de Valois pentru că nu-și pusese pe lingă Pórta Otomană tóte silințele în acéstă cestiune; era furios și pe Turci și pe Enric de Valois și, prin urmare, din rival periculos deveni acum amic devotat al principelui moldovenesc.

Ostrogski, pe de o parte fiind de rit grecesc, simpatiza cu coreligionarii Români și desprețuia fanaticul papism al noului rege polon; pe de altă parte, fiind cap al marginilor meridionale ale Poloniei, el nu se putea resufla de necurmatele invasiunii tatare și căpetâ o ură

nestinsă pentru tot ce era musulman; încât rugămintea lui Ión-vodă îl atinse la córda cea mai delicată.

Așa dară, Laski și principele Ostrogski răspuseră amîndoi într'o voce că, deși deosebite impregiurări nu le iertă a veni în persónă în ajutorul scumpului prieten, totuși se vor grăbi a-î trimete ostași, munițiuni, bani, orî-ce le va sta în putință ⁶⁰).

Ambii magnați erau în stare de a pune sub arme 20,000 de ómenî aleși, călări sau pedestri, prevăduți cu arme de mână, însoțiți de artileria, și conduși de căpitani descepti; ei bine! pentru un asemenea contingent, mai frumos decît acel al regelui Sardiniei în campania dela Crimea,—pentru un asemenea contingent Ión-vodă putea perde patru țile peste număr.

Posițiunea dela Bender era în cazul de față cea mai potrivită: puțin mai sus, de ceia parte a Nistrului, se

60) Orzelski, *Res post obitum Sigismundi Augusti gestae ab anno 1572 ad annum 1576* (MS. in Biblioteca dela Lemberg, in-f. sub Nr. CXIV); p. 92: «Lascus et Dux Constantinus litteras, quae «ad manus Bassae venissent, praecaventis, et ad bellum stimulantis, auxiliaque promittentes, dederint...»—Insăși scrisórea e cuprinsă în acea vizirială ce am publicat'o din manuscript în *Archiva istorică a României*, t. 1, nr. 47, p. 43: «Amice nobis dilecte! «nunc agi de vita tua intelligimus, quod profecto dolemus vehementer; auxilium quoque tibi non denegaremus, si modo loci «distantia non prehiberemur; nostris tamen ducibus et capitanaeis «in illis finibus existentibus mandavimus firmiter ut advigilent, «tibi que auxilium ferant: tuum ipsum est litteris illos sollicitare, ut «illi modis omnibus tibi opem ferent.» — Cf. Charrière, t. 3, p. 523: «Iedit bassa m'a fait dire qu'on luy avoit porté lettres que Iedit «seigneur Lasky et le duc Constantin escrivoient audit voyvoda, «par lesquelles ils le confortent a la continuation de cette guerre, «avec promesse de luy mener bientost secourt d'hommes, de chevaux, d'armes et de toutes choses nécessaires a son entreprise.»

începea teritoriul polon, pînă la care era abia vr'o cîte-va ore de depărtare.

§ 52.—Aflând de bătaea dela Löpuşna şi de arde-rea oraşului Bender, sandjagul de Ak-kerman trimise 10,000 de păgâni în sprijinul citadelei, rămase pînă acum în mâinile Otomanilor.

Ión-vodă chiamă pe Swierczewski, cel mai renumit dintre căpitaniî Cozacilor.

Voesc a-ţi arêta astădî o deosebită a mea încredere, —îi dîse principele:—îea Cozacii voştri şi trei mii din călărimea moldovenéscă; o óste vrăjmaşă se apropia pentru a ne respinge de aici; aştépt'o după acele motive,—el arêtă cu mîna,—aştépt'o şi sd robesce-o; fă astă-dată, ca slava biruinţei să fie numai a ta!

Cozacul se simţi măgulit pînă în adîncul amorului propriu: cuvintele lui Ión-vodă l'ar fi făcut eroû, să nu-l fi făcut eroû natura.

§ 53.—De ce óre principele nu porni cu tóte forleţe sale întru întimpinarea inamicului?

Sau de ce óre, detaşând un corp de óste, el nu-î porunci a merge mai departe, iar nu de a aştepta pe duşman chiar în apropierea Benderului?

Aceste doë întrebări sînt fórte legitime: un general e dator a da sémă de toţi paşii sei, arêtând limpede, pentru ce a făcut aşa cum a făcut şi nu altminterea, şi probând lámurit, că trebuia să facă anume cele făcute.

Să se fi mişcat Ión-vodă cu întreaga armată, el lăsa garnizónei din citadela Benderului facultatea de a-l lovi din dos, încât s'ar fi pus el singur între doë focuri.

Să fi înaintat detaşamentul seû pré-departee, rămânea fără sprijin la cas de nenorocire; iar detaşamentul fiind învins, pe de o parte demoralisarea intra în tótă masa

armatei moldovene, pe de altă parte garnizona din Bender se unia cu contingentul dela Akkerman și ne ataca cu un adaus de forță materială și morală.

Așa dară, Ión-vodă fu constrins a nu porni cu toate forțele sale, ci numai a deslipi un detașament, poruncindu-i a nu se pré-depărta cum-va de prețmetele Benderului.

§ 54.—Locul, unde stetu Swierczewski, aținând calea Turcilor, era într'o așa distanță dela tabera lui Ión-vodă, încât urcând vre-o movilă din acele cu cari e acoperit aci în abundență tot litoralul Nistrului, principele observa cu ochii seî toate evoluțiunile bătăii.

Citadela dela Bender se afla la mijloc între dosul detașamentului lui Swierczewski și între fața taberei lui Ión-vodă.

Acastă ingenioasă dispozițiune a armatei moldovene îi asigura victoria chiar mai înainte de a se fi încins lupta; căci :

1. Să fi eșit garnizona turcă din citadelă pentru a lovi pe din dărît detașamentul lui Swierczewski, în aceeași clipă Ión-vodă s'ar fi repețit, lovind'o tot pe din dărît pe ea însăși, ceea ce ar fi adus după sine căderea citadelei în mânilor Moldovenilor.

2. Contingentul turec, venit dela Akkerman, să fi reușit a turbura detașamentul lui Swierczewski, Ión-vodă pe dată ar fi mișcat în ajutoru-i alte două seú trei mii de ómeni, fără a înceta de a ține tot-d'o-dată închisă eșirea din citadelă.

§ 55. — În bătaea dela Bender Swierczewski fu ceea ce fusese Dumbravă în bătălia dela Jilisce : cel mai inteligent esecutor al ordinilor unui om de geniú.

Fără doi-trei ca aceștia, óre s'ar fi putut realiza miraculoasele izbânde ale lui Ión-vodă ?

Atingem o cestiune care interesază tóte popóarele și toți secolii în genere; și care ne va interesa mâni-poimâni pe noi însi-ne, în specie.

A întreba cum ar fi mers Ión-vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski, este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes.

A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes; este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă.

Columb ar fi inventat busola, și tot izbutia a merge înainte; Bonaparte ar fi descoperit pe mareșalii sei în tóte unghiurile Franciei; Ión-vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski și pe un alt Dumbravă.

Prima și fundamentală trăsătură a ómenilor mari, în orî-ce ram, este că lor nu le lipsește nici-o-dată instrumente; prima și fundamentală trăsătură a ómenilor mici, iarăși în orî-ce ram, este că ei nu vîd instrumente zăcînd la picioarele lor și în zădar își frîng capul căutându-le aiurea.

Sub Ludovic XVI Ney ar fi murit dogar, Lannes — vezeteu, Murat — birtaș; trebuia un Bonaparte ca să recunóscă în ei stofa de generali.

Swierczewski nu fusese nimic cât timp se afla în Polonia, Dumbravă era necunoscut sub predecesorii lui Ión-vodă . . .

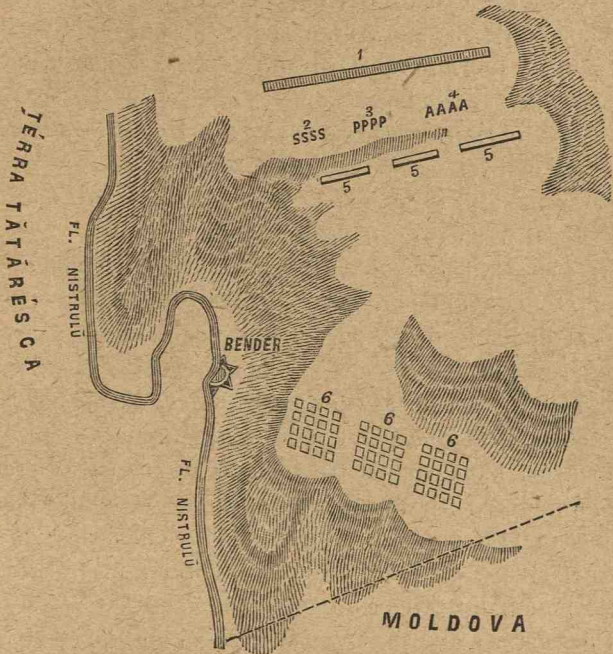
Omenii de geniú creâ tot, tot, pînă și uneltele creațiunii!

Prin dogării, prin birturi, prin grajduri, mulți Nei, Lanni și Murați români oftéză în tot momentul după un sóre, care să pîtrundă cu rațele sale pînă la soiosul lor întuneric.


§ 56.—Swierczewski își aședă detașamentul în următoarea ordine.

Cozacii formaū linia de bătăiă.

La aripa stângă erau patru centurie cu sulite, în cen-



Ordinea bătăii dela Bender.

Explicațiunea : 1—armata inamică ; 2—Cozacii sulitași ; 3—Cozacii pușcași ; 4—Cozacii arcași ; 5—regimentele moldovene din embuscadă ; 6—lagărul lu Iōn-vodă.  ondulațiunea terenului.

tru patru centurie cu pusce, la aripa dreptă patru centurie cu arce.

La spatele acestora se lungia un șir de colnice, din

dosul cărora se ascuseră trei mii de călărimă moldovenescă.

De'ntâi pușcașii și arcașii descărcară o plóiă de săgeți și de glonțe, pentru a produce o desordine în centrul și în aripa stângă a dușmanilor.

Apoi sulitașii făcură atac asupra aripei drepte.

Inamicii concepură, și trebuia să concépă ideia, pe acest corp, azardat pré-înainte, să-l despartă de celelalte două corpuri cozace, remase pe loc.

Deci, ei își mișcară centrul și drepta asupra pușcașilor, punându-se la mijloc între aceștiia și între sulitașii cei încăierăți cu aripa dreptă.

Pe basa atării combinațiunii, Turcii își închipuiau a fi căpătat un avantajiu decisiv, putend acum a încongiura pe cei opt-sute de Cozacă, lipsiți de o aripă, al căriia teren remase gol, și care și aceia, izolată la o parte fără nici un sprijin și compusă numai din patru sute de sulitași, căta neapărat a fi tăiată în bucăți.

În acest mod câmpul bătăliei, în urma evoluțiunilor, presinta două grupe: mai încóce, peste 6,000 de Turci stringend 800 de Cozacă; mai incolo, din dos, 400 de Cozacă strinși de peste 3,000 de Turci . . .

Sosi momentul oportun.

Pușcașii și arcașii Cozacă, precum șiserăm, steteau rădemați de nesce colnice, la spatele cărora se ținea în embuscadă cavaleria moldovenescă.

Când cornurile atacului turc, silindu-se a încinge pe cei 800 de Cozacă, se apropiară de linia colnicelor, de o dată Moldovenii săriră cu răcnete la drepta și la stânga.

Turcii se treziră încongiurați ei-înșiși.

Li coprinse o panică.

Victoria fu completă.

Lupta durase numai o oră.

Tótă perderea detaşamentului moldovenesc abia trecea peste o sută de morţi.

Din Turci, cei mai mulţi aşternură câmpul, puţini scăpară cu fuga, vr'o doă sute fură prinşi.

Ión-vodă, privind din tabăra de lângă Bender, aplauda pe copiii geniului seŭ. ⁶¹).

Oare să fi aplaudat şi şi garnizóna turcă, privind la spectacol şi mai bine din vârful citadelei?

§ 56. — Meritul lui Swierczewski se cuprinde în următoarele:

1. El permise Turcilor să vedă în voiă tótă puţinătatea cetei cozace, ceea ce-i făcu a nu se forma în doă linie, mai lăsând şi o rezervă după obiceiul lor, ci să se grupeze cu toţii într'o singură liniă de bătaia, în speranţă de a scurta ast-fel lupta, turtind în clipă o mână de Cozacă sub greutatea mulţimii.

2. El puse în risc o aripă întregă, micşurându-şi înadins lungimea frontului, ceea ce, înlesnind Turcilor facultatea de a încongiura pe Cozacă, îi îndemnă a profita de o greşelă imaginară şi-i atrase drept asupra embuscadei.

§ 58. — Bătaea dela Bender dede nascere unui episod, pe care îl reproducem aci, ca o poesiă purtând caşetul epocii.

Un mare filosof a đis:

«Când cine-va devine famos în bine sau în reŭ, poporul se grăbesce a şi-l închipui în cutare sau cutare împrejurare, şi inventeză apoi asupra-i fabule în armoniă

61. Gorecki, p. 60: «Ivonia ex longinquo tam inclytae victoriae spectator fuit».

«cu caracterul eroului; cari sînt *minciuni factice*, dar «*verități ideale*, căci glótele nu imaginéază decăt ceea «ce este analog cu realitatea. ⁶²⁾».

Detășamentul lui Swierczewski prinsese, între alții, pe însuși agaia, capul armatei turce, bărbat frumos, nalt, plin de farmecul manierelor, și atât de bogat, încât voind a se rescumpăra din mânia Cozacilor, pentru că să nu-l ducă de'naintea teribilului Ión-vodă, le-ar fi propus să-l cîntărescă de șese ori, contra-balanțându-l o dată cu mărgăritar, de doă ori cu aur, de trei ori cu argint.

Mărgăritar în greutatea unui om trupeș . . . nu scim dău, decăt Rotschild ar fi în stare a se rescumpăra cu un așa preț, să fi cădut în robia păgânilor; dar fabula nu căuta la atari șicane de detaliu; ea tindea numai a da o idee pitoréscă de bogăția pașalelor turci de atunci și, în această privință, minciuna e adevărată.

Urmâm mai departe cu narațiunea.

Ori-cât de splendidă fuse oferta prinsului agă, totuși Cozacii nu se lăsară a se corumpe, ci-'l depuseră viu în mânia lui Ión-vodă, punënd credința cea jurată principelui mai pe sus de ori-ce avuțiă.

Nu îi de cređut că fidelitatea Cozacilor se va fi urcat

62) Vico, *Principes de la philosophie de l'histoire* (Bruxelles, 1835, în-8); p. 103: «Qu'un homme soit fameux en bien ou mal, «le vulgaire ne manque pas de le placer en telle ou telle circonstance, «et d'inventer sur son compte des fables en harmonie avec son caractère; mensonges de fait, sans doute, mais vérités d'idées, «puisque le public n' imagine que ce qui est analogue à la réalité. «Qu'on y réfléchisse, on trouvera que le vrai poétique est vrai «métaphysiquement, et que le vrai physique qui n'y serait pas «conforme devrait passer pour faux.»

vre-o dată tocmai pînă la un așa grad de cavalerism ; dar chiar cîntă a fost, ea tot încă era pré mare și, am puté dice, neprobabilă din partea unei oștiri mercenare din secolul XVI⁶³) ; încât fabula avea óre-cum dreptul de a iperboliza acea minunată fidelitate, caracterisînd'o mai în relief.

În fine, adus de'naintea lui Ión-vodă, nenorocitul agă fu interogat de cătră principele în curs de câte-vă țile asupra celor atingătoare de Turcia, și apoi dat soldaților să'l taie în bucăți cu cösele ; deși nici lui Ión-vodă, de sigur, el nu va fi uitat să-î propună cele șese măsuri de mărgăritar, de aur și de argint.

Mult mai erau urîți păgânii în ochii eroului român : din acest punct de vedere, bine îl cunoscua fabula !

§ 59. — Pe când Swierczewski triumfa asupra inamicilor, doă-șeci și cincî de luntri, pogorându-se pe Nistru dela fruntariile polone, aduseră lui Ión-vodă prima mică dovédă, cum-că Laski și Ostrogski sînt în adevăr decisiși a-î trimite ajutóre : eră 600 de Cozacî pedestri sub comanda unui vechiū marinăr Pokotilo.

Ori-cât de slab, acest contingent fu de o valóre nespusă pentru trebuința momentului.

Ión-vodă porunci noilor veniți a se re'mbarca în luntrile lor, câte 24 în fie-care, lăsându-se în josul Nistrului asupra Ak-kermanului, unde nu puteau întimpina multă resistință, precedendu-î spaîma victoriei dela Bender.

Insuși principele remase în escelenta-î pozițiune, avênd

63) Veđi ce povestea atunci **Du Bellay** (apud **Buchon**, op. laud. p. 329) despre necredința lefașilor Elvețiani din armata francesă, deși acestia întreceau fără comparațiune pe Cozacî în punctul moralității.

la spatele seǔ hotarul Moldovei, de unde își procura în abundență provisiuni și-și măria cadrele oștii, și în învecinarea Poloniei, de unde aștepta pe totă ora deplina realizare a promisiunilor lui Laski și Ostrogski.

Să se fi mișcat el singur pe uscat asupra Ak-kermanului, ariditatea năsiposului sol, lipsa de apă, ucigătoarea căldură a acelei semi-africane regiuni, pe care am descris-o cu câte-va rînduri mai sus, n'ar fi întârziat a introduce fomete, sete și bôle într'o armată crescută deja la o cifră destul de considerabilă.

Luntrașii Cozacii erau mai potriviți pentru atare misiune.

Desbarcând pe neașteptate la Ak-kerman, ei surprinseră orașul, măcelăriră orî-ce li s'a părut a fi musulman sau musulmănit, se încărcară de bogată pradă și, dând foc caselor, lăsară numai citadela, înălțându-se ca un monument funebru d'asupra mormintelor . . .

§ 60. — Să observăm, că Ión-vodă fu unicul principe român victorios pe uscat și pe apă.

§ 61. — Trecură numai două luni dela esplosiunea resboiului.

În acele două luni fu câștigată marea victorie dela Jilisce, fu cucerită totă Țera-Românească, fură luate Brăila, Benderul și Ak-kermanul; mari detașamente inamice fură frânte, o dată lingă Lopușna și de două ori lingă Bender

În acele două luni periră, de incendiū și de sabiă, cel puțin 200,000 de dușmani, pe când Moldovenii nu se vede a fi pierdut peste tot nici o miiă de ómeni . . .

Trecură numai două luni dela esplosiunea resboiului!

§ 62.— Pînă aci avurăm ocasiunea de a analiza numai resórtelile parțiale ale fie-cării din bătăliile lui Ión-

vodă, explicând victoriile sale una câte una, fără legătură cu cele-lalte.

Până aci vedurăm cauzele succeselor în varietatea miljocelor: diferite terenuri, diferite arme, diferite ordini de bătaia, diferite timpuri

Până aci aretarăm, bună-ora, cavaleria ilustrându-se în ordinea concavă pe șesul dela Jilisce în bruma dimineței, infanteria culegând lauri prin o furiósă escaladare a Brăilei, marina aruncând desolațiune în Ak-kerman, embuscada reușind pe terenul undoios de lângă Bender, și așa mai departe.

Până aci, în fine, nu ne atinserăm de loc de acele principie sintetice, cari fac să reușescă nu o singură bătălia,—ceia ce se póte întâmpla chiar unui general mediocru, prin efectul azardului,—ci cari fac să reușescă o campaniă întregă, cea ce nu se póte întâmpla decât unui geniū militar, prin forța combinațiunilor . . .

§ 63. — Elementele, adunate mai sus, ne permit acum a atribui minunile lui Ión-vodă, în Țera-Românescă și în Basarabia, la trei cause mari și generale, cari planéză de-asupra tuturor celor-lalte, mici și speciale:

1. Marșul;
2. Alegerea teatrului luptei;
3. Maniera personală a capului.

§ 64. — Tóte mișcările lui Ión-vodă fuseră ast-fel, încât inamicii nu-l puteau surprinde nici o dată, pe când el, din contra, îi surprindea la tot pasul.

Armata sa mergea închisă din față, din laturi și la dos prin o întinsă rețe de așa numite străji, compuse din óste ușoră, și pe cari le străjuiau iarăși o mulțime

de sentinele, preperate în tóte direcțiunile, prin sate, pe înălțimi, în strimtori, la trecătorile apelor ⁶⁴⁾ . . .

Cea mai ascunsă urnire a dușmanului era pe minut cunoscută lui Ión-vodă, care se asvîrliă asupra-î, îl sfârma, îl măcelăria, făcea să se simță trăsnetul mai înainte de a se fi vădut fulgerul.

Principalele rezultate ale acesteï estreme răpediciuni, unită cu o extremă pază, fură :

1. Forțele mici învingeau forțe mari;
2. Inamicii perdeau mii de ómenî, iar ai noștrii rămăneau mai-mai intacti.

§ 65. — Alegerea teatrului luptei fu și mai fecundă în consecuențe.

Ión-vodă nu lăsă pe dușmani să calce Moldova, ci-î înfruntă în propria lor țeră, de'ntăiū în Muntenia, apoi în Budjac.

În acest chip, el ajunsese la trei scopuri de o supremă importanță :

1. Moldovenii, scutiți în întrul patriei de nemulțumirile, zăpăcéla și pagubele resboiului, remaseră ca o neseacă rezervă de bani și de brațe ⁶⁵⁾.

64) *Fredro Dzieje naródu polskiego pod Henrykiem Walezyszem* (Petersburg, 1855, în-8); p. 103: «Roztropniéj postapil sobie «Iwon, ktory zdaleka po wioskach, po zamkach, po skalach, u wód, «na czele i z tylu wojsk swoich, postawil podwójne i potrójne «czaty, majac sie na baczeniu tém pilniéj, im blizsze byly wiadomosci o nieprzyjaciolach.» — Tot acésta, deși cu mai puțină claritate, se deduce și din **Paprocki**.

65) *Niccollucci, Discorsi politici e militari* (Veneția, 1648, în-4); p. 168: «Quel Prencipe, che ha i suoi popoli armati et ordinati alla «guerra aspeti sempre in casa una guerra potente e pericolosa et «non la vadi a rincontrare ; ma quello che ha i suoi suditi disarmati et il paese inusitato della guerra, se la discosti sempre da

2. Inamicul, simțindu-se atacat în propriul seǔ cămin, primia pericolul asupra-și în loc de a-l da altora, esagera în imaginațiune-î puterea adversarului, se descuragia.

3. Aflându-se într'o țeră vrăjmașă, ostașii lui Ión-vodă, din cari cei mai mulți fără soldă, aveau drept impuls perspectiva predeii.

§ 66. — Un vechiǔ autor polon, care avu bunul simț de a cuprinde și pe Români în tractatul seǔ universal asupra artei militare,—ceia ce n'a făcut pină acum nici un autor noǔ frances sau german, — ȕice, între altele:

«Ión-vodă din Moldova, Mihaǔ cel Vitéz din Țera Românescă și Gustav-Adolf, regele Svediei, scieaǔ a înfrina pe numeroșii lor ostași numai prin prestigiul elocuenței și prin familiaritate. . . »⁶⁶).

§ 67. — Trebuie óre să mai spunem, că Annibal, Cesar, Wallenstein, Frederic cel Mare, Napoleon, nu avură nici ei alte principie, afară de cele de mai sus? deși fie-care le aplică în modul cel mai potrivit cu impregiurările proprii sale epoce.



«casa il piu che puó. Et cosi l'uno et l'altro, ciascuno nel suo grado
«si difenderà meglio »

66) Starowolski, *Instituta rei militaris* (Cracoviae, 1640, in-f.); p. 168: «Ita Ivonia Palatinus Valachiae, et Michael Palatinus Moldaviae, et nostra aetate Gustavus Rex Sveciae, sola suaviloquentia «ac libertate adhibita (numerosum exercitum in obedientia continuerunt)» - Cf. Imbert, *Eloquence militaire ou l'art d'émouvoir les soldats* (Paris, 1818, in-8).

IV

CATASTROFA

Thus, sometimes, hath the brightest
day a cloud... Sirs, what's o'clock?

Ast-fel une-orî ziua cea mai senină
are un nor... Domnilor, câte césuri
sint?

Shakespeare, *Henry IV*: II, 4

§ 1. — Turcia din Europa presintă o mare asemănare cu planta numită *sensitiva*: de'ndată ce atingi cu indiscreta'ti mână una singură din foile sale, totă flórea resimte atacul și se stringe de durere.

Românii, Bulgarii, Sêrbii, Grecii și Arnăuții sînt cele cinci foite ale sensitivei otomane: cea mai mică mișcare produsă în vre-una din aceste naționalități, trage după sine imediata convulsione a tuturor celor-lalte.

Românii sînt Latini, Bulgarii și Sêrbii - Slavi, Grecii—o degenerațiune elenică,¹⁾ Arnăuții—o viță tracică, ast-

1) Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient* (Stuttgart, 1845, în-8); passim. — Deja în Tacitus, *Annales*, lib. II, 55, găsim următorul pasagiu chîar despre Atenianii: «non Athenienses, tot cla-

fel diferența sângelui îi desbină, dar îi unesc doi nervi puternici: frăția religioasă și frăția de sclaviă.

Când Mircea cel Mare bătea pe Turci, Bulgarii și Sârbii se îndesau sub stégurile eroului român, a cărui memorie rămasă pînă astăzi în poeziile lor naționale ²⁾.

Când Petru Rareș se pregătea a scutura jugul otoman, Grecii îi serviau în toate modurile cu cel mai curajos devotament ³⁾.

Armatele lui Mihaïu cel Vitez erau pline de Sârbi, Bulgari, Greci și Arnăuți...

În fine, câte-și-cinci popoarele recunoscău tot-d'a-una solidaritatea intereselor respective față cu faptul comun al apăsării turce.

§ 2. — Dar din totă această grupă, legătura fără îndoelă cea mai strinsă și cea mai trainică unesce, din vechime și pînă astăzi, pe Români și pe Bulgari.

În evul mediu ei formau un singur imperiu, dela alpii Carpatici pînă la alpii Balcanilor, sub sceptrul unei gloriose dinastii române, de care tremura Constantinople și pe care o lingusia Roma.

În secolul XIII acea grandioasă monarhie se rupse în trei trunchiuri: Moldova și Țera-Românească începură a se nasce, Bulgaria începuse a muri.

În loc de un singur suveran apar pe scenă trei principii neatârnați; dar tradițiunea unității primitive nu fu uitată: câte-și-trei adăugău cătră propriile lor numi

dibus extinctos, sed colluuiem illam nationum.» Acesta e decisiv în privința Grecilor.

2) *Miladinovtzi, Bulgarski narodni pjesni* (Zagreb, 1861, în-8); p. 282—6. — *Rakowski, Poesie naționale bulgare și sârbe* (MS).

3) Document Nr. 11, în magistratul municipal dela Lemberg, fasc. 154. Îl vom publica cu timpul în *Archiva istorică a României*.

sacramentul prenume de *Ioan*, conservând ast-fel nemuritoria memoria a împăratului Ioan Asén, fondatorul măririi româno-bulgare unite 4).

În secolul XIV Bulgaria cădu cu desevrșire sub jugul otoman: de atunci încóce nefericiții seî fii refugiau în toți anii cu miimi pe teritoriul rēmas pe jumătate liber al Românilor, așteptând cu rebdare mântuirea lor dela aceia, dintre cari avuseseră într'o vreme generositatea de a-și primi o dinastiă.

Țiarul româno-bulgar «Viitorul», apărut și din nenocire apus mai an pe ospetósele maluri ale Dîmboviței, fu cea mai próspetă, dar nu ultima manifestațiune a acelei eterne simpatii internaționale...

§ 3. — Inima Bulgarilor putea ea óre a nu fi tresărit în profundul seú, când frémetul fluviului-rege le aducea resunetul miraculóselor fapte ale lui Ión-vodă?

Serbiî, Arnăuțiî, Greciî remâneau ei óre de tot surđi la depărtatul echo de libertate?

Un luminos incendiú ardea cu vėpaiă de'ncóce de Dunăre; tăciuni inflăcăriți sburaú pînă la Balcani; vr'o duoė-trei scānteî cădeau și mai departe: unde-va pe stāncele Croiei saú pe ruinele Panteonului!

§ 4. — Mare fu spaîma Porții Otomane, vedēndu-se în pericol de a perde, prin o conflagrațiune generală, tot ce usurpase din astă parte a Boslorului 5).

În zăpăcirea lor, pe Turciî nu-î tăia capul, un prin-

4) Veđi articolul meú în *Buciumul*, 1863, Nr. 111, 119.

5) *Gorecki*, p. 61: «Interea Selymus, Constantinopoli tot Ivoniae «victoriis perturbatus, ac territus ne plane Valachia exueretur, ac «e Graecia (quod illi opinor, contigisset, ni defectio Czarnievieciî «ad Turcas obstitisset) pelleretur, cum suis Deo more suo sup-«plicat».

țușor vasal, un simplu beiu, un sclav⁶⁾, cum să cutețe el a întreprinde și cum să reușescă a conduce o revoltă atât de estravagantă, ale cărui consecuențe amenințau însăși inima imperiului otoman.

Sultanul Selim recurse, în fine, la trei măsuri:

1. Se ruga Alahului și prorocului seü Mohamed în ȝiamia Sântei Sofie;

2. Fulgeră contra guvernului polon, pentru ca să curme ori-ce comunicațiune cu Moldova;⁷⁾

3. Trimise asupra lui Ión-vodă o nouă armată, de care s'ar fi speriat atunci cel mai puternic monarc al Europei...

§ 5. — Ahmed-Pașa, beglerbeiu Rumeliei⁸⁾, și Adel-

6) Epistola vizirială în *Archiva istorică*; t. 1, p. 43.

7) Charrière, t. 3, p. 522, nota: «Il y a quelque temps que «j'ay sceu de bon endroict que dès le commencement de la guerre «de Moldavie ces gens entrèrent en opinion que Jean, vayvoda «d'icelle, n'estoit pour s'y disposer et résoudre de la façon qu'il a «faict, moins de la pouvoir supporter et maintenir, comme il se «voyt, sans intelligence, appuy et moyen d'autruy, et pensèrent «non seulement, mais eurent plusieurs advis que sa principale «faveur luy viendroi, d'aucuns seigneurs de vostre royaume...» Așa scriea ambasadorul frances în Constantinopole cătra Enric de Valois, deși vedurăfi că tot ajutorul polon trimis în Moldova se reducea la 1200 Cazaci veniți la început și 600 sosiți mai târziu.

8) Numele acestui cap se află numai în cronica tureă ap. Mignot, t. 2, p. 212.—Baudier, *Inventaire de l'histoire generale des Turcs* (Paris, 1617, în-4); p. 470: «Cependant Selim iugeoit que le «Vaivode Ivon pourroit croistre a telle autorité et a un pouvoir «si grand si on le laissoit poursuivre, qu'il seroit par apres ma- «laisé de l'abaisser... manda au Beglierbeq ou General de l'Europe «d'employer toutes ses forces a dompter ce mutin: celui-cy arme, «sa levee fut d'environ cent mille combattans...»

Ghiraău, fratele hanului Crimului⁹⁾, primiră ordină de a intra cu toate forțele în Moldova; de a prinde viă saă mort pe «nebunul tărăe-brăă și vintură-țără»—așa numiaă pe Ión-vodă Turciă supărați peste măsură¹⁰⁾;—și de a pune domn pe Petru cel Schiop.

O sută miă de Turci pășiaă spre Dunăre; o sută miă de Tătari pășiaă spre Nistru...

§ 6. — Aflând dispozițiunile dușmanilor, Ión-vodă nu mai putea rămâne lângă Bender: el trecu Prutul și și puse tabera la marginea Moldovei, în Huși.

Cu un secol mai 'nainte, acest orașel fu descălecat de o coloniă de Husiți, alungați din Boemia și din Ungaria, și pe cari Ștefan cel Mare, iertându-le eresul în favorul industriei, îi primise și-i căsnicise în Moldova¹¹⁾.

Fugarii își aleseseră un cuib, care să le pótă aminti perduta patriă: delurile și pădurile Hușului reproduc pînă acum imaginațiunii călătorului pitorescele situri de lângă Carlsbad.

Pînă a sosi momentul oportun, această forteretă firască era, pentru eroul nostru, cel mai nemerit și, putem dice, unicul punct de așteptare.

Posițiunea Hușului presinta următoarele avantaje principale:

1. Inlesnire pentru hrană și pentru recrutațiunii din interiorul Moldovei;

9) Bandtkie, *Dzieje narodu Polskiego* (Wroclaw, 1835, în-8); t. 2, p. 136.

10) Charrière, t. 3, p. 522 nota: «ledict bassa m'adjousta qu'il «estoit remueur de mesnage et chercheur de nouveautez»—Ib., p. 524 nota: «ce fol...»

11) Timon, *Additamentum ad imagines Hungariae* (Cassovia, 1735, în-16) p. 27—29.

2. Apropiare dela fruntaria polonă, de unde Ión-vodă tot încă nu despera de a căpăta ajutóre mai serióse ;

3. Localitate retransată prin însăși natura și în care nu putea fi forțat într'un cas de năvală neprevăduță ;

4. Facultatea de a porni, într'un moment, saũ la Nistru contra Tătarilor saũ la Dunăre contra Turcilor . . .

§ 7. — Aci Ión-vodă congediã tótã infanteria, compusã numai din țerani.

Fie-care pedestraș fu însărcinat de a sbura la satul seũ, de a aduce brânză și făină pentru mai multe ȕile, de a respândi în țerã dulcea poveste despre victoriile deja obținute și de a înrola pe acei ce ar voi să ȕea parte la gloria și câștigul victoriilor viitoare.

Apoi dede poruncã la cei 600 de Cozacĩ marinari, cari arsaserã Ak-kermanul, să se tot plimbe cu luntrile lor pe Nistru, pe Marea-negrã și pe Dunăre, în linia de'ntrẽ Bender și Brãila, pândind mișcãrile și intențiunile turce și tătare.

Cele-lalte centurie cozace, ecuestre, furã rinduite în altã parte, autorisați de a cutriera Budjacul în tóte direcțiunile, tãiãnd, ardẽnd și apucãnd tot ce le va sta în cale.

În fine, remãnẽnd în tabãra dela Huși de o cam datã numai cu garda personalã saũ curtenii, tótã cavaleria moldovenescã Ión-vodã o espedi la Dunăre, cu misiunea de a opri pe Otomanĩ.

§ 8. — Operãnd în unire cu Tãtariĩ, Turciĩ nu se puteã transporta în Moldova decãt prin un singur punct, între Prut și Marea-negrã, pe la cetatea Isakcia, numitã în vechile nóstre cãntece istorice: «Vad dela O-bluciã.» ¹²⁾

12) Cantemir, *Chronicul* ; t. 1, p. 332: „din pomenirea moșilor

Ce-va mai sus, Dunărea, lărgită prin numeroasele-î guri, nu mai presintă nici o puțință de trecere; ce-va mai jos, începându-se Prutul, Turcii nu puteau trece fără a căde în imposibilitatea de a se întâlni cu Tătarii.

Ast-fel, stând zid în fața Isakcei, mai fiind susținută și prin cele 25 luntre ale Cozacului Pokotilo, cavaleria noastră fără greutate putea să apere trecătoarea Dunării în curs de mai multe zile, respingând cu succes toate încercările Turcilor.

§ 9. — Pe când Ahmed-Pașa cu Otomanii ar fi stătut în nemișcare pe ținutul opus al Dunării, Adel-Ghiraïu cu Tătarii ar fi trecut Nistrul lângă Bender sau lângă Ak-kerman, unde nemic nu-l putea împedeca, fiind protegiat de artileria cetăților.

În acel interval Ión-vodă, concentrându-și totă infanteria, garda personală și cavaleria cozăcescă, s'ar fi răpeșit cu furie asupra Tătării, ar fi zdrobit-o și apoi, cu o oște deja inaripată prin victorie, s'ar fi întors cu înțelea la Dunăre contra Turcilor...

Acastă măreță combinațiune era de felul acelora, cari, cu un secol mai în urmă, ilustrară pe mareșalul de Luxembourg în bătălia dela Fleurus și pe celebrul Turenne în bătălia dela Sintzheim.

A preveni unirea duor armate inamice, bătând de'ntăiu pe cea mai slabă și apoi pe cea mai tare, este una din operațiunile cele mai frumoșe în arta militară ¹³⁾.

„strămoșilor aușim, precum unde acum este Oblucița, cărița Turcii
 „îi dic Isakcia, să fie chiămat vadul Dunării . . . încă și în cân-
 „tecele prostesci pe la domnia lui Petru-vodă vadul Obluciței se
 „pomenesce.“

13) **Santa-Cruz**, reprodus în *Encyclopédie méthodique; Art militaire* (Paris, 1784, în-4); t. 1, p. 16: «Si deux corps de vos

§ 10. — Ast-fel, tótă reușita campaniei depindea dela detașamentul, trimis la Vad dela Oblucița.

În fruntea lui fu pus părcalabul Jeremia Golia, care, precum veðurăm, se distinsese prin bravură în bătălia dela Jilisce.

El era cel mai intim amic al lui Ión-vodă;

El însoțise pe Ión-vodă în străinătate;

El intrigase pentru a procura lui Ión-vodă coróna Moldovei;

Lui îi încredințase Ión-vodă fortereta Hotinului, una din cheile țerii;

Lui, deja în timpul resboiului, Ión-vodă îi dăruie două mari moșii¹⁴⁾;

Lui, îi scăpă Ión-vodă viața în focul unei bătălii, cu pericolul propriei vieți;

Înainte de a pleca la Dunăre, el jură lui Ión-vodă pe sânta Cruce și pe sântul Evangeliu de a fi credincios pînă la mórte....

Garanțiile erau óre destule?¹⁵⁾

Ei bine! pentru trei-șeci pungi cu aur, al doilea Juda, părcalabul Jeremia Golia vîndu o suvenir, un amic, o patriă, o religiune!¹⁶⁾

«ennemis doivent se joindre, marchez au plus proche avant leur jonction, comme Turrenne a Sitzheim, et Luxembourg a Fleurus...»

14) Actul de donațiune e publicat în *Zapiski Odeskago Obscestva*, t. 3, p. 254.

15) Cuvintele lui Ión-vodă în *Gorecki*, p. 87: «Nec ego tantam rem cuius commisi, sed huic, cuius mihi fides semper in dubiis ac difficillimis rebus perspecta est; quem comitem tot peregrinationum mearum, prope modumque exilii habui...»

16) *Camerarius, Operae horarum subcisivarum sive medita-*

§ 11.—Turcii trecură Dunărea. Trădătorul însciintă pe Ion-vodă, cum-că ajunsese pré târziū pentru ca să-î fi putut opri; dar că forța dușmanilor nu se ridică peste 30,000 de óste nedesciplinată ¹⁷⁾.

Planul primitiv e răsturnat: Domnul se vede silit a bate de'ntâiū nu pe Tătari, ci pe Turci.

Fie-care minută e prețioasă.

El trece Prutul și sbóră spre gura Dunării. . .

§ 12.—Cu tóte astea, veselia și speranța domnia în óstea eroului.

Cu câte-va zile mai 'nainte, la 2 Iuniū, ea serbase în fecundele podgorii ale Hușului o și mare, națională, de bun ogur: ziua sfântului Ion dela Suceva, patronul Moldovei și tot-d'o-dată patron al vitézului principe.

Acum ea pășia la luptă cu voióse cântece: sgomotoasa musică de tobe, trâmbițe, surle, fluere ¹⁸⁾, o ducea la cununiă. . . . cu mórtea!

§ 13.—Apropiindu-se de tabăra turcă, Ion-vodă trimise pe hatmanul Slăvilă, cu Cozacii și câte-va miī de cavaleriă moldovenescă, să afle numărul precis și dispozițiunile inamicului.

tiones historicae (Francofurti, 1658, în-4); t. 1, p. 253-261, pune pe părcalabul Jeremia între trădători celebri.

¹⁷⁾ Cronica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 212: «ce perfide manda «à Ivan que les Turcs avaient passé le Danube avant qu'il eut «pu atteindre les rives de ce fleuve; qu'au reste leur armée mon-
«toit au plus à trente mille hommes de mauvaises troupes. . . Ci. Fredro, p. 114.

¹⁸⁾ Paprocky în *Tesaur*, t. 3, p. 281: «zog auff die Feinde zu, «lies Trompeten, Paucken und Trommeln schlagen, zogen also fort «mit lust. . .» — Gorecki: «cum cantu cornicinum tubicinumque pervenit.»

Ei dederă peste 4.000, ce formaū avant-posturile armatei dușmane; dar fugărindu-și, nu putură prinde decât un singur Turc, greū rănit și carele espiră mai înainte de a fi putut răspunde la întrebările hatmanului.

Atunci însuși Ion-vodă, luând cu sine 500 călăreți, cari erau garda-și personală, se sui pe o înălțime, sperând a pute judeca de cifra inamicilor după spațiul ce va fi ocupat armata lor.

Dar nu vădu nimic, afară de vr'o pătru cete, cari pășiau în diferite direcțiuni intrarea taberei păgâne.

Ast-fel, pentru prima oră, îi lipsia acum neapărata prefață a unei bătălii: să afle puterea, situațiunea și planul adversarului.

Norocul începu a-și schimba pasul.

Dar însăși fatalitatea dede astă-dată peste un Prometeu gata a provoca la luptă tóte fulgerele Olimpului!

§ 14.—Când ostași, turburați prin fel de fel de șópte, citind nedomerire pe frunțile căpitanilor și silabisând în propriile lor inimi presimțimintul catastrofei, veniră să întrebe pe Ion-vodă de numărul păgânilor; — «îi vom socoti în luptă!» le răspuse eroul ¹⁹⁾.

§ 15.—Mai rămâne la mijloc o nópte!

A doua și se va desbate cestiunea emancipării creștinilor de sub jugul Turciei.

Pină acum stăpân al Moldovei, cuceritor al Țerii-Românesce, desrobitor al Basarabiei, Ion-vodă mâine... peri-va?

Mai rămâne la mijloc o nópte!

Să aromim în așteptarea țilei.

¹⁹⁾ Fredro, op. laud.; p. 117: «gdy nieprzjaciel wystapi, liczbe jego poznamy....»

Ión-vodă mâine va trece Dunărea, al cării gemet răsună deja pînă la tabăra moldovenescă; va inarma brațele vînoșilor Bulgari și, înălțînd pe culmea Balcanilor stégul libertății, va striga: «După mine la Constanti-nopole!»

Maî rămâne la mijloc o nópte.

§ 16.—Cînd se lumină de ȃi, trei boeri mari lipsiau din tabăra moldovenescă.

Le punem aci numile pentru a rămáne în vecii vecilor stigmatizate în memoria strănepoților.

Fu vornicul Murgu, stolnicul Bilăe și hatmanul Slăvilă.

În cursul nopții, ei fugiră la Turci.

Cronicarul Urechia se încercă a-î scusa, ȃicînd: «se temeaŭ să nu cađă în primejdiă.»

Curios!

Cronicarul trebuia să fi fost boer pentru a scusa pe alți boeri cu atîta naivitate.

§ 17.—Cu tóte desavantajele sale, ba să maî fi fost altele și maî mari, Ión-vodă fu nevoit de a grăbi cu ori-ce preț bătălia, din următóarele cauze:

1. Pentru a preveni sosirea lui Adel-ghirai cu Tătarii;
2. Pentru a profita de prima ardóre a ostașilor;
3. Pentru a curma calea desertiunii. . .

§ 18.—În fața cetății Isackia, din astă parte a Dunării, se lungesce, perpendicular fluviului, lacul numit Cahul, ale căruî măluri despre răsărit, unde se petrece scena, presintă un crescet rădicat cu maî multe ramuri lăturale, formând văi și vâlcele, saŭ maî bine amfiteatruri închise fie-care prin câte trei pereți de pămînt.

Maî înainte de a deveni celebră în analele Românilor, acéstă localitate își căștigase deja un nume istoric din timpii cei maî depărtați: ea se deprinsese a vedé catastrofe!

Aci unde-va în apropiere se afla într'o vreme un oraș dacic, dărâmat de Macedoniî lui Alexandru cel Mare în expedițiunea lor dincóce de Dunăre;

Aci Perșii lui Dariuî Istasp trecură și retrecură Istrul în nefericitul lor răsboiú cu nomadii Sciți;

Aci, mai târziu, împératul roman Valinte o pățise azardându-se contra Goșilor;

Aci, pînă astăzi, în prejmele satului Cartal, se desgrópă în toți anii din misterul țérinei prețioase anticități grece și latine, testamente ale unei lumi pierdute.²⁰⁾

§ 19.—La drepta Moldovenilor se întindea în lungime lacul, lat de peste 2,000 de stânjenî și fără vadurî; în centru terenul era fórte accidentat; la stânga se desfășura un șes; la spate—o terasă naturală.

Din partea Turcilor lacul eră la stânga; éră la drepta și în centru terenul, formând o rădicătură cam paralelă cu frontul Moldovenilor, se pogora înapoi pînă la țermul Dunării.

Armata nóstră avea peste vr'o câte-va miî de glótă saú recruți; peste 20.000 de infanteriă, peste 10,000 de cavaleriă, peste 1,000 de Cozacî, 80 obusiere și 60 tunuri de câmp de cele micî moldovenescî, pe cari le-am descris cu o altă ocaziune; adecă peste tot pînă la 35,000 de ómenî și 140 piese de artileriă.

Turcii eraú peste 130,000 de ómenî, cei mai multî, după obiceiul lor, cavaleriă; și 120 gure de foc²¹⁾.

20) *Brunn, Notices sur la topographie ancienne de la Bessarabie* (Odesa, 1857, în-8); p. 43.

21) Cifra Turcilor se póte cunósce făcënd o proporțiune între cifra unei aripe a lor, adecă în prima liniă 20,000, și acea a unei aripe moldovene, adecă maximum în prima liniă 5,000; încât tótă armata moldovénă fiind aprópe 35,000, acea turcă, quadruplă, este

Fie-care Moldoven cãta a se lupta, el singur, cãte cu patru pãgãni; dar Ión-vodã, ca un general adevãrat modern, își asigurase un mare avantajii prin infanteriã și artileriã, mãi ales avënd a face pe un câmp undoios, precum sînt tot-d'a-una țermii lacurilor.

Pe lingã astea, fie-care cãlãraș moldovenesc avea cãte un cal de rezervã, pentru a înlocui pe cel trudit sau ucis.

Parcul abunda în arme: sãgeți pentru infanteriã, pentru cavaleriã sulițe. . . .

Acestea erau mijlõcele respective ale ambelor armate.

§ 20. — Despre ordinea Turcilor avem prã-puține indici, dupã cari sã ne putem orienta.

Istoricii o laudã: cu atãt mãi reu trebuia sã fi fost pentru Ión-vodã.

Tot ce se scie, este cã:

1. Linia lor de bãtaiã avea la aripa stãngã 20,000 de luptãtori;

2. Artileria nu se afla de'naintea frontului, ci la dosul lui, dupã coline;

3. Armata avea multe linii, lungite, una dupã alta, pînã la țermul Dunãrii;

4. Bataliõnele și escadrõnele erau profunde. . . .

§ 21.—Ordinea de bãtaiã a lui Ión-vodã se põte desfãșura cu destulã claritate.

În Romãnia, ca și în Franța²²⁾, armata naționalã se

minimum 130,000, cea ce se potrivește și cu termele međiu tras din diferitele cifre, presintate de istoricii, anume 90,000 în **Mignot**, t. 2, p. 211; 100,000 în **Baudier**, loco supra; 200,000 în **Paprocki**, **Gorecki**, **De Thou**, etc.; cãci suma totalã 390,000, împãrțitã pe 3, dã 130,000.—Despre cifra tunurilor, veđi **Engel**, t. 2, p. 224.

22) **Du Bellay**, op. cit.; p. 501: «Et afin que soudain il eust les «hommes a son premier mandement, ordonna (François I) avec ceux

împărția în pâlcuri său regimente câte de 1000 de ómenî sub câte un căpitan, subdivise în despărțiri câte de 500 de ómenî, sub hodnogi, vatavi său locotenenți.

Ión-vodă conservă acéstă divisiune, afară numai de Cozacî, al căroră numér nu se putea tăia decât cel mult în centurie; afară de glótă, care nu avea nici o organizațiune regulată; și afară de garda personală, o mică unitate escepțională.

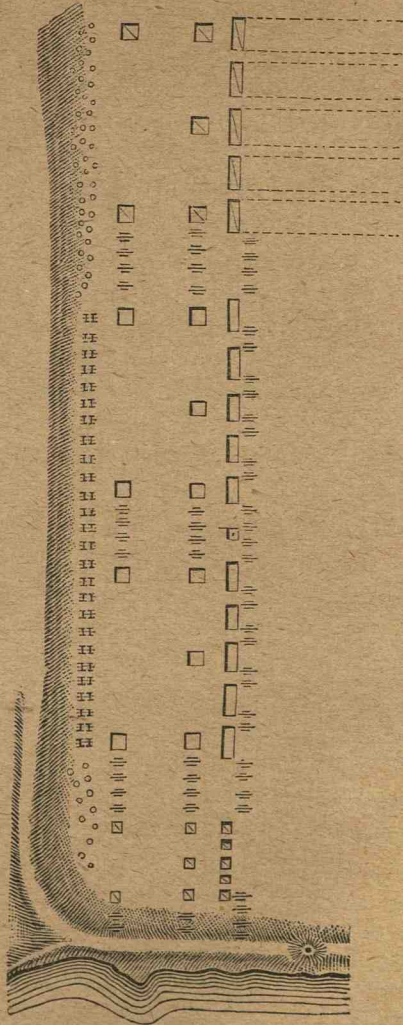
Pe acéstă basă, principele își împărți acum armata moldóvenescă propriă în 30 de regimente, 20 de infanteriă și 10 de cavaleriă; căutâ a da celei una miiă de Cozacî o așa pozițiune, încât fie-care centuriă a lor să aibe efectul unui regiment românesc; iar glóta o lăsâ a fi de o cam dată numai spectatrice, călindu-se încet și de departe, ca într'o școlă, pentru ocasiunî viitoare, cu focul luptei.

Formațiunea tactică a acestor unități presintă trei linii, compuse fie-care, în proporțiuni diferite, din câte trei elemente separate: în centru stetea infanteria, la aripa stângă—cavaleria, la aripa dreptă—Cozacî.












Tóte aceste elemente speciale erau proveđute fie-care cu un element comun: artileriă.

Prin câte-și-trele liniile treceaũ trei intervaluri de o lărgime egală: unul despărțind cavaleria de infanteriă său aripa stângă de centru, un altul tăiând infanteria său centrul în doë jumătăți, un al treilea despărțind infanteria de Cozacî său centrul de aripa dreptă.

«de son conseil de dresser, a l'exemple des Romains, en chaque
 «province de son royaume, une légion de six mille hommes de
 «pied, dont il bailleroit la charge a six gentils-hommes, les quels
 «auroient pour chaque mille hommes deux lieutenans, et soubz
 «chacune enseigne cinq cens hommes . . .»



Ordinea primitivă a armatei lui Ion-vodă în bătălia dela lacul Cahul.

Explicațiunea semnelor :  cavaleria moldovenescă desvelită;  idem în colone;  infanteria desvelită;  idem în colone;  oaste de adunătură;  artileria;  pace;  direcțiunea de atac;  curtea lui Ion vodă;  râdăcătura terenului;  lacul Cahul;  înălțimea predomnitoare.

În intervalul din mijlocul infanteriei, între prima și secunda liniă, stetea principele, încongiurat de garda personală, 500 voînici aleși din tótă armata ²³).

Acolo, la vèdul óștii întregi, se înălța stégul cel mare al țerii ²⁴), cu capul unui zîmbu instelat pe o parte, și o cruce pe revers ²⁵).

Compozițiunea fie-cării linii diferia de cele-lalte doè prin putere, fiind cu atât mai tare în tóte, cu cât mai mult se apropia de sfera acțiunii inamice: cei mai mulți ómenî și cele mai multe tunuri se indesaù în prima liniă, linia secundă era mai puțină și mai rară; proporțiunea mai scădea încă în linia a treia.

Ast-fel:

Prima liniă numera 16,000 luptători, anume 10,000 infanteriă, 5,000 cavaleriă, 500 Cozacî și 500 garda personală;

Secunda liniă numera ca la 9,300 luptători, anume 6,000 infanteriă, 3,000 cavaleriă, 300 Cozacî;

A treia liniă numera ca la 6,200 luptători, anume 4,000 infanteriă, 2,000 cavaleriă, 200 Cozacî;

Prima liniă avea 30 tunuri de câmp, secunda—18, a treia—12 ²⁶);

23) Urechia, *Letop.*, t. 1, p. 165, pune garda princiară 600; Bielski, *Kronika*, p. 718, pune 300; noi preferim 500 nu numai ca un terme mediù, ci mai cu sémă ca cifra regulamentară a unei vătăvie de curtenî domnesci la Români.

24) Négoiă Basaraba, *Învățătura cătră fiu-seù Teodosie-vodă* (*Copia* din 1654, MS. în Biblioteca din Bucuresci, în-4); p. 196: «Stégul stă în mijlocul resboifului și caută tótă óstea la stég. . .»

25) Veđi *planul bătăliei dela Obertin*.

26) Bielski, *Kronika*; p. 714: «Kazdy ufiec mial dwa dziala, «bylo y mozdierzow 80 miedzy nimi. . .»

Dispozițiunea precisă a celor 80 obusiere e necunoscută, fiind însă mai mult decât probabil cumcă o parte ocupa înălțimea predominantă ce se ridică pe țărmul lacului, la dreapta armatei moldovene, adică din partea Cozacilor; iar remășița va fi fost distribuită, ca și tunurile de câmp, în calcul de câte două pe regiment.

Prima liniă era menită a inaugura lupta; secunda trebuia să recăpă pe prima la cas de retragere, sau s'o susțină la cas de debilitate; a treia formă rezervă²⁷⁾.

Acastă caracteristică a fie-cării linii în deosebă implica luarea următoarelor măsuri necesare:

1. Prima liniă fu desvilită în lungime, pentru a avea un front egal frontului inamic²⁸⁾;

2. Prima liniă avea între regimente și între centurie intervaluri foarte mici, pentru a prezenta o rezistență compactă;²⁹⁾

3. Liniile a doua și a treia fură formate în colone³⁰⁾, pentru a pute păși mai în ordine la ajutorul liniei precedentei respective;

4. Secunda liniă avea între regimente și între centurie intervaluri mari, în cari să se pôtă încadra la nevoie prima liniă;³¹⁾

27) **Fredro**, p. 117: «jednym powierzajac główna bitwe, drugim «posilkowanie . . . »

28) Cf. planșa *Bătăliei dela Obertin*.

29) **Fredro**, loco supra: «W niewielkich odstepach...»

30) Cf. *Bătălia dela Obertin*.

31) **Macchiavelli**, op. cit.; lib. 3: «la seconda schiera, perche «ha prima a ricevere gli amici che a sostenere il nimico, conviene «che habbia gli intervalli grandi, et per questa conviene che sia «di minor numero che la prima...»—Cf. **Négoiă Basaraba**, op. cit., p. 179: «și de se va întâmpla vre-o întâmplare străjei cei deîn-

5. Linia a treia avea între regimente și între centurie intervaluri și mai mari, în cari să se pôtă încadra la nevoie prima și secunda;

6. Distanța dintre prima și secunda era mică, pentru ca sprijinul să pôtă fi mai grabnie;

7. Distanța dintre secunda și a treia era mare, pentru a păstra reserva intactă de lovirele proiectilelor vrăjmașe pînă la momentul trebuinței extreme.

În fine, afară de cele trei linii de mai sus, mai era o a patra liniă, suplimentară, în dată la spatele rezervei, în care se afla parcul, cai, munițiuni, etc., având la dos un lung brâu de coline, iar glôta la flancuri.

§ 22. — Acéstă ordine primitivă de bătaia ni se pare a fi un cap-d'operă de bun simț militar: nu era cu puțință a profita mai bine de tôte condițiunile terenului și de marcata specialitate a diferitelor arme.

În privința terenului:

1. Un lac apërând într'un mod inaccesibil aripa dreptă a oștii moldovene, Ión-vodă, după un principiū foarte vechiu în tactică³²⁾, putu să-și strămute tótă cavaleria la aripa stângă; unde, pe lingă forța-î numerică aglomerată, ea devenia gróznică éráși prin un alt avantaju natural, prețios anume pentru acțiunea călărimii: șes.

2. La aripa dreptă, asigurată prin pozițiunea locului și prin o înălțime garnită de artilerieă grea, Ión-vodă cređu pré-de-ajuns a lăsa numai o mână de Cozaci,

«tâiū, ea să vife să se amestece în cea de a doua...» Négoiă Basaraba este anterior lui Macchiavelli.

32) Vegetius, lib. III, cap. 26: «Qui pauciores, infirmioresque «habere se novit, septimo modo ex uno latere, aut montem, aut «mare, aut fluvium, aut aliquod debet habere subsidium...»

voinicî devotați și cari, fiind călări sau pedestri, după trebuință, lesne se acomodaū cu tot felul de teren.

3. Sciind, că Tătarii vor pute supraveni chiar în cursul bătăliei, lovindu-l din spate, Ión-vodă și-l aco-peri prin căruțele parcului și prin o ridicătură de teren, lăsând, din necesitate, mai descoperită numai cavaleria din aripa stângă, care însă, precum veți vedé, era să aibă un rol mai important numai la începutul luptei.

In privința armelor:

1. Ión-vodă sciu a se feri de o greșelă comună generalilor europeni din secolul XVI, și chiar mai târziu lui Gustav-Adolf, cari toți obicînuiau a amesteca armele la un loc, făcënd monstruóse bataliÓne equestro-pedestre: în armata eroului nostru, din contra, cavaleria stetea la o parte, infanteria la o parte, Cozaciî — un fel de dragoni³³⁾ — éráși la o parte.

2. Deși în Europa nu se stinsese încă usul feudal din evul mediū de a plantà în centrul armatei cavaleria, în care servia mândra nobilime și pentru care mojica pedestrime abia avea dreptul de a formà aripe; deși o asemenea ordine se perpetuase, mai cu sémă, la vecinū noștri Ungurî și Polonî; totuși Ión-vodă, ghicind prin geniul seū tÓte misterele artei militare moderne³⁴⁾, nu se sfii a aborda o cale de tot opusă obiceiului: el puse infanteria în centru și cavaleria la aripe.

33) Cât de greșită dară e opiniunea lui Melzo, *Regole militari sopra il governo della cavalleria*: «l'uso degli Archibugieri a cavallo fu inventato da Francesi...»

34) De la Barre Duparcq, p. 279: «La cavalerie ne saurait former le centre de la ligne de bataille, parce que toute sa force réside dans le mouvement et que dans cette position elle ne pourrait se mouvoir, soit en avant, soit en arriere, sans désunir la ligne.»

§ 23.— Studiând acum în quintesență întregul ordin de bătaie al armatei moldovene, lesne deducem următoarele trei puncturi principale:

1. Aripa dreaptă — Cozacii—prin lac și prin tunuri era tare în privința defensivă;

2. Aripa stângă — cavaleria—prin șes și prin număr era tare în privința ofensivă;

3. Centrul—infanteria—așezat pe terenul accidentat cel mai propriu pentru această armă, era gata a susține, ofensiv sau defensiv, pe oricare din aripele sale.

§ 24.—Mai înainte de a începe bătălia, Ión-vodă mai urcă, pentru a duoa oră, piscul de pe malul lacului și vedu, astă-dată, totă armata turcă eșind în ordine din văi.

Era o mulțime spăimântătoare!

Eroului tot însă nu-i venia a-și închipui că l'a trădat pârcalabul Jeremia Golia, acela căruia,—după sublima espresiune a lui Tacit,—el îi dase tot ce pôte primi un supus! ³⁵⁾

În loc de a aresta pe criminalul, el se mulțumi cu scusele sale; în loc de a-i tăia capul, el îi lăsă cea mai importantă operațiune a bătăliei.

La Waterloo Napoleon cel Mare cređu pe Grouchy!

§ 25.—Buciumii începură a cânta.

Răsună fiorosul răcnet «Ucide! ucide!» ³⁶⁾, rămas nouă,

35) *Annales*, lib. XIV, 54: «uterque mensuram implevimus, et tu, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere...»

36) *Lasicki*, p. 147: «Tollitur clamor Turcice, Gaur gaur, vur, vur, Valachice autem, Ocide, ocide. . . .»—Românesce, în limba vechiă, a ucide însemna a lovi, precum veđi în *Biblia* și în *Pravila lui Vasile-vodă*.

ca moștenire, dela vechii Romani, cari strigaŭ în momentul atacului: «feri! feri!»³⁷⁾

Planul lui Ión-vodă, precum se putea judeca din însăși dispozițiunea armatei sale, în care una din aripele, acea stângă, concentrase în sine tótă forța ofensivă, era de a începe bătălia în așa numita *ordine oblică*, ca Epaminonda la Mantinea, Cesar la Farsale, Gustav-Adolf la Leipzig, Bonaparte la Marengo.

Admirat deja în antichitate³⁸⁾, acest gen de atac căpătâ nesce sufragie și mai ponderose³⁹⁾ și se sancționă prin nesce esemple și mai strălucite în timpŭ modernŭ.

Frederic cel Mare resumă prețioșele *avantage* ale ordinii oblice în următoarele câte-va cuvinte:

- «1. Cu o óste mică înfrângi o óste mare;
- «2. Lovesci pe dușmani din partea, de unde însuți te «scii a fi mai tare;
- «3. Espuŭ pericolului numai o porțiune din armată, «restul conservându-se prospăt. . . »⁴⁰⁾

37) Lipsius, *De militia romana* (Antverpiae, 1595, în-4) t. 2, p. 289: «In eodem (Plutarchus in Mario) lego, Romanos etiam usur-
«passe crebro illud Feri in acie, et cum sese mutuo adhortarentur.»

38) Vegetius, lib. 3, cap. 26: «Qui imparem se iudicat, dextro
«cornu suo sinistrum cornu pellat inimici. . . qui sinistram alam
«fortissimam habere se noverit, dextram alam hostis invadat. . . »

39) *Encyclopédie méthodique; Art militaire*; t. 3, p. 290: «Cet
«ordre de bataille est regardé par tous les auteurs militaires comme
«un des meilleurs moyens de s'assurer de la victoire. C'est, dit M.
«le chevalier de Folard, tout ce qu'il y a de plus à craindre et de
«plus rusé dans la Tactique. . . »

40) *Mélanges en vers et en prose* (Sine loco, 1792, în-8), t. 3,
Instruction militaire du roi de Prusse pour ses généraux; p.
213: «C'est ici où l'on peut faire une application utile de mon or-
«dre de bataille oblique. Car on refuse une aile à l'ennemi, et on

Ar pute crede orî-cine, cumcă eroul prusian justifică aci anume motivele eroului românesc!

§ 27.—Ión-vodă comanda centrul.

Swierczewski—drépta.

Stânga. . . părcălabul Jeremia Golia.

§ 28.—Precum vedurăm, acéstă din urmă trebuia să încépa atacul.

Cele cincî regimente de cavaleriă se aruncară asupra aripei drepte a Turcilor.

Invecinatele cincî regimente de infanteriă se mişcară înainte pentru a sprijini lovirea, ameninţând centrul inamicului.

Dar vai!

Ión-vodă vede infanteria retrogradând, iar cavaleria plecând stégul, ridicând cuşmele pe suliţe, şi trecând la duşmani.

În capul acelei cavalerii,— o mai repetăm odată,— fu mascatul pînă atunci trădător, care, după ce vînduse păgânului trecătórea Dunării, se grăbia acum a câştiga deplin preţul patricidului: fu părcălabul Jeremia Golia.

§ 29.—Secolul XVI fuse fecund în cruđimî: Sânt-Bar-telemi, domnia lui Ivan cel Gróznic, furorile Incuisi-tiunii, îl împestriteză ca nesce pete de tigrú.

Varietăţile de pedepse, întrebuintate atunci mai la

«renforce celle qui doit faire l'attaque. Par là vous portez toutes
«vos forces sur l'aile de l'ennemi, que vous voulez prendre en
«flanc. . . Par cette disposition vous aurez l'avantage: 1) de faire
«tête avec un petit nombre de troupes à un corps supérieur; 2)
«d'attaquer l'ennemi d'un coté où l'affaire sera decisive; et 3, votre
«aile ayant été battue, il n'y aura qu'une partie de votre armée
«d'entamée. . . .»

tóte popórele Europei, îți ridică pėrul, îți încreșesc fruntea și-ți închiagă sângele 41).

Dar nu fu, nu este, nu póte fi nici o penalitate destul de crudă pentru a corespunde cu fapta unui vîndător de patriă!

A împinge milióne de frați pentru secolii în abisul sclaviei, este un atentat nu contra unui om, nici chiar contra unei singure națiuni, ci contra a ęece, a douędecii de popóre, ce se nasc unul după altul și se numesc generațiuni.

Crima aste atăt de monstruósă, încât imaginațiunea se refusă a-ı inventa o pedepsă analógă: penalitatea cea mai potrivită ar fi de a da miserabilului vieța Jidovului Retăcitor, pentru ca să audă și să simță în curs de o miriadă de ani necurmatele blăsteme ale posterității.

Cain fusese sânt alătorea cu părcalabul Jeremia Golia!

§ 30.—O descuragiare generală cuprinse pe Moldoveni.

Numai Ión-vodă conservă o frunte senină: el devenia cu atăt mai mare, cu cât mai mare devenia furtuna.

Turcii aședară pe trădători de'naintea liniei lor de bătăia.

«Iată vîndătorii noștri!» strigă Ión-vodă, poruncind ca tóte focurile, tóte împușcăturile, tóte lovirile să fie ațintate spre acea parte.

Mișei periră pînă la unul; curagiul renăscu în pepturile celor credincioși.

Ión-vodă înaintă cavaleria din secunda liniă la locul celei trecute la dușmani, apropiă cavaleria din rezervă, regulă din nou pedestriimea, restabili orânduiala în tóte...

41) *Acta Tomiciana*; t. 1 p. 11.

§ 31.—Folosindu-se de momentana teróre a infanteriei moldovene și pășind pe cadavrele trădătorilor, Turcii ne atacară acum în *ordine conică*, adecă mișcându-se cu centrul lor asupra centrului nostru și aținându-și aripele.

Ei sperau a rumpe armata română in doé.

Ión-vodă era gata.

Tóte tunurile fiind de o cam-dată descărcate, el formă planul de a lua din cóste conul cel inaintat al păgânilor, poruncind Cozacilor să-l lovescă cu puscele din dreapta, pe când cavaleria cea rennoită din stânga îl strîngea cu sulitele, iar infanteria din centru ploua nourî de săgeți.

Turcii dederă dos.

Retrăgându-se, intențiunea lor era de a atrage pe Moldoveni asupra bateriilor ascunse după coline.

Ei uitară că Ión-vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Sokolli, cunoscea toate finețele tacticei otomane.

După o scurtă gónă, Moldovenii primiră ordinul de a reveni înapoi în șiruri strinse.

Turcii nu puteau presupune că Ión-vodă să le fi pregătit lor întocmai aceeași embuscadă, în care ei nu reușiseră a-l ademeni pe dînsul.

Așa déră, vedënd retragerea noastră, ei se aruncară din nou. De o dată șirurile Moldovenilor se desfiacură în laturi și, desmascând artileria, fulgerară, amețiră, alungară pe inamic.

Doé atacuri fură respinse.

Nesciind ce să mai facă, Turcii năvăliră pentru a treia óră, acum cu tótă linia lor de bătăia, silindu-se a încongiura mica óste românească. . . .

§ 32.—«Sbor topórele-aruncate,

«Sbirnăiu arcele 'ncordate,

«Și săgețile ușore
 «Nouréză mândrul sóre.
 «Caii saltă și nechieză,
 «Lupta urlă, se 'nceștéază,
 «Și barbarii toți grămadă
 «Morții crude se dau pradă!
 «Dece cad, o sută mor,
 «Sute vin în locul lor;
 «Mii întregi se risipesc,
 «Alte mii în loc sosesc!
 «Dar vitezul cu-a sa pală
 «Face drum pintre năvală,
 «Și pătrunde prin săgeți,
 «Că-î Român cu șapte vieți!
 «In zadar hidra turbéză,
 «Trupu-î gróznic incordéză,
 «Geme, urlă și crășnesce,
 «Și 'npregiur se 'ncolăcesce,
 «Fiiul Romei se aprinde,
 «Hidra 'n mâne-î o cuprinde,
 «Ș'o sugrumă, și o sfarmă,
 «Ș'o invinge, și o darmă...»⁴²⁾

§ 33. — După un potop de sânge din ambe părțile, Turcii, respinși pentru a treia óră, fură goniți cu atâta înverșunare, încât garnisóna otomană dela Isakcia, pe malul opus al Dunării, în mică depărtare dela câmpul luptei, vedënd neregulata lor mișcare îndărît, cređu bă-tălia de tot perdută și rupse la fugă.

§ 34. — Pentru inlesnirea memoriei, resumâm aci, prin câte-va cuvinte, într'un mod plastic, tot mersul

acțiunii în această primă fază a bătăliei, remasă în avantajul lui Ión-vodă.

Liniile duble semnifică armata inamică; acele simple pe a noastră.

1. Aripa stângă moldovenescă, susținută de jumătatea centrului, atacă aripa dreaptă a Turcilor:



2. Centrul inamic, susținut de ambele sale aripe, atacă centrul Moldovenilor:



3. Ambele aripe moldovene atacă din coste centrul Turcilor:



4. Ambele aripe turce atacă pe ambele moldovene:



5. Tótă linia de bătăiă a Turcilor atacă pe cea a Moldovenilor:



§ 35.—Apoi analisând în detaliu muvamentul corpurilor moldovene pe câmpul bătăliei, noi admirăm, mai ales, precisiunea și apropositul momentului când, după al doilea atac din partea Turcilor, aripele noastre, precum arătarăm, își despicară șirurile, golind focul artileriei: o evoluțiune foarte grea în genere, iar mai cu seamă în retragerea unei cavalerii.

Pînă atunci Turcii se credeau óre-cum numai ei singuri capabili de a opera această artistică mișcare, pentru care se exercitau în specie din timpii cei mai depărtați, socotind'o ca pe unul din principalele resórturi ale propriei lor tactice, prin care câștigaseră mai multe victorie strălucite asupra creștinilor, între altele pe acea dela Mohacs ⁴⁴).

Veðurăți, cum că Moldovenii lui Ión-vodă îi întrecură pînă și în această privință!

§ 36.—După ultimul atac și desordinata respingere a păgânului, să fi avut eroul nostru o călărime próspetă, adecă să nu'l fi părăsit la începutul bătăliei, prin trădarea părcălabului Jeremia Golia, cele mai alese cinci regimente de cavaleriă, victoria era completă.

O dată întorși la fugă, Turcii trebuiau goniți fără un minut de zăbavă: linia lor de bătaia, alungată și tot lovită cu furiă, s'ar fi resturnat peste cele-lalte linii, deja descurăgiate; iar neputința de a scăpa peste Dunăre ar fi topit într'o clipă tótă armata, prin ferul Românilor și prin undele fluviului.

43) Bielski, *Sprawa rycerska*; p. 55: «tym hakiem ida, uste-
«puja sie nazad potrosze broniac sie niebroniac na dziala, a gdy
«im najbardziej przypra, rozstapia sie w strony, odkryja dziala,
«strzelbe puszcza na niaprzyjaciela, zbija tak, by najwietszy lud,
«jako uczynilli u Mochacza Wegrom . . . »

Dar lipsit de flórea și cea mai mare parte a caveriei sale, mica remășiță fiind stórsă de obosélă, ce óre putea face marele eroú al Moldovei ?

§ 37.—Și cu tóte astea, orí-care va fi de aci înainte rezultatul final al bătăliei, analele militare trebuie să admire cu entusiasm pe acela care, înfruntând o armată de trei orí mai numărósă, fiind în trei rîndurí vîndut, după ce susținuse trei atacurí teribile, tot încă părea a fi el învingător.

§ 38.—Obosiți de crâncena luptă, Turcii se opriră; Moldovenii se puseră la repaos din dosul tunurilor.

«Și așa stînd și privind unii la alții,—dice cronicarul »Urechia, — a dat o plóia mare de a muíat praful «cel de pușcă, de unde aveau Moldovenii nădejde de a-
«jutor» 44).

Precum vedurăm, numai prin infanteriă și, mai ales, prin artileriă Ión-vodă întrecea pe Turci, contrabalantînd grozava disproporțiune a forței numerice.

Infanteria era ostenită; artileria fu abimată.

Elementele se uniră cu trădătorii!

§ 39. Plóia domolind praful și împrăștiind fumul ce s'au fost rădicat de sub picíóarele luptătorilor, cai și ómeni, și din detunetele artileriei; Turcii se încredințară acum limpede de tótă puținătatea armatei lui Ión-vodă.

La aripa dréptă, ei vedură o adevărată miniatură: numai vr'o câte-va sute de Cozací, pe carí îi apēraseră

44) Un cas de același gen raportéză **Frontinus**, lib. IV, cap. 7, ex. 30: «P. Scipio in Lydia, quum die ac nocte imbre continuo «vexatum exercitum Antiochi videret; nec homines tantum aut «equos deficere, verum arcus quoque madentibus nervis inhabiles «factos, exhortatus est fratrem ut postero, quamvis religioso, die «committeretur proelium; quam sententiam secuta victoria est. . »

pînă atunci formidabile baterii, dar în urma plóei nu-î mai apëra nimica.

Ast-fel, cei 20.000 de Turcî, cari formaü aripa stîngă a pãgânilor, se grăbiră a se asvîrli cu tótă furia siguranței asupra vitejilor aliați ai lui Ión-vodă.

Contra acestei inundațiunii de brațe steteaü peste tot 300 de Cozacî: 900 căduseră morți mai 'nainte în cursul bătăliei.

Eraü 70 de Turcî pe un singur Cozac.

§ 40.—Spre culmea fatalității, sosese în același moment Adel Ghirai cu 100.000 de Tătari, realizându-se nenorocirea, pentru a cării înlăturare Ión-vodă pripise a da bătălia cu o oră mai 'nainte.

Pe când aripa dréptă a armatei turce năvălesce din față asupra restului cavaleriei nóstre din stînga, Tătarii trec terasa din dosul Moldovenilor și lovesc dindărît.

Nu aveam în totul nici 5.000 de călărași, cari, puși între doë focuri, simțiră acum o sută de brațe rădicate asupra fie-căruî cap!

§ 41.—Cozacii aveaü pusce, se sprijiniaü de o parte de țermul lacului, de cea-laltă de infanteria, și eraü atacați numai din față: ei resistară contra aripei stîngi a pãgânilor;

Cavaleria moldovenescă, lipsită de armă de foc, avënd o cóstă descoperită, și fiind atacată tot-d'o-dată din față și din dos, de Tătari și de aripa dréptă a Turcilor, nu era chip a rămâne pe loc.

§ 42.—Infanteria se conservă pînă acum din trei cauze:

1. Prin pozițiunea-î centrală, care nu permitea inamicului a o distruge mai 'nainte de a fi nimicit aripele;
2. Prin parcul ce-î acoperia dosul, apërând'o de năvala Tătărimii;

3. Prin naturala-î stabilitate în comparațiune cu esențiala mobilitate a unei cavalerie.

§ 43.—Glóta scâpâ furișându-se printre căruțe...

§ 44.—Rēmas numai cu infanteria, Cozaciī și glóta; perđēnd o aripă întregă; părăsindu-l orī-ce speranță, orī-ce posibilitate de victoriă; ce óre mai putea întreprinde Ión-vodă ?

În acest moment i se arētâ la lumină tótă mărimea de suflet.

El ar fi putut să-și scape propria sa vieță.

Străvestit într'o haină țērănescă, încălecând pe un mândru cursier domnesc, nimic nu era mai lesne decât a eși pe din dosul armatei, a ocoli lacul Cahulului în direcțiunea Prutului, pe unde nu pătrunseră încă inamicii, a trece în Moldova și a fugi d'aci în Pōlonia, recurgēnd acolo la ospitalitatea lui Laski saū a principelui Ostrogski.

Cine scie dacā, în cursul timpului, el nu se va fi reconciliat cu Pórta Otomană ?

Cine scie, dacā nu va fi adus din Polonia, ca Lăpuș-nenul saū ca Despota, o nouă armată, cu care să-și recucerescă țera . . .

Ei bine! aceste impulsuri egoistice, deși aū putut strebate în peptul unui Pompeiū saū Carol XII, totuși nu-și găsiră loc în sublimul cuget al lui Ión-vodă.

A scāpa remășițele armatei moldovene, fără a se gândi un minut la sine însuși; saū dacā nu, apoi cel puțin a peri cu gloriă de'mpreună cu iubita patriă . . . numai una din aceste doē putea alege restrānepotul mumei lui Ștefan cel Mare, care învăța pe fiii sei că: *paserea în cuibul seū pere!*⁴⁵⁾.

45) Neculcea, *Letopis.*, t. 2, p. 198.

§ 45. — Tătarii, împinși de ne'nfrênata lor lăcomiă, purceseră în gônă după imprăștiata cavaleriă, compusă din boieri și boierinași, adică, mai bine ȃicând, din blâni de samur, din săbii cu petre scumpe, din lanțuri de aur.

Acastă capitală imprudență eliberând de o cam dată spatele armatei moldovene, Ión-vođă, — minte limpede în impregiurări turburi ⁴⁶⁾ — se grăbi a profita de greșela vrăjmașului.

El descalecă de pe cal, pedestresce pe Cozacă, grupează glóta cu infanteria și, strigând cătră eroicele resturi ale oștirii sale: «Fraților! cađă capul meu unde vor căde, capetele vóstre!» — face un atac atât de furibund, încât apucă dela Turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai pótă servi, și ȳ lasă înlemnii de ameteleă și uimiți de admirațiune!

Cu propriile sale mâni, în furia aceluă moment suprem, el trase din mijlocul păgânilor un tun de cele mari: atât de colosală era puterea fizică a acestuă Er-cule român. ⁴⁷⁾

Apoi formând o compactă neștrăbătută colónă, Moldovenii se retraseră pînă la apropiatul munte, pe virful căruia fumegau ruinele satuluă Roșcanii, ars cu câte-va minute mai 'nainte de cătră urdiele tatar.

§ 46. — Ultimul atac, mai 'nainte de a se retrage, ca și tóte cele-lalte manevre ale acesteă memorabile bătălie, este un strălucit testimoniú de sciința militară.

Mult mai în urmă, ilustrul Montecuculli ȃise:

46) Tacitus, *Hist.*, lib. IV, 77: «turbidis rebus intrepidus».

47) Un alt exemplu contimpuran de asemenea forță veđi la Camerarius, *Operae horarum*, t. 1, p. 380: «Baro a Fronsberg tormentum murale solus innitens humero, quo vellet, propelleret.»

«Cată să atacî pe dușmanî cu o violență estreaordi-
nară mai cu sémă atunci când voescî a te retrage.»⁴⁸⁾

Plecați dară fruntea de 'naintea lui Ión-vodă, care înțelesese acésta la 1574 în momentul cel mai desperat al unei bătălie deja pierdute; nu de 'naintea lui Montecuculli, care rumega cu un secol mai târziu în liniscea cabinetului!

§ 47.—Din aprópe 35,000 de óste, eroul rămase abia cu 7.000⁴⁹⁾.

Cel puțin 20,000 de Români aũ căduť într'o jumătate de di, apărându-și cele trei idoluri, pe cari le recomandase odată marele Ștefan în instrucțiunile sale militare: Crucea, Țera și Stégul!⁵⁰⁾

§ 48.—Scriind aceste rînduri în singurătatea nopții, când misterul naturei și tăcerea ómenilor duc imaginațiunea departe, departe—la ceea ce nu mai este sau ceea ce nu este încă, uitând prezentul și confundând într'o rađă trecutul și viitorul; mă cutremură bătaea inimei, mă arde focul capului, mă furmică prin sânge fluvie de forță, mă electriséză o șóptă ce vine nu știu de unde, din mine sau din afară: «mare e Románul!»

Dar de odată se aude troscotul unei birje sdrobind pavelele stradei; mă arunc la feréstă; luna întinde o melancolică lumină; un june cu mânuși albe, cu gîm la ochiũ, cu havana în gură, se întórce palid de obo-selă după o petrecere nocturnă....

§ 49.—Aședându-se printre dărămături, Ión-vodă ocoli

48) *Mémoires*, p. 168: «ne charger jamais plus fortement l'ennemi que quand on se veut retirer . . .»

49) *Fredro*, p. 121: «niewiecéj nad 7,000 rozbitków. . .»

50) Veđi un articol al meũ în *Buciumul*, 1864, nr. 214.

cu șanțuri platoul muntelui⁵¹); puse în fața inamicului, în giurul așa numitei *creste militare* (crête militaire), adecă pe linia cea mai înălțată a pogorișului, pe cei mai buni arcași și pușcași; îi întări prin o secundă liniă; și, în fine, formă o rezervă, pentru a susține la cas de trebuință puncturile cele mai amenințate.

Cu apropiarea nopții Turcii și Tătarii, unii revenind din zăpăcălă, cei-lalți din gónă după fugărita cavaleriă, blocară noua tabără a lui Ión-vodă.

Rěsbóiele franceze în Algeria probéză pîna astă-đi, cât de greú este a ataca o înălțime chiar lipsită de fortificațiuni și apěrată de un mic număr de Beduini; cu cât dară mai tare era pozițiunea Moldovenilor, plantați pe un munte șanțuit, grupați în număr de mai multe mii de cei mai bravi, și unind avantagele înălțimii cu nisce avantage nu mai puțin prețioșe ale ruinelor: «atacul unui sat cóstă pré mulți ómeni,» đicea Frederic cel Mare.

Mai adăugați că Ión-vodă, în ultimul seú atac, stricase o mare parte din artileria turcă; iar câte tunuri le mai rămăneau bune, tóte își perdeau în zadar glónțele printre zigzagurile ruinelor, fără a nemeri pe Moldoveni, pe când aceștia, din contra, țintind dintr'ascuns și în liniște, trimiteau păgânilor cu fie-care descărcătură un sigur mesagiú de mórte.

§ 50.—Istorieii acusă pe Ión-vodă de a-și fi ales o pozițiune fără apă și de a nu fi luat nici o měsură pentru a și-o procura prin mijlóce artificiale⁵²).

51) Urechia numesce satul fără detalie topografice, cari găsim numai în crónica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 213: «une montagne sur laquelle il se retrancha».

52) Fredro, p. 121: «zamiast próznych ubolevan, zdolalby snadz

Acuşaţiunea e basată pe necunoscinţa localităţii:

1. În tot cuprinsul Budjacului apa e aproape tot atât de rară, ca şi în centrul Africei;

2. Căutând izvoare pe vîrful unui munte, trebuia săpat pămîntul pînă la o adîncime foarte mare;

3. Chiar reuşind în asemenea azardosă şi grea operaţiune, o fântână n'ar fi ajuns pentru îndestularea a 7,000 de ómeni. . . .

§ 51.—În curs de trei zile şi trei nopţi Ión-vodă respinse toate atacurile a 200,000 de păgâni.

Lipsiţi de o picătură de apă, Moldovenii aşteptau venirea nopţii pentru a întinde petice de pîndă d'asupra erburilor: ei îşi ungeau buzele cu rouă! ⁵³⁾

Adesea cu Ión-vodă în frunte, o sémă eşiau din şanţuri, se repeđiau cu turbare asupra celor mai espuse posturi inamice, tăiau, măcelăriau, doborau toate dinaintea lor, şi apoi, crunţi de sînge, se întorceau cu mulţumirea lui Ugolino din Infernul lui Dante, când róde capul vrăjmaşului seú Ruggieri!

§ 52.—În cursul acelor trei zile şi trei nopţi, demne de timpul lui Oraţiú Cocles, Ión-vodă, să se fi gîndit el cât de puţin la propria-í siguranţă, scăpa.

Vorbind turcesce ca un Turc, el putea trece în crepuscula serei chiar prin mijlocul păgânilor, precum deja făcuse odată Tepeş.

Dar toate demonstrează, că eroul nostru, gróză numai pentru păgâni, pentru cícoi, pentru călugeri, îşi iubia ţera mai mult decît pe sine însuşi.

«zaradzie zlemu, gdyby, rozdzieliwszy robote pomiedzy zastepy»
«ial wspólnemi silami kopac studnie. . . .»

53) Ibid.; p. 122.

§ 53.—In a patra ȃi Turcii încep a parlamenta.

Ión-vodă arată celor trimiși tăria pozițiunii sale și numărul vitejilor ce-î mai rămân.

«Precum vedeți,—le ȃice el,—sînt în stare de a mai susține lupta».

Apoi le propune următoarele trei condițiuni:

1. Mâna dușmanilor să nu se atingă de ostași Moldoveni, cari să fie liberi a merge pe la casele lor, fără a fi prigoniți vre-odată pentru trecut de cătră viitorul domn al Moldovei⁵⁴);

2. Cozacii să fie lăsați a se întorce la țera lor;

3. Insuși principele să fie trimis, viu și nevătămat, d'a-dreptul la sultanul Selim. . .

§ 54.—Păgâniî primiră tractatul.

Condițiunile fură jurate de șapte ori de cătră begler-beiul Ahmed-Pașa și de șapte ori de cătră Petru cel Schiop, devenit în fine în realitate domn al Moldovei:

Ahmed-Pașa le jură de șapte ori pe Cartea lui Mahomed;

Petru cel Schiop le jură de șapte ori pe Cartea lui Crist. . .⁵⁵)

54) Cronica turcă ap. **Mignot**, t. 2, p. 214: «Il offrit au Béglie-
«beg de se rendre à lui à condition qu'on le conduiroit à Cons-
«tantinople, où il jouiroit de sa liberté et d'une pension propor-
«tionnée à la dignité qu'il perdoit; qu'on laisseroit tous les siens
«retourner chez eux, sans attenter ni à leur vie, ni à leur liberté,
«ni à leurs biens, et que le nouveau Voivode de Moldavie accor-
«deroit une amnistie générale pour tout le passé.»

55) Ibid.: «Ces conditions furent jurées solennellement jusqu'à
«sept fois différentes par le Bégliebeg sur le Korân et sur la tête
«de l'Empereur; par Pierre nouveau Voivode, sur l'Évangile. . .
Tôte acestea sînt desnaturate în relațiunea lui **Paprocki** și a
celor-lalți.

§ 55. — Cu lacrimi în ochi, fără a pute vorbi de emoțiune, Ión-vodă se despărți de credincioșii sei tovarăși.

Cozacilor, ómenī străini, veniți a servi pentru plată, el le lăsă tóte sculele ce avea lângă sine;

Moldovenilor, frați ai sei, cari se luptau pentru libertatea patriei, le lăsă suvenirul de a le fi fost un mare domn și vaga speranță de întórcerea sa la domniă...

Eroul era convins că va reuși prin profunda-și diplomația a recâștiga grațiile sultanului Selim, precum altă dată, tot într'o asemenea situațiune, Petru Rareș, numai prin bărbătésca-și elocuență, reușise a îmblândi mânia sultanului Suleiman. ⁵⁶⁾

Ómenii mari nu desperă nici chiar pe insula Elba!
Pînă atunci — adio!

Cozacii plângeau; Moldovenii nu puteau plânge: escesul durerii seca isvorul plânsului.

§ 56. — Capitulațiunea dela Roșcani amintesce o altă, încheiată tot cu Turcii, nu mai departe decât cu vr'o trei ani mai 'nainte, pe când însuși Ión-vodă petrecea încă în Constantinopole.

După o eroică apărare a cetății Famagusta în Chipru,

56) **Giovio**, *La seconda parte dell'istorie del suo tempo* (Venetia, 1560, în-4) p. 693: «havendo egli racconte le cagioni et i «successi delle guerre mosse da lui, la poverta del suo erario, il «caso del Gritti, gl' inganni del fratello et de Baroni, et le ragioni «antiche de suoi confini co Poloni, et umilmente hebbe diman- «dato perdono, parve che e'fosse stato indegnamente trattato dalla «Fortuna di maniera, che i Bassa, ancor che non fossero stati «corrotti con alcun dono, havrebbero in ogni modo difeso questo «valoroso huomo illustre per tanti casi, il qual con animo invitto «non cedeva punto all'insolente Fortuna...»

comandantul Bragadino, redus nu prin arme, ci prin fomete, impusese păgânilor condițiunea de a permite garnizónei o liberă retragere.

Seraskirul turc iscălise fără greutate, și tot fără greutate se grăbi a-și călca iscălitura: după deșertarea cetății, vitezul Bragadino și flórea juneței venețiane periră în torture.

Cunoscând dară perfidia otomană, Ión-vodă nu se mulțumi cu o simplă iscălitură a pașalelor: el ceru și dobândi, ca garanția, un septuplu jurământ, mahometan și creștin, din partea lui Ahmed-Pașa și din aceea a lui Petru cel Schiöp, dela inamic și dela rival...

Ei bine! prin acésta tractatul deveni el óre măi sacru?

§ 57. — Povestirăm trădarea, să povestim sperjuriul.

§ 58. — Pe lângă persóna lui Petru cel Schiöp, pentru a-l instala cu firman, — o inovațiune nepilduită pînă atuncî în Moldova ⁵⁷⁾ — se afla capigibași saú prim-ușerul Porții Otomane, un personagiú deja important, dar care măi în urmă ajunsese și măi sus, vizir, ginere și cumnat al sultanilor....

Era Scipione Cigala, dintr'o familiá aristocratică neapolitană, renegat sub numele de Djígala-zade ⁵⁸⁾: un june móle, desfrínat, nestatornic, mánecăcios, bețiv.. dar cu atát și măi puternic la curtea unui sultan ca Selim II.

57) Analele turce ap. Ricaut, p. 113: «Jean le Vaivoda ayant «esté tué en trahison, cette Province fut entièrement soumise à la «puissance du Turc et réunie à cet Empire en l'année 1574...»

58) Rym, Bericht v. J. 1574; ap. Hammer, t. 3, p. 608: «Zum «Voivoden der Moldau ward Peter ernannt, und durch den Kapidschibaschi Dschigala-sade, den Sohn des in der Schlacht vor «Dscherbe gefangenen Cicala, installirt...» — Despre origina-I veđi

Când Ión-vodă intră în cortul beglerbeîului, Ahmed-Paşa era încongiurat de eniceri, agale, beî, sangiaci, cari toţi se îmbulđiaŭ să vedă pe teribilul eroŭ dela Jilisce, Brăila, Lopuşna, Bender. . . .

Seraskirul începând cu muştrări, Ión-vodă îi respunse cu tótă demnitatea unui principe, că, pe basa capitulaţiunii sale, el nu are a da sémă decât numai când îl va fi întrebat însuşi sultanul.

Mândria vítézului înfioră pe musulmanî; dar grandórea-î se părea a fi înlânţuit braţele lor: ei se uitaŭ nedomeriţi unul la altul, indemnându-se care de care a da prima lovitură, şi nemine nu cuteđa. . . . trebuia un apostat; trebuia un om indobitocit prin escesul banchețelor şi un dobitoc ameţit prin furia opiului; trebuia un monstru pentru a face un asemenea pas contra onoriŭ şi contra jurămîntului.

Acel monstru fu capigibaşi Djigala-zade.⁵⁹⁾

Ş 59.—Munténul Petru cel Schiöp aduse armele păgânilor asupra eroului Moldovei;

Italianul Scipione Cigala îi înfipse cuţitul în inimă.

Un Muntén, un Italian, un Moldovén.

Se sfăşieau fraţiî: rîdea Otomanul, zîmbia Némţul, se pregătia a rînji Muscalul.

Ş 60. — Când gigantul fu căduť sub perfidul pumnar al Neapolitanului Cigala, enicerii, îmbărbătaţi prin iniţiativă, se asvîrliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-î speria mai dă-ună-đi pînă şi'n taina visurilor, şi-l înălţară pe o suliţă.

Moréri, *Le Grand Dictionnaire historique* (Paris, 1712, în-f); t. 2, p. 306-7.

59) Gorecki, p. 108-9: «Ibi Bassa Capucius stricto gladio ven-
«trem faciemque ejus discidit. . .»

Apoi temându-se, póte, ca un al doilea cap să nu resară cum-va pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de códele a doă cămile, cari gonite în direcțiunii opuse, îl rupseră în hidóse fragmente.

§ 61.—După ce finitul spectacolului le recise mințile, păgânii nu putură a nu recunósce propria lor nulitate in alăturare cu sublimul eroism al mortului.

Cređend că virtutea lui Ión-vodă își va fi avut izvorul în ósele din cari fusese țesut și în sângele ce-i circulase prin vine; ei își împărțiră între sine, ca móștii, fărâaturele acelor óse, și-și încruntară săbiele in acel sânge, rugându-se lui Allah ca să le dea și lor tuturor inima principelui român!

Calăii purtau pizmă jertfei lor.

§ 62.—Cât timp a trăit Ión-vodă, Turcii, boerii și călugării nu-l suferiau de o potrivă.

După ce murise, inamicii străini se arătară mai generoși decât inamicii casnici.

Pe când enicerii se puseră a adora remășițile vitézului, ciocoii cei cu işlice și cu comanace cređură sosit momentul de a-și bate în fine joc de acela, de'naintea căruia ei nu îndrăsniău pînă atunce să rădice ochii dela pămînt.

Pentru a-î răpi chiar gloria postumă, ei respândiau acum în popor odiósa anecdotă, cumcă în momentul când îl rumpeau cămilele, Ión-vodă să fi ȓis: «Ah! caută «că eu multe feluri de morți gróznice am făcut, iar «caznă ca acésta n'am sciut să fac!»⁶⁰⁾

Dar cine óre să fi putut rosti acésta barbară și atroce

60) *Letop.*, t. 1, p. 196.

glumă: capul cel lipsit de trunchiu? sau trunchiul cel lipsit de cap?

Nu pentru prima și nu pentru ultima oră o nepu-
tincioasă ură inventa absurdități!

§ 63.—Cronicarul Urechia—o mai ȕiserăm deja nu o
dată—este un echo al partitului aristocratic.

Așa dér, el nu numai profanează prin satiră ultimele
divine momente ale lui Ión-vodă, ci încă se încercă a scusa
mârșava trădare națională a părcalabului Jeremia Golia.

Când vine vorba de vindărea trecătorii Dunării, ana-
listul-cocon declamă cu un aer de criminală inocință:
«cu greú este celor puțini a opri pe cei mulți și celor
«slabi pe cei tari; căci trecând întâiu puscele cu eniceri
«și cu pedestrima să apere vasele, aci și tótă a-laltă
«óste turcescă a sosit, unde vedënd Jeremia părcalabul
«că nu-ı póte opri, s'a întors. . . .»

Când ajunge la defectiunea celor cincı regimente de
cavaleriă, el se feresce măcar de a menționa numele
părcalabului Jeremia Golia, alunecând numai în trecét
următoroa frasă obscură și diminutivă: «la începutul
«resboiului ȕic că o sémă de Moldoveni să se fi închi-
«nat la Turci. . . .»

Însiși cronicarii otomani sînt mai Români!

§ 64.—După măcelul dela Roșcani, Petru Schiopol se
grăbi a trimite caiacam la Iași, ca să-ı păȕescă /tro-
nul, pe unul din miserabilii vindători ai lui Ión-vodă,
stolnicul Bilăe, înălțat acum la demnitatea de mare vornic
al țerii de jos, ocupată pină atunci de bravul Dumbravă.

§ 65.—Nu numai vitejii dela Cahul, nu numai «frații
de cruce» ai lui Ión-vodă, desarmați prin jurămînt și
măcelăriți prin sperjuriu, avură sórta de a peri, ca tálharii
cei osândiți la mórte, fără a se puté apéra; nu! nu

numai pe țermii Cahulului și pe ruinele Roșcanilor curse cel mai pur sânge și cădură cele mai nobile capete ale Moldovei; nu!—«s'aũ pornit Tatarii în prédă peste totã «țera,—dice cronica,—cât n'a fost nici o dată mai mare «pustietate decât atunce; că pre toți i-aũ cuprins pe «la casele lor fără grijă, unde pînă astã-đi între Prut și «între Nistru de atunce a remas pustietate, de nu s'a «mai implut de ómenĩ. . . .»

Petru cel Schiöp, în fruntea urdielor păgâne, privia cu o sacrilegă nepăsare, cum inamicii Românilor și ai Crucii îi așterneau pînă la Iași o cale domnescă de purpură din sânge și arcuți triumfiale din capetele Moldovenilor,

§ 66.—Mórtea lui Ión-vodă fu semnal de peire pentru trei miniștri, credincioși pînă în fine lucéférului libertății naționale:

Vintilă-vodă,

Vornicul Dumbravă,

Episcopul Isaia Radouțenul . . .

§ 67.—Fostul principe muntenesc, alungat d'impreună cu frate-seũ Petru cel Schiöp, espedi acum o armată turcă să cuprinđă Bucuresciul.

Deși Vintilă-vodă nu avea lîngă sine decât pe vitézul vornic Dumbravă cu o mână de Moldoveni, totuși lupta, încinsă pe câmpia unde este astã-đi Radu-vodă, fu atât de cruntă, încât învingătorul cređu de cuviință a-i eternisa memoria, zidind o biserică pe locul bătăliei și înființând o serbare anuală, remasă pînă astãđi sub numele de «Moși.»

O victoriă, o biserică, o serbare, cari ne aduc aminte de rușinea discordiilor române!

§ 68.—Vornicul Dumbravă reușise a scăpa în Transil-

vania, având nobleța de a căuta refugiū la generositatea unui inamic, ale căruī oști se luptară contra Moldovenilor în bătălia dela Jilisce.

Un eroū muntén fu trimis pentru a cere mórtea unui eroū moldoven: Ivașco Golescu mijloci estradițiunea vornicului Dumbravă.

Ce infamiă, ce timpuri, o Dómne !

Călcând acele legi, cari prin sublimul lor meritară ca ómenii să le numescă divine, Stefan Batori, beīul transilvan, dede pe Dumbravă, legat la mână și la picioare, în dispozițiunea ambasadorului muntenesc. ⁶¹⁾

Sosind la Bucuresci, demnul tovarăș al lui Ión-vodă fu descapitat.

§ 69.—Vlădică Isaia Radouțenul nu întârziă a fi scos din scaunul episcopal de cătră Petru cel Schiop ⁶²⁾: de atunci încóce numele seū, ilustrat un moment prin negociațiuni diplomatice cu Polonia și cu Moscovia, despare pentru tot-d'a-una din analele țerii....

§ 70.—Nu putem trece cu tăcerea, în acest dureros martirogiū, pe bravul Swierczewski.

Fără a fi fost Român, el merită să-l punem și pe el în numărul *Sânților*: epitet ce poporul nostru îl dedea în vechime nu ipocrisieī ascetice, ci numai apărătorilor țerii ⁶³⁾.

După bătălia dela Cahul, Swierczewski nu mai apare

61) *Condica MS. dela Vieroș*, p. 102.

62) In locu-ī urmă George Movilă, precum se vede din documentele episcopiei de Rădăuți.

63) *Letop.*, t. 1, p. 145: «după mórtea lui îi dicea Sfântul Stefan-vodă, nu pentru sufletul, ci pentru lucrurile sale cele vitejesci»...

pe scena istoriei: product al geniului lui Ión-vodă, el se stinse odată cu creatorul seü... 64).

§ 71.—Cel-lalt Cozac, marinarul Pokotilo, învingătorul dela Ak-kerman, după ce se văduse în imposibilitate de a apăra el singur trecerea Dunării contra colosalei armate otomane, lăsă portul Galațului, unde se ținuse în embuscadă, și . . . nu-î găsim urme în istoriă!

§ 72.—Mai peri atunci, peri fără de veste, o ființă gingașă, de care n'am vorbit nimic în tot cursul acestei tragedii, pline de caractere saü pré-mari, saü pré-mici, dar numai bărbătesci: îi rezervam pateticul finalului.

Era o femeia, care iübia atât de mult pe Ión-vodă, încât îl întovărășia în toate bătăliile sale, de'mpreună cu un prunc de țigă. . . .

Nu vă mândriți, Româncelor: era o străină, o Săsóică, un blond și melancolic căpșor german din Transilvania.

În focul ultimei lupte, cuprinsă de acel presimțimint profetic ce însoțesce tot-d'a-una un amor profund și pur,—fie acel amor pentru un bărbat, pentru o patriă, saü pentru însuși D-đeü!—«ea nu lăsa pe Ión-vodă,—dice cronica țerii,—să stea între óstea cea călărăță, temându-se să nu-l viclenescă boïerii!» 65).

Cădënd prisionieră, veduvă a fericirii sale, condusă în robia la Constantinopole, ea se evaporéză din istoriă, după expresiunea poetului:

64) După **Paprocki**, *Tesaur*, t. 3, p. 286, el scăpa mai în urmă din robia; după poesia națională cozacă, peri în bătălia dela Cahul «aprobe de orașul Kilia, de unde șoimii și vulturii înștiințară în «sbor Țera Căzăcescă că hatmanul seü nu mai este.» Veđi **Sreznewskii**, *Zaporozskaia starina*, t. 1, nr. 1, p. 31.

65) **Miron Costin**, *Letop.*; t. I. apendice, p. 91.

«Ca o fantasmă dragă, ce 'n vise lungi și rele,
«Trecând printre morminte, șoptește: am trăit!...»⁶⁶⁾

Sugarul seǔ, născut așa ȃicând pe un câmp de bă-
tăliă, crescū în haremul unui pașă.

Peste ȃoă-decǐ și cincǐ de anǐ Turcia, sigură că na-
tura părinților degenerase cu desevirșire în acéstă ră-
murea transplantată a unui nēm eroic, îl trimise domn
în Țera-Românescă.

El domni ce-va peste un an, nu făcu nemic, și abia
figuréză în cronice sub porecla de «cel Surd»⁶⁷⁾.

În adevěr surd, surd la vocea măreței sale originǐ:
fiiǔ desnaturat al unui tată eroǔ și al unei mame eroine,
maǐ purtând spre derisiune numele strămoșesc al ma-
relui Stefan!

Brumă sclaviei ucide în rădăcină chiar florile cele
maǐ alese.

§ 75.—Dela amorul nelegitim, dar pasionat și poetic
al junei Germane, să trecem la călduța proză a căsă-
toriei lui Ión-vodă cu feta marelui boer Lupea Huru.

Vēdurăm că Dómna, de'npreună cu fiiu-seǔ Petru,
declarat prin votul țerii moștén al tronului moldovenesc,
refugise contra neliniștii resboiului la marginea Poloniei,
după muriǐ formidabilului Hotin.

(66) Bolintinenu.

(67) Cronica muntenescă în *Magazin istoric*; t. 4, p. 276: «Ste-
fan vodă Surdul a venit domn dela Pórtă cu stég, și a domnit anǐ
unu și jumătate... «— *Chronicon Fuchsio-Oltardinum*; p. 37 anno
1591: «mittitur Stephanus, filius Vayvodae quondam Moldaviae Ivan,
quem ante annos 26 camelis alligatum pedibus et manibus discer-
pserat Princeps militiae Turcae, ut et supra anno 1574. Hic tan-
dem regnum occupat die 23 Iulii. . . » Documentul din București
1591, oct. 1, la **Venelin** p. 231: «Ión Stefan voevoda i gospodin vsoi
«zemli ungrovlahiiskoe, sin velikago i predobrago Ioanna voevodi. »

Însuși socrul princiar comanda cetatea, ca unul ce avea un interes personal în mântuirea fiicei sale și a coronatului său nepoțel.

Familiele celor mai însemnați boieri căutară siguranța lor pe lângă familia domnască.

Ajungând scirea despre calamitatea dela Cahul, ei cu toții trecură Nistrul, ducând cu sine tesaurul princiar, însoțiți de 200 nobili Poloni, cari se grăbiră a forma o frumósă escortă în gîrul nefericitelor Romance, și familia domnască se retrase la moșia unui magnat vechiu amic al lui Ión-vodă.

În zadar Turcia ceruse în mai multe rînduri estrațiunea fugarilor, mai ales a principesei cu copilul și cu bogățiile lui Ión-vodă: ospitalierul magnat, credincios suvenirului amicieii, respinse toate stăruințele Porții Otomane și chiar ale regelui polon, pînă ce, în fine, fiind amenințat, el se căsători cu veduva eroului moldovelesc, și numai așa o putu scăpa de robia păgână.

Dómna Moldovei deveni soția lui Cristof Strus. ⁶⁸⁾

Pe lângă prestigiul său de mântuitor, noul bărbat al veduvei lui Ión-vodă avea o calitate ce-l făcea demn de o asemenea însoțire: el se trăgea dintr'o familie atât de eroică, încât în Polonia devenise proverbial că fie-care Strus móre pe câmpul bătăliei ⁶⁹⁾.

68) Orzelski ; p. 102: «Interea temporis Ivani Satrapae Valachiae «conjux vidua Christoforo Strussio nuptura, curae Palatini Polandoliae una cum Thesauris cum ea ablatis mandata est.» — Așa dără e greșită aserțiunea lui Heidenstein, p. 64: «Uxor Chrosco-vam ad Strussios confugit, postea per Czaussium repetita deditur.»

69) Potocki ap. Niesiecki, *Herbarz Polski* (Lipsk, 1841, în-S); t. 8, p. 538: «Ex Strussia gente raro aliquis integrum corpus sepulchro intulit.» — Starowolski, *Sarmatiae bellatores*, în *Tractatus tres*

Două-zeci și patru din acest nēm periră în lupte cu păgânii ⁷⁰⁾.

Peste trei-zeci de ani, fiastrul lui Cristof Strus, eredele lui Ión-vodă, strîngînd o mână de Cozacî, năvăli în Moldova ca să cuprindă tronul părintesc, pe cînd Domnul Aron-vodă se afla atunci dus la Constantino-pole: după o domniă de doă luni, neputînd să reziste unor forțe centuple, el fu silit a se întorce în Polonia, fu arestat și trimis în esiliu la fortereta Marienburg.

Prin un azard curios, tot acolo în esiliu și-a fost petrecut junețea un strămoș și omonim al seū, famosul Petru Rareș. ⁷¹⁾

§ 74. — Așa finiră cele doă femei și cei doī fii ai lui Ión-vodă.

§ 75. — Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mâna, ca și cînd prin descrierea crimelor aș resimți eū, în locul ucigașilor, remușcările conștiinței!

Puțin în urma bătăliei dela Cahul, un străin visită Bucuresciul.

Pe pórta palatului domnesc el vėdu espuse doă domnesci capete.

(Vratilslaviae, 1734, în-4); p. 147: «Multa claritudine generis et «veteri origine conspicua Strussorum domus, improspera semper fuit. «Nullusque sane illorum aut pauci sua morte perierunt, sed in «acie quilibet et pro tuitione patriae libertatis, a barbaris interempti «propemodum omnes.» Warszewicki, *Turcicae Quatuordecim* (Cra-coviae, 1595, in f.) p. 139:» sic ut unos illos in Polonia Strussos, «a quarta aut quinta iam progenie, non nisi in patentibus contra «Tartaros campis in acie cecidisse constiterit.»

70) Paprocki, ap. Niesiecki; loco supra.

71) Despre acest fact veđi o sumă de documente în *Acta Tomiciana* passim, necunoscute istoricilor precedinți.

Unul, de curând secerat, conserva încă ce-va sufletesc, asemenea unei păsări de care atingându-se în sbor aripa unei păsări, întipărise în ea pentru o clipă o vagă mișcare.

Cel-lalt, cosit de demult și adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironiă mortală, nu din astă lume, ci din nesce sfere superioare: teribila expresiune a capetelor morțe pe pânzele lui Caravaggio!

Acele două infernale trofeuri era capul lui Vintilăvodă, Domnul Țerii-Muntenesci, și capul lui Ión cel Cumplit, Domnul Moldovei . . . 72)

Frați pînă la morțe, frați după morțe: adevăratul simbol de Unire!

72) Strykowski: «Ivonie Woloskiego hospodara glowa na bramie «w Bukorestu stolecznym dworze i miescie multanskim, i Draku-
«lina podle niego, ktorego byl wsadzil Iwonia na hospodarstwo
«multanskie wygnawszy Alexandra . . . »

V

DUPA EL...

Tak stróny lutni od tengiego ciosu
 Zabrzmia i penkna: zmieszaniem dzwi-
 [enki
 Zdaja sie glosie poczatek piosenki,
 Ale jéj konca nikt sie nie spodziewa.

Ast-fel córdete alăutei, lovite pré-
 tare, resună și plesnesc: confusul son
 se pare a promite abia începutul cân-
 tecului, dar nimene nu se mai așteptă
 a-i auzi sfârșitul!...

Mickiewicz ; *Konrad Wallenrod.*

§ 1. — Era anul 1577: trei ani dela peirea lui Ión-
 vodă.

Pe tronul Moldovei, după ce și-l cumpăraseră cu un tri-
 but îndoit și cu përaie de sânge românesc, domniãa în
 linisce, ca într'un cimitir, Petru cel Schiop, încungiurat
 de ciocoi, cari îl numiaũ «mateã fără ac»¹⁾, și de că-
 lugări, cari îi admiraũ cunoscințele în astronomiã și în
 musicã²⁾.

1) *Urechia*, t. 1. p. 205.

2) *Dorotheos*, op. laud.; p. 455.

Țeraniî nu aveau ce mânca.

Visteria era sécă³⁾.

Eniceriî, cari formaû garda princiară, erau stăpâni prin orașe și prin sate⁴⁾.

De o dată sosese un curier: Cozacii se pregătesc a trece Nistrul, având în fruntea lor pe un frate al lui Ión-vodă . . .

§ 2. — Mult póte un nume!

La Roma era de ajuns, ca un Commod saû un Eliogabal să se numescă Antonin pentru ca pe dată tot imperiul să-î aclame cu entuziasm, aducându-și aminte de fericiții timpî sub Antonin cel Piû și sub Marc-Aureliû Antonin!

În ochii Francesilor, unul din cele mai mari merite ale lui Napoleon III fu calitatea sa de nepot al lui Napoleon I.

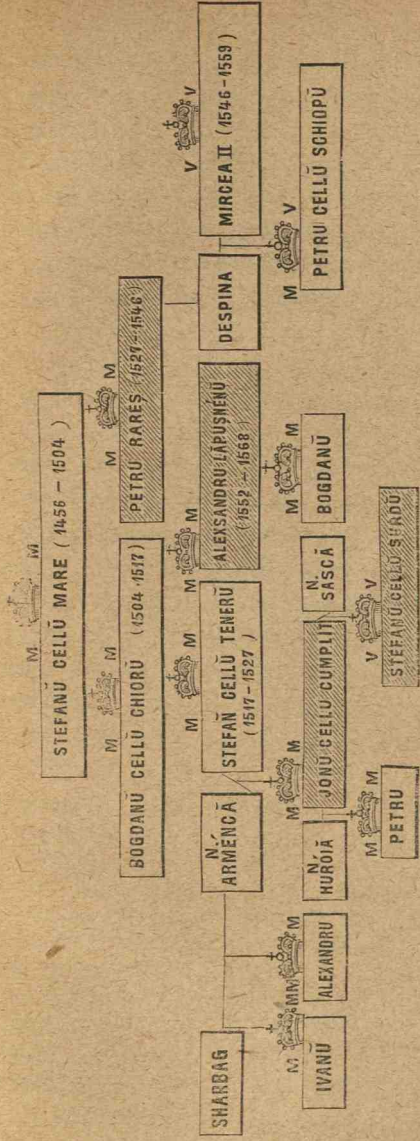
Judecați déră de impresiunea, produsă asupra Moldovenilor prin vestea venirii unui frate al neuitatului martir dela Cahul!

§ 3. — Pretendintele era fiiul Armencei, mumei lui Ión-vodă; însă fiiu din un alt tată, un tată ne-domn și chiar ne-Român.

Décă boierii și călugării imputaû ca o crimă originea armenescă numai maternă a lui Ión-vodă, apoi cu cât

3) *Languet*, op. laud., p. 169, o epistolă din 1576: «tantam ibi esse rerum omnium penuriam, ut ipsi (Bathoreo) per Moldaviam facienti iter Voivoda (Petrus) cui erat notus, miserit panem hordeaceum pro eximio munere.»

4) *Paszkowski*, *Kronika* (Krakow, 1611, în-f); t. 3, p. 35: »skazac sie przy tym na Piotra Woiewode swego, iz od niego wiele krzywd nieznosnych cierpieli, takze i od Turków, w ktorych sie on kochal, i na dworze swym mial . . . »



Genealogia lui Ioniță-vodă,

în legătură cu cea a rivalilor săi Bogdan Lăpușneanu și Petru Șchiopul, și a fraților săi de mamă Iean Poicová și Alexandru.

Notă : cuadraturile trăsurile arată bastardații.

mai pronunțată cată să fi fost aversiunea lor pentru acest frate, nu fiiu domnesc, Armén și de pe tată și de pe mumă !

Prima aședare a Armenilor în Moldova fuse anterióră descălecării așa numitului Dragoș-vodă ⁵⁾; dar în curs de trei secolî de emigrațiune mica lor coloniă nu seiu a se întruni cu Româniî: ea remase diferită prin religiune, prin limbă, prin obiceiuri, prin ocupațiuni, prin incuscrii.

Din acéstă causă, Moldoveniî priviaũ tot-d'a-una cu un despreț suprem pe laborioșii Armeni, acufundați cu totul în negoțul lor, numindu-i *păgâni* și bisericei lor dicându-i *capisce*.

Ei bine! un Armén, un paria al societății moldovene, fu primit acum cu brațele deschise, numai pentru că avuse aceiași mumă cu nemuritorul eroũ al României!

§ 4.—Carabied Serbega — așa-i era numele armenesc — e cunoscut în cronicile nóstre sub porecla de Ión Crețul, după caracterul pèrului, iar în anele cozace sub acea de Ivan Potcova, fiind că frângea între degete potcova de cal.

Nalt, bine-făcut, avënd o forță estraordinară, brav pină la temeritate, acest domn, adevërat frate cu Ión-vodă, fugind în urma catastrofei dela Cahul, își găsise un refugiũ peste Nistru.

⁵⁾ Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie* (Iassy, 1849, în-8); p. 52-3: «Dès le XI siecle des Arméniens abandonnant leurs «foyers envahis par les Perses se réfugièrent en Pologne et en «Moldavie. Des émigrations subséquentes eurent lieu en 1342 et «en 1606 . . . Ils ont huit églises en Moldavie, dont les plus an-«ciennes sont celle de Botochany bâtie en 1350 et celle d'Iassy qui «date de 1395 . . . »

Antipatiile sale și ale Cozacilor erau comune: îi însufleția de o potrivă același simț de resbunare contra păgânilor.

Așa dără, în curând Potcová își câștigă un renume teribil, care resuna pînă în fundul Moscoviei, ⁶⁾ și pînă la haremurile Stambulului: vitejiile sale contra Turcilor din Budjac și a Tătarilor din Crim îl făcură gróza mahometanilor ⁷⁾ și «Roland» al poeziei slavo-orientale! ⁸⁾

Născut și crescut în Moldova, frate al unui mare domn moldovenesc, el se scârbia de numele de Armén și se fălia cu acela de Român, pe temeiul că e Român oricine voesce și simte românesc: la anticii noștri străbuni doi împărați din cei mai eminenți, Traian și Alexandru Sever, a fost unul — barbar din Spania, cel-lalt — barbar din Siria...

Ast-fel, gloria personală a lui Potcová măgulia amorul propriu național al Moldovenilor, cari își atribuiau și aveau cuvînt de a-și atribui loruși cu mândria victoriile înstrăinatului vitez, și figura lui apărea cu atît mai mare, cu cât mai mult o esagera fama depărtării și cu cât mai mică se vedea de aprópe caricatura domnescă a lui Petru cel Schiöp...

6) Un document la **Karamzin**, t. 10, nota 193: «takova rytzaria Podkova, kakova u vas i ne byvalo...» adecă: «un vitez ca «Potcová nici n'aú avut vre-o dată Polonii,» diceau ambasadorii moscoviți regelui Stefan Batori.

7) *Lvovskaia russkaia letopis* reproducă în *Ruskii istoriczeskii sbornik* (Moskva, 1839, în-8); t. 3, sub anul 1578: «Batoryi kazal «kozaka Podkovu stiati, bo posol turetzkii skarzil na nego szco «Tataruv bil...»

8) **Kostomarov**, *O znaczenii russkoi narodnoi poezii* (Harkov, 1843, în-8); p. 94—95. — In poeziile cozace Potcová conservă numele seú armenesc Serpega sau Serbega.

§ 5. — După fatala bătălie dela Cahul reușise a scăpa în patriă căpitanul cozacesc Kopycki ⁹⁾, păstrând în inimă un devotament postum și religios pentru memoria lui Ión-vodă.

Tot atunci se retrăsese peste Nistru, de frica persecuțiunii lui Petru cel Schiop, fostul părcălab de Roman Topa ¹⁰⁾; își cumpăraseră o bucată de pământ la hotarul Moldovei; se însurase cu o femeie Cozacă ¹¹⁾ și, privind cu dor de pe țărmul fluviului la părăsita țară, gemea după un trecut, ofta după un viitor.

Acești doi, Kopycki și Topa, întreprinseră acum a da lui Potcova coróna frăține-seu lui Ión-vodă, veștejită de trei ani pe fruntea unui trândav cirac al Porții Otomane.

9) Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 286: «Die Polaken aber so [von Tuercken lebendig gefangen wurden, waren diese. . . Kopytski. . . Diese allen wurden von iren Herrn vider ausgeloeset und erkaufft.—» Istoriciii lui Potcova scăpară din vedere această legătură a lui Kopycki cu reposatul Ión-vodă.

10) Documentele din 1572, Decembre 13, și din același an, Decembre 20, ambele în *Condica MS. moldovenescă* sub nr. 1015, în Archiva Statului, p. 119, 130, unde el este specificat ca unul din părcălabii de Roman, cel-lalt fiind un Tóder. Un portret antic pe pânză al acestui strămoș al familiei Hasdeu se află în județul Hotinului, Basarabia, în satul Cristinescii moșia părintelui meu. Intru cât îmi aduc aminte, este o figură foarte brună, cu ochi mari, și cu o manta roșie. Vechea genealogie a familiei Hasdeu, depusă din parte-mi la Biblioteca din Bucuresci, și pe care, confrontând-o cu documente originale, a confirmat-o guvernul moscovit, îl numește: Gavrilă Hăjdeu poroclit «Ciampa.» — La Engel, t. 2, p. 228, stă «Tampa.» — Urechia, t. 1, p. 197 îi dice «Cepla.» — Noi însă preferim forma Topa, care ne întimpină în toate documentele, și pe care o adoptase și Miron Costin, *Letop.*, t. 1, apendice, p. 96.

11) Paszkowski, op. laud.; t. 3, p. 35—6: «Czapa Woloszyn ieden, ktory sie tu byl ozenil, y w Braclawskiej wlosci mieszkal. . .»

Pe de o parte, ei își formară un puternic partit în interiorul țerii, pe'ntrre vechile slugi ale gloriosei domnii trecute; de de altă parte, prin bani și promisiuni, adunară câte-va centurie de Cozacii; în fine, arătând lui Potcova scrisorile Moldovenilor, cari îi propuneaă cu stăruință tronul fratern, îl îndemnară a profita de ocaziune.

§ 6.—Aflând despre mișcarea periculosului rival, Petru cel Schiop începu a-și organiza armata, rugând tot-d'odată pe comandantul polon de pe la fruntariile Moldovei, ca să oprască Cozăcimea de a călca tractatul de pace dintre Polonia și imperiul Otoman.

Potcova, Kopycki și Topa, ne având încă sub arme mai mult de 300 de voinicii, creșura de cuviință a mai amâna întreprinderea pînă la un moment mai oportun, se retraseră dela hotarul Moldovei, și se împrăsciară cu scop de a recruta mai multe forțe: Kopycki merse la cetatea Bar, Topa la orașul Braslaw, însuși Potcova se aședă în tîrgușorul cozacesc Nemirov.

În acest interval, guvernul polon, strîmătorat de cere-urile unui căuș turcesc venit din partea lui Petru cel Schiop, se vedu silit a aresta pe turburătorii: un căpitan fu espedit la Nemirov cu trei escadrone pentru a pune mîna pe Potcova.

Vitezul avea pe lingă sine numai 50 de Cozacii pe-destri cu pusee; dar în peptul seă bătea inima unui frate al lui Ion-voda ¹²⁾: el nu se înfricoșă a eși în câmp întru întîmpinarea unui detașament de șese orii mai numeros, înfruntând Polonia în mijlocul Poloniei.

12) Espresiunea lui Titus-Livius, I, 47: «fratri similior quam patri.»

Pentru a pute intra în Nemirov, căpitanul polon trebuia să trecă un riuleț: Potcová se puse în cale i, vărindu-se cu ai seî în apă pînă la brău, cu puse ațin-tate.

Renumele adversarului și tăria pozițiunii ce-și alesese speriară pe trimisul regal: el se retrase cu cele trei escadrone fără a fi slobođit un singur foc; Potcová se întor-se liniștit în târgușor ¹³).

Dar orizontul se se posomorise: el nu mai putea re-mâne în Polonia.

În acest moment hatmanul cozăcesc Șah îi propuse serviciile sale, cari, unite cu ale lui Topa și Kopycki, se rădicau în totul pînă la o miiă de ostași de frunte.

Nu era timp de a se mai gândi.

Tobeles resunară; Potcová trecu Nistrul, lăsând la spate resbunarea guvernului polon și privind în față armata lui Petru cel Schiop...

§ 6.—Invasiunea Cozacilor în Moldova se operă prin județul Soroca.

Poporațiunea acestui district, o amestecătură de Români cu Tătari-Pecenegi din secolul XIII ¹⁴) și cu o coloniă de Genovesi din secolul XIV ¹⁵), se distingea prin spiritul se resboinic.

13) **Paszkowski**; t. 3, p. 36: «Ale sie Podkova w czas postrzegl, «y wyjachal z miasta, majac przy sobie 50 pieszych z rusznicami, «prziachal na ieden brod, w ktory webrnawszy koniem do brzucha, «postawil strzelce przed soba na czolo. Gdy Bobolecki w on brod «prziachal, obaczywszy lud sprawiony w mieyscu dobrym a trudnym do potkania, wrocil sie nazad...»

14) **Constantin Porfirogeneta**, *De administrando imperio*, 37, menționeză între orașe pecenege Krakna sau Sracna-katai, póte orașul Soroca, finalul katai însemnând *locuință* în limbile mongole.

15) **Brunn**, op. laud., p. 54.

Așezați la hotarul țerii, ei scieau tot-d'a-una a-l apăra cu peptul lor, când contra Polonilor, când contra Tătarilor: abia se arăta inamicul pe sacrul ținut al Nistrului, în clipă Soroceniî se strîngeau grămadă, îl respingeau, și-l goniau adesea chiar de'ncolo de fluviu¹⁶⁾.

Inșiși Cozacii o pățiseră nu o dată, și o pățiseră foarte reu, cu *Hânsarii*,—așa se numia brava miliție districtuală, comandată de părcălabul Sorocei¹⁷⁾.

Prin urmare, să fi fost iubit său, cel puțin, să fi fost respectat Petru cel Schiop, Potcova cu o mie de aventurierii cu greu străbătea prin resboinicele maluri ale Nistrului.

Dar Soroceniî, ca și totă țera, urând și desprețuind pe necapabilul lor domn, Cozacii fură primiți ca nesce amici, Potcova—ca un mântuitor. . . .

«Acolo mulți i s'au închinat», dice cronicarul Urechia.

§ 8.—Apropiindu-se de Iași, eroul nostru fu oprit de armata lui Petru cel Schiop, care puse în prima-i linie 500 de Turci, dându-le ordinul de a trage de'nțaii

16) Bielski, *Sprawa rycerska*; p. 138: «lecz na tym porzadek do-
«bry iz sie predko na nie zbiora y nie dadza sobie szkod czynic.»

17) Urechia, t. 1, p. 204: «In anul 7095, genariu 8, rădicatu-s'au
«o sémă de Cozaci ca nesce lupi învățați de pururea la pradă, și
«au intrat în țeră și multe bucate din ținutul Sorocei au luat; iară
«Părvul părcălabul de Soroca s'a îndemnat cu hânsari și cu alții
«câți au vrut de bună voiă, de a mers după Cozaci și i-au ajuns
«la Periaslav; acolo Cozacii vrënd să nu dea dobânda, iar Moldo-
«veniî să scotă al seü, tare resboiu s'a făcut, și în doë zile bă-
«tëndu se abia au spart pe Cozaci; și dacă i-au biruit, pre toți
«i-au tăiat, numai unul dice să fi scăpat. . .»—Acest pasagiü pöte
servi de lecțiune istoricilor poloni, cari esagerază în tóte impor-
tanța specială a Cozacilor.

din tunuri și apoi a se arunca în atac cu armă albă ¹⁸⁾.

Dar Potcová moștenise o scînteie din acel geniū militar, care caracteriza într'un grad suprem pe răposatul Ión-vodă, făcându-l să prevadă și să preîntîmpine toate planurile inamicilor.

Înțelegînd gîndul lui Petru cel Schiop, el porunci Cozacilor a se culca jos la pămînt, pînă ce glonțele tunurilor vor trece d'asupra capetelor.

Atunci, sărind pe neașteptate în picióre, ei descărcară în Turci toate puscele: trei-sute Otomanî cădură morți.

Petru cel Schiop credu totul pierdut și rupse la fugă.

Victoriă, gónă, măcel. . .

§ 9. — Moldovenii nu luară de loc parte la bătălia.

Totă acțiunea se petrecuse numai între cei 500 Turci din prima linie și între Cozaci.

Din dată ce Otomanii fură bătuiți, óstea cea curat moldovenescă a lui Petru cel Schiop se grăbi a trece la Potcová, pe care-l dorîa mai de'nainte.

§ 10.—Prin o singură victoriă Potcová luă acel tron, pe care Petru cel Schiop nu-l putuse lua cu totă armata turcă-maghiară-munténă de cât cu ajutorul celei mai mârșave trădări, după trei luni de o luptă necurmată, unde fusese bătut și tot bătut în deuce rînduri; acel tron, pe care încă mai nainte Ión-vodă el-însuși l'a fost luat dela Bogdan-vodă fără a vîrsa o picătură de sînge!

În această cronologie se cuprinde o profundă lecțiune filosofică, la care cată să se gîndescă mult, fôrte mult, toți Domnii de pe fața pămîntului: tronurile se dobân-

18) Paszkowski, t. 3, p. 37: «wyciagnal z ludem, ktorego przy sobie mial niemalo, i naprzod Turki, ktorych bylo piecset, przy strzelbie na czolo uszykowal.»

desc lesne și se perd cu greu de cătră acei ce-î vrea țera, se dobândesc cu greu și se perd lesne de cătră acei ce țera nu-î vrea.

Așa fu, așa este, așa va fi tot-d'a-una.

§ 11.—Intrând în Iași, Potcóvă fu coronat sub memorabilul nume de Ión-vodă.

Dar domnia-î fu atât de scurtă, încât nu e chip a ne pronunța asupra capacității administrative și diplomatice a acestui mare ostaș.

Prima-î grijă fu de a trimite ambasadori la Constantinople, ca să cerce de nu cum-va vor reuși a-î scóte învestitura domnăscă.

Apoi eliberă de prin închisori glóte de prizonieri creștini, căduți în trecut la mâna păgânilor și păziți în capitala Moldovei, sub preveghierea temnicerului turcesc —Petru cel Schiop.

În fine, numi boieri: Țopa deveni mare vornic al țerii de jos, Kopycki—părcalab de Hotin, Sah—hatman . . .

§ 12.—Nu trecu mult timp și eternul nostru fugar, Petru cel Schiop, reveni cu o puternică armată de Munteni, Tătari din Budjac, Turci din Dobrogia, adunați prin firmanul imperial al lui Amurat III . . . uitasem a spune, că sultanul Selim II nu mai era: el murise de bețiă în anul morții celei vitejesci a lui Ión-vodă.

Mai mulți Moldoveni, — Moldoveni, vai! de felul părcalabului Ieremia Golia, — se adăuseră cătră óstea păgână, ridicată ea singură la o cifră de 'nainte a cărui ar fi tremurat orî-cine afară de Potcóvă.

Fidel sistemului fratern, acesta nu aștepta a fi atacat a-casă, ci cu mulți-puțin, câți avu lingă sine, eși cu semețiă el-însuși drept contra inamicului, ajuns deja în prejmetele Iașului.

§ 13. — Reposatul Bălcescu analiză bătălia dela satul Docolina în următoarele câte-va cuvinte, pline de acea limpediciune critică, care distingea pe nemuritorul nostru istoric:

«La 1578 vedem pe Petru cel Schiop a întrebuița «aceiași tactică, ce vestitul Catargines Annibal întrebuița în bătălia dela Zama.

«In lipsă de elefanți însă, el puse în fruntea liniei sale «de bătălia cireți de vaci și herghelii de cai, pentru ca «să calce pedestrima lui Potcovă.

«Lui i-se prileji aceiași nenorocire, ce întimpină vestitul biruitor dela Canne; căci Cozacii, stând pe loc și «lăsând să se apropie oștirea lui Petru-vodă, de o dată «slobodiră focurile într'însa.

«Atunci acea hergheliă de cai și ciredă de boi spăimântându-se, se întorse înapoi, și, năvălind peste oștea «lui Petru-vodă, o puse în neorînduélă.

«Cozacii se folosiră d'acastă împregiurare, o isbiră de «o dată d'a dreapta și d'a-stânga, și lesne o învinseră.»¹⁹⁾

§ 14. — Ciudat lucru!

Petru cel Schiop, carele sciea bine elinesce²⁰⁾, citise pe Polybiu numai pentru a imita greșelele lui Annibal, dând ast-fel lui Potcovă o frumoasă ocasiune de a birui întocmai ca marele Scipion.

Natura, nu lectura face adevărați generali, cari sînt și ei poeți, adesea poeți sublimi prin varietatea și mărimea ideilor, prin frumsețea și armonia formei, prin ușurința concepțiunii, prin efectul finalului, prin darul de a improvisa.

19) *Magazin istoric*, t. 2, p. 57.

20) *Dorotheos*, p. 455.

§ 15. — După victoria dela Docolina, Pórta Otomană se speria, întocmai ca și când ar fi vădut înviând din morți pe teribilul Ión-vodă: noui ordinii fură expedite la Munteni, la Transilvani, la Tătari și la beglerbeiu Rumeliei, ca să intre cu toții în Moldova, reșeșând pe tron pe Petru cel Schiop.

§ 16. — Caracterul lui Potcóvă presintă un tip de cavalerism din evul meșiu: despreț pentru folóse materiale, amor furios de renume.

Cu o mână de ómeni, el arătă lumii că scie să-și cuceréscă o purpură.

Cu o mână de ómeni, el arătă lumii că scie a învinge o hidră.

De patru ani în luptă necurmată cu păgânii, el nu fu bătut nici o dată . . .

Ei bine! decât să-și risce o reputațiune, câștigată prin un șir de vitejii minunate, el preferi acuma, după o lună de domniă și după doé victorii strălucite, să renunțe de bună voiă la coróna fraternă, perșând tronul, dar conservând gloria.

Pe când Petru cel Schiop fuge cu rușine și cu desepare de pe câmpul Docolinei, Potcóvă adună divanul țerii și-î declară, cu demnitatea unui învingător, că el «nu voesce a maî domni».

Apoi íea cu sine cele 14 tunuri, cucerite în bătălia de lângă Iași și pe cari le socotia cu tot dreptul ca un netăgăduit trofeú personal, și se retrage în linisce peste Nistru.

§ 17. — Prin capriciul azardului, guvernul polon însarciná cu arestarea lui Potcóvă tocmai pe generalul

Mielecki ²¹⁾, acela care, decă vă mai aduceți a-minte, se încercase cu cinci ani mai înainte a restabili pe tron pe Bogdan-vodă și fuse alungat de pe teritoriul Moldovei de cătră vornicul Dumbravă.

Mielecki cunoscuse pe Ión-vodă, aușise de Potcová, și pășit o dată dela unul din frați, se temea a nu mai păși o a doua óră și dela cel-lalt: ast-fel, deși avea la dispozițiune-î tóte forțele armate ale regatului contra unui singur om, totuși el cređu mai demn a birui prin trădare.

Amăgit cu promisiuni de iertare și chiar de resplată pentru mărețele sale fapte contra vrăjmașilor numelui creștin, Potcová se dede el-însuși, cu tótă artileria și cu tóte tesaurele sale în ghiarele perfidiei ²²⁾: fu ferecat la mâni și la picióre și aruncat în temniță.

§ 18. — Cozacii și Moldovenii fură cuprinși de indignațiune; dar o resimțiră mai cu sémă Kopycki și Topa, în cari o nestinsă iubire pentru familia lui Ión-vodă se unia cu o ură mortală contra lui Petru Schiopol.

Hatmanul Șah și de astă-dată se înțelese cu dînșii.

Potcová avea un frate bun, mai mic de ani, numit Alesandru; ca și dînsul, Armén prin sânge și Român prin cuget; ca și dînsul, refugit peste Nistru; ca și dînsul, semenând la caracter cu neuitatul Ión-vodă.

21) Senkowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich* (Warszawa, 1825, în-8); t. 2, p. 303.

22) Paszkowski, t. 3, p. 39: «iachal z woiwoda do Hetmana, «ktoremu 12 dzial darowal, a Hetmanowi dwie; takzec go Hetman «Krolowi odeslal do Warszawy na Seym: wszakze go Krol nie wdziecznie przyial, y kazal go zaraz do wiezienia dac, a okowy na «nogi wlozyc, y straz pilna nad nim miec...» Mielecki înșelă pe Potcová prin intermediul principelui Zbaraski, voevodul de Braslav.

«In lipsa potcovei avem o talpă!» strigară Cozacii, aducând în Moldova pe noul pretedinte²³).

Petru cel Schiop remase fidel principiilor sale: el fugi sprinten mai înainte de a fi vădit fața inamicului²⁴).

Alexandru-vodă intră în Iași și primi coróna țerii.

§ 19.—Acastă domniă, ca și a lui Potcova, ținu abia o lună.

Noul principe nu avuse încă timpul de a-și organiza o armată, când iată o puternică óste turcă, transilvană și muntenescă cotropesce țera.

Alexandru-vodă, cu vr'o câți-va Cozacă, se închide în palatul domnesc, decis a susține un asediū.

§ 20.—Pentru un Ión-vodă fu de ajuns o ȃi, o nópte, să ȃea o cetate ca Brăila sau ca Benderul.

Petru cel Schiop perdu un șir de ȃile și de nopti fără a puté reduce o casă!

23) Ibid.; t. 9 p. 27: «powiadaiac, ze choc Podkowy niemasz, <przedsie podeszwa zostala...>

24) Charrière, t. 3, p. 733, nota: «Jeudi dernier, 20 de ce mois <(février, arriva un ullac de Moldavie despesché par le sangiac <de Saliſtria pour donner avis qu'un frère de celui qui estoit <dernièrement entré audit pays et en avoit chassé le vayvode, y <estoit de nouveau entré fort acompagné, et avoit contraint ledit <voyvode de quitter sa demeure et se retirer, ensemble ledit san- <giac qui estoit près de luy, bien blessé, et plusieurs de siens, et <quelque nombre de janissaires tués. Le premier bassa fut si <fâché de ceste nouvelle etc.... L'on a nouvelles certaines à ceste <Porte que le Tartare est party, quarante jours a, avec plus de <100,000 chevaulx pour aller faire une autre course audit Pol- <loigne, et se dit publiquement que c'est pour chastier ceux qui <ont donné passage et favory ces deux frères entrés en ladite Mol- <davie, s'assurant que les gens dudit dernier sont la pluspart Co- <sacques».

«A bătut pregiur curtea din căşlegi pînă la mēdi-pă-răsimi»; dice cronica ũerii.

Lipsit de praf de puşcă ũi de provisiuni, Alexandru-vodă tot însă nu capitulă.

Eşind cu ai sei din palat, el străbătu în întunericul nopţii prin posturile armatei inamice, ũi fugi în direcţiunea lacului care scaldă o cōstă a capitalei.

Aci însă il ajunseră gonaşii.

După o luptă furiōsă, puil de eroū fu prins ũi—oróre! —deja pe jumătate mort din rānile primite în bătăliă ²⁵⁾, el espiră în ũepă.

§ 21.—Aprōpe de locul bătăii, Petru cel Schiop zidi monastirea Galata, precum frate-seū domnul muntenesc zidise adiniori o biserică pe locul bătăliei cu vornicul Dumbravă.

Şi biserică unuia, ũi monastirea celui-lalt, încăpură amîndouē în grifele a nisce Greci, îmbrăcaţi în haîne de călugări.

Iată cine trăgea folōse din sinuciderile Romānilor!

§ 22.—Dar pe cānd Alexandru-vodă mōre în Iaşi din mâna unui calău turcesc, ce ore va fi făcēnd grōznicul Potcōvă, pe care il lăsarām în fundul unei puşcării?

Va muri ũi el, nu vē indoiti; va muri ũi el tot din mâna unui calău turcesc: căci aşa fu scris în Cartea Destinului pentru câte-şitrei fraţi, legaţi prin sānge, prin eroism ũi prin martiriū!

§ 23.—Enric de Valois de demult nu mai domnia în Polonia.

25) Charrière, t. 3, p. 739, nota: «ayant Pietro-Vayvoda fait «journée avec son ennemy, qu'il a vaincu et prins vif, mais si «tort blessé qu'il est mort». Heidenstein, p. 125: «Alexander enim «cum vivus in hostium potestatem venisset, palo suffixus . . . »

Chiar în anul peirii lui Ión-vodă, el fugi dintr'un regat ce nu-l meritase, alergând la tronul Franței, rămas vacant și pe care urcându-se, dovedi în curând și acolo, că nu merita nici pe acela.

După el Polonii își aleseră rege, éráși și éráși din îndemnul Turciei, pe Stefan Batori... acel beiu transilvan, carele d'intâiū trimisese oști contra lui Ión-vodă, și apoi estradase Muntenilor pe vornicul Dumbravă.

§ 24.—Cu câte-va zile mai 'nainte de oribila peire a lui Alexandru-vodă, regele polon primi dela sultan următoarea epistolă, reprodușă aci după original ²⁶⁾:

«Etern-victoriosul fiū al lui Selim-han, nepot al lui «Suleiman-han, Amurat-han.

«Lăudatule între cei mai aleși monarchi creștini!
«carmaciule popórelor lui Isus! tu, carele tării după
«tine pólele generosității și ale venerațiunii! maiestosule
«și respectabilule stăpân al țerilor polone! rege Stefan
«Batori!—a cărui viéță dea Allah să se sfirșescă pe
«calea cea dréptă!

«Pe dată ce acéstă scrisóre imperială va ajunge la
«mânile tale, iewa a-minte ceea ce urméză.

«Nu e mult timp, de când un turburător al ordinii
«publice, punându-se în capul unei monstruóse adună-
«turii de Cozacii din Mankerman, din Czerkas, din Kanev
«și din Braslav, de'ntâiū cucerise Moldova și apoi, după
«mii de pustiiri și neorîndueli, se întórse înapoi în re-
«gatul teū.

«Deși mai în urmă hatmanul teū reuși a pune mâna
«pe cei vinovați, totuși, grăbindu-se a merge întru în-

26) Textul turcesc și o traducțiune polonă sint publicate în Senkowski, op. laud, p. 302-308.

«timpinarea persónei tale, el se mulțumi a-î distribui
«sub pază prin felurite casteluri, o dată cu turburăto-
«rul cel de frunte.

«Aflând noi tóte acestea, chîar când ne pregătiam a
«cere cu stăruință estradițiunea capului invasiunii, viú
«saú mort; íată că tocmai atunci, spre mai marea nóstră
«mirare, primim sciri dela legitimul beú moldovenesc
«și dela pré-onorabilul Daud-beú, sandjac de Silistria,
«cumcă un alt nemernic, ce se dice a fi frate cu acela
«de mai 'nainte, năvăli acum cu vr'o 2000 de pușcași
«Cozací călări și pedestri, tăiând și arđend tótă țera
«Moldovei și amenințând însăși capitala Iașii.

«Scii bine, cumcă din timpii respectabililor și ono-
«rabililor străbuní ai nóstri,—ale căror morminte Allah
«să le încunune cu o lumină eternă! — și pînă 'n ziua
«de astăđi, ambele nóstre popóre, păzind strict condi-
«țiunile păcii, consideraú tot-d'a-una tractatul ce nelégă
«a fi un izvor de putere și o temelíă de prosperitate,
«pentru fie-care din ele.

«Dar acum, când un hoț netrebnic, eșind din hota-
«rele Poloniei în fruntea unei bande de vagabonđi și
«tálhari, cutéđă a inrumpe în Moldova, țera atárnată
«de posesiunile nóstre cele de D-đeú ferite; când el o
«pustiesce în mii și mii de moduri și apoi se întorce
«înapoi în hotarele Poloniei, fără a găsi acolo pedépsa
«crimelor sale; óre unele ca acestea nu sînt ele o ve-
«derată călcare a tractatului nostru de pace?

«Mai apoi, când hatmanul teú, punénd mîna pe tur-
«burătorul cel de'ntăiu, il lasă în linisce, fără a ni-l
«trimite noué la Fericita nóstră Pórtă, viú saú mort;
«óre toți vagabonđii și toți trântorii din Polonia nu sînt
«ei încuragiáti a crede, cumcă nesce asemenea hoții

«și amestecături nu numai nu vor fi pedepsite, ci încă
«din contra respătite și susținute ?

«In adevăr, nepăsarea și moleciunea din parte-ți sint
«singura cauză atât a cutedării primului turburător,
«precum ărăși a invasiunii celui de al doilea !

«Adu-ți aminte, că numai prin înalta noastră protec-
«țiune urcându-te pe tronul regal, tu însuți ne promi-
«teași nouă un nemărginit devotament intereselor noastre;
«óre evenimentele astea din urmă, întâmplate sub re-
«gimul teș și prin negligența ta, óre ele să fie realisa-
«rea acelor promisiuni ale tale ?

«Așa déră, îndată ce atingerea acestei epistole îți va
«ónora mânil, prudenta ta și spiritul amicieii ce ne u-
«nesce cer de o potrivă ca să nu întârđii a trimite la
«Fericita noastră Pórtă, viũ sau mort, pe turburătorul
«Moldovei, care se adăpostise în hotarele Poloniei și se
«află pină acum în a ta dispozițiune.

«Incât privește pe secundul turburător, apoi ți se
«cade neapărat și nezăbovit a te pune tu însuți în ca-
«pul óștilor tale, cu cari, dacă poți, prinde-l și-l pedep-
«sesce cu toți ai seii; iar dacă alți inamicii esteriori
«sau debilitatea forțelor tale sau vr'o altă împedecare
«te va fi oprind dela acésta, atunci fă-ne cunoscută
«noúe slăbiciunea-ți, și noi înși-ne îți vom trimite în a-
«jutor nenumărate armate.

«Pe de altă parte, întâmplându-se cum-va, ca pové-
«țuitorul acestor nemernici să scape din mânil óștilor
«nóstre și să fugă în Polonia, apoi vei fi dator în or-
«ce chip a-l prinde și a ni-l espedi nouă viũ sau mort.

«Căci îți declarâm ție, că nemic nu te va puté scusa
«înaintea noastră, la cas de nu ne vei trimite viũ sau
«mort pe capul primei turburări, sau de vei protege

«ori-și-cum pe turburătorul ăst de al doilea: atunci pa-
 «cea noastră internațională fiind săpată în cele mai pro-
 «funde ale sale fundamente, resboiul va sfâșia fericirea
 «și binele popórelor!

«Prin urmare, îți mai recomandăm încă odată de a
 «nu cruța și a nu amâna nici unul din mijlócele, câte
 «se pot închipui prin energiă și prin înțelepciune, pen-
 «tru ca să conservi bine-facerile păcii și ale legăturilor
 «de vecinătate, de cari se bucură ambele noastre țeri.

«Scris în ultimele zile ale sacrei lune Zil-hidjdje, în
 «anul hegirei noă-sute opt-șeci și cinci, în capitala
 «Constantinopole».

§ 25.—Reproduserăm textual această curiosă epistolă,
 saū mai bine, această semetă poruncă, pentru a arăta
 deplin gradul de înjosorire vasală, la care ajunse mân-
 dra Poloniă față cu Pórta Otomană. prin stupiditatea
 unui Enric de Valois și prin slugărnicia unui Stefan
 Batori.

§ 26.—Sórta grăbise finitul lui Alexandru-vodă, fără
 participarea regelui polon.

Dar Potcóvă remânea: așa dără fostul persecutor al
 lui Ión-vodă și al vornicului Dumbravă tot încă mai a-
 vea în rezervă o ocasiune de a-și demonstra acum, ca
 rege polon, zel și supunere la órdirile lui Amurat III,
 precum și-le demonstrase altă dată, ca beiū transilvan,
 la órdirile lui Selim II.

§ 27.—Scena, ce o vom descrie, se petrecu în Leo-
 pole, seculara capitală a Galiției, respectată sub tóte
 dominațiunile: ruténă, polonă, austriacă.

Acest oraș se afla tot-d'a-una în cea mai strînsă le-
 gătură cu Moldova și chiar cu Țera-Románescă.

Când amic, când neamic, istoria lui adesea se con-

fundă cu istoria română, în cât timp avuse și el o istorie a sa, și noi o istorie a noastră.

Aliată cu Alexandru cel Bun și cu Mircea cel Mare, Comuna Leopoli se bucură în secolii XIV și XV de nesce immense prerogative comerciale în tot cuprinsul României, dela Nistru și pînă la Severin ²⁷).

Apoi Stefan cel Mare, în resboiul seü cu Poloniä, ajunsese cu fer și sabiä pînă sub murii acestei capitale, pustiind într'un mod înfricoșat tôte satele din pregiur și chiar mahalalele ²⁸), și se ñice — noi nu ne pronunțäm — se ñice că în jaful palatului unui magnat galițian ar fi găsit acolo cea mai veche cronică moldovenescă, descoperită — ñice-se — în anii trecuți sub numele de «Cronica lui Huru» ²⁹).

De aci înainte Bogdan cel Chior, pășind în urmele tătâni-seü, veni și el cu o puternică armată a brava zidurile Leopoli, și se întörse încärcat de pradă.

Ca antic și unic deposit al mărfurilor moldovene în Polonia, acest oraș se împluse în cursul timpului de ne-

27) *Archiva istorică a României*; t. I, nr. 1 și 189.

28) În memoria acestui eveniment pe pörta numită «Halicka» se afla säpată pe pëtră urmätörea curiösă inscripțiune: «Nobilis, at «nunquam nubilis Uirgo sum, semper Vestalis, ex quo per tria «saecula mille procis exambita, omnibus casta virago, repudium «feci; et armatis precibus Stephani Palatini Moldaviae, talem me «praestiti; primus ille malo caduceatore cum XL. M. filiorum Agar(?) «paranymphus, thalamos meos exambivit, sed cum omnibus abacibus, expers coronae virginalis, plenus ignominiae recessit. ac in minoribus oppidis ardorem conceptum consumpsit. Anno nati ex Virgine Dei Hominis MCCCCXCVIII.»—Veđi **Chodyniecki**, *Historya miasta Lwowa* (Lwów, 1829, în-8) p. 68 nota.

29) **Asaki**, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie* (Iassy, 1859, în-8) t. 1, p. 22.

guțătorii Români, din cari unii, ajutați d'întâiu de Alexandru Lăpușnenul, cel mai bigot dintre tirani, fundară aice, pe la mijlocul secolului XVI, o frumoasă biserică de rit oriental, cunoscută pînă astăzi sub numele de «biserică moldovenescă»³⁰⁾.

§ 28. — In 1578 petrecea din întâmplare în Leopole un Italian din Florența, numit Filip Talducci.

El lăsă în manuscris o narațiune, păstrată pînă astăzi în Archivul Mediceu, și pe care o traducem aci din literă în literă, precum în tribunaluri se înregistrează fără nici o schimbare depunerile unui martur ocular.³¹⁾

§ 28. — «Plecând din Varsavia, regele poruncise a «închide în castelul Rawa, în provincia Masovia, sub cea «mai aspră pază, pe fostul domn moldovenesc Potcová.

«Mai în urmă dede ordin a-l strămuta la Leopole, «unde venise un céuș turcesc, nu cu alt scop, precum «sciea tótă lumea, ci numai pentru a cere capul lui «Potcová.

«Tot cu aceiași țintă sosi și un ambasador din par- «tea lui Petru cel Schiop, aducând regelui peșceș 50 «boi, 4 buți de tămăiósă, 2 buți de lămâi sárate de «cele mici, și un frumos armăsar.

«De aci luni deminéța, în 16 a lui Iuniu, regele se «depártă pe doé zile din oraș, sub pretext de vînă- «tóre, după ce mai întâiu poruncise ca tótă poliția să

30) Zubrzycki, op. laud. p. 192.

31) *Archivio Mediceo Vecchio*; sezione Stroziana, filza 303, nr. II. — Acest manuscris se află și la Milan, *Biblioteca Ambrosiana*, Mss. R. 94. — Noi cunoșcem traducțiunea polonă, publicată de Przewdziecki, *Listy Annibala z Kapui* (Warszawa, 1852, în-8) p. 253-258.

»stea sub arme, precum și garda regală, iar porțile orașului să fie închise.

«Ciausul turcesc fuse îndemnat a eși din Leopole, atâț pentru a se feri de pericol personal, cum și pentru a se masca rușinea vasalității guvernului în privința Turciei.

«Tóte aceste măsuri fură ocașionate prin neobicișitul concurs de ómenii armați, veniți la Leopole sub cuvînt de a onora presința regelui, dar în realitate, precum se vorbía, mai ales pentru a asista pe Potcóvã.

«Dupã plecarea regalã și regularea celor poruncite, ce-va mai înainte de amedzi, principele prisionier fu adus pe piațã, fãrã ca sã-l ținã cine-va, cãci își ceruse acedstã singurã grațιά, dupã ce îi fusese anunțatã sentința de mórte.

«Scena răsunã de șgomotul ómenilor și de vuetul tobelor.

»Potcóvã trecu de doë orii d'a-lungul pieței, netedindu-și barba și privind la public fãrã cel mai mic semn de őricã; apoi rugã sã-l asculte și, fãcându-se tãcere, rosti polonesce urmãtórele cuvinte:

«*Domnilor Leși! merg la mórte nu sciũ pentru ce, cãci nu 'mĩ aduc aminte sã mã fiũ învrednicit prin faptele mele de un asemenea sfirșit.*

«*Sciũ atãta, cã tot-d'a-una m'am bãtut bãrbãtesce și vitejesce împotriva dușmanilor numelui creștinesc, lucrãnd numai pentru binele și folosul țerii mele, cu hotãrîre de a-i fi ca un zid pentru ca pãgãniũ sã nu pótã trece Dunãrea.*

«*D-deũ scie de ce nu putui isbuti în acedstã dorințã; pricina cea de cãpiteniã este trãdãtorul, care prin înșelãciune mã aduse în starea în care mã aflu.*

«*Dar bun e D-deu! și cânele cel vîndător curând
«își va primi plata pentru nevinovatul meu sânge.*

«*Atâta știu; ba mai știu încă, mai știu că trebuie
«să mor acuma din mâna acestui călău creștin; —
«arăță la acela—căci acestuia îi porunci așa craiul
«vostru, iar craiului vostru așa îi porunci stăpânul
«seu Turcul, cânele de păgân!*

«*Mie unuia puțin îmi păsă de viața mea; dar și-
«neți minte, că peste puțin timp vă așteptă și pe voi
«înși-vă aceiași sortă: de câte ori va vré cânele de
«păgân, capetele și averile vóstre, ba și capetele și
«averile crailor voștri vor fi trimise la Țarigrad!³²⁾*

§ 30.—Ne întrerupem aci, neputînd a nu ne întrerupe.

Ultimele cuvinte din energicul discurs al lui Potcová erau nu numai o prorocia, ci chiar un fel de a doua vedere; căci aprópe în același moment, în care fură ro-

32) Przewdziecki; p. 254-5: «Panowie Polacy, ide ne smierc; «nie pamietam abym w zyciu mojém uczynil co zaslugujacego na «taki koniec. To wiem ze zawsze bilem sie meznie i po rycersku «przeciwko nieprzyjaciolom imienia Chrzescianskiego, i zem pracó- «wal zawsze na pozytek i dobro kraju, z mocném postanowieniem byc «dla niego murem i warownia przeciw niewiernym; tak aby oni w «granicach swoich pozostali, i nie mogli przebyc Dunaju. Ten do- «bry zamiar nie przyszedl de skutku; Bogu to wiadomo dla czego; «ale najbardziej przeszkodzil temu ten, na dobra wiare którego da- «lem sie przywiesc do tego kraju. Ale w Bogu mam nadzieje, ze «wkrótce jako pies zdradziecki, odniesie kare za moja krew niewinnie «pszelana. Nic wiecéj nie wiem, tylko ze mam umierac z reki «tego; poniewaz Turek, pies poganin, roskazal to waszemu Królowi, «a swojemu poddanemu; a wasz Król, temu roskazal. Nareszcie dla «mnie jednego, to nie wiele znaczy; ale miejcie w pamieci ze nie «zadlugo, to co ze mna sie dzieje, i wam sie przytrafi, i ze waszé «majatki, wasze glowy, i waszych królow, ile razy ten pies poganin «roskarze, do Carogrodu zawiezione beda.»

stite, un nobil polon, amic personal al lui Ștefan Batori, fiind trimis din parte-i în Turcia pentru a cumpăra cai orientali, fu ucis din porunca sultanului și banii seî încăpură în tesaurul otoman ³³).

Aflând mai în urmă această flagrantă călcare a dreptului ginților, începutul realizării predicțiunii lui Potcova, Polonia pufni de mâniă și . . . tăcu!

Revenim la narațiunea lui Talducci.

§ 31.—«Apoi după o scurtă pauză, arătând la opt ómeni «ce-l însoțiau, Potcova dișe:

«*Acești slu,bași și tovarășii ai mei fiind tot atât de ispravă ca și mine însumă, ómeni cinstiți și vrednici prin nisce slujbe făcute crăieii vóstre; așa déră vė rog ca, după mórtea mea, nu numai să nu fie bántuiți, ci încă din potrivă resplătiți după vrednicia lor* ³⁴).

«Apoi adaose:

«*Vė mai rog ca pe acest om lipsit de cinste, —*

33) **Bulengerius**, op. cit., p. 230: «Dum in Belgio dubio marte res cernitur, per summam injuriam a Stephano Rege Poloniae Potcova Casacchorum dux fortissimus, qui Tartaros et Turcos bello saepe fregerat, Amurathi per clarigatorem deposcenti traditus est (?), in quem omni supplicio saevitum. Mox Podolovius Stephanian cubicularius, qui Amurathis voluntate XX equos Turcicos pecunia mercatus erat, ejusdem jussu per clarigatorem ex insidiis obtruncatus est, equi ad Amurathen deducti, quod Stephanus tam dolenter accepit, ut de bello Turcis inferendo cogitaret . . .»

34) **Przedziecki**, p. 255: «Proszę was, aby tym slugom i towarzyszom moim, którzy sa tak zacni jak ja sam, po mojej smierci nic zlego sie niestalo; poniewaz przedewszystkiém sa to poczciwi ludzie, a potem dobrze zasluzeni tej Rzeczypospolitej, a zatem nietylko wypada, aby zadnej krzywdy nie doznali, ale nawet aby dostali nagrode wedlug zaslug swoich.»

«arătă la calău, — carele nu e vrednic a se atinge de
 «trupul meu cât timp sînt viû, să nu-l lăsați a mă
 «pângări cu mâna-î nici după mórte; ci îngăduiți
 «acéstă sarcină ómenilor mei, cari numai pentru astă
 «de pe urmă slujbă mă însoțiră pînă aici³⁵⁾».

«De aci tăcu,

«Tot poporul plîngea; mai cu sémă plîngeaû o mul-
 «țime de ostași, veniți la Leopole numai pentru Potcová,
 «dar pe cari marea forță de rezistență din partea gu-
 «vernului îi împedica de a scăpa pe eroû.

«Pe fețele lor se citiaû durerile sufletesci.

«Unul din ei, — se dice că după rugămintea lui însuși
 «Potcová, — îl abordă cu o mare cupă cu vin.

«Principele îi mulțumi, luâ cupa, o deșertă fără a
 «rësufila și, uitându-se în ochii aceleuia ce-î dase, îi dîse,
 «după obiceiû, că bea pentru sănătatea lui și a tuturor
 «tovarășilor lui.

«Apoi érá trecu de doë orî de-alungul piaței și, în
 «ajunul momentului fatal, zărind o legătură de paiă pe
 «care trebuia să îngenunchie, strigă cu indignațiune:

„O Dómné! óre să nu fiû vrednic de a îngenunchia
 «pe ce-va mai bun decăt asta!³⁶⁾»

«Și adresându-se cătră ómenii seî, le dîse:

35) Ib. p. 256: «O to jezcze was prosze, abyscie temu czlowiekowi
 «bez czci jako niegodnemu dotknac sie mego ciala za zycia, nie
 «pozwolili dotykac sie go i po smierci mojéj, ale zeby to zostawione
 «bylo tym moim ludziom, ktorzy dla tego jedynie tu sa, aby mi
 «te ostatnia przysluge oddac.»

36) Ib: «O Boze mój, czyliz nie godzien jestem ukleknac na czems
 «lepszem od tego!»

«Aduceți covorul ce-mă mai remase din lucrurile mele!»³⁷⁾

«Când tapetul fu adus, Potcová se puse în genuchi
«cu demnitate, recită rugăciunea, făcu cruce după mo-
«dul grecesc și închise ochii, în așteptarea lovirii mor-
«tale; dar când simți că gîdele nu se mișcă, se întorse
«cătră el cu întrebarea:

«Ce mai stai?»³⁸⁾

«Călăul respuse:

«Stăpâne! mai întâiu haina trebuie aședată ast-fel
«încât să nu mă împedece.

«Bine, bine»³⁹⁾, țise principele.

«Atunci el singur își aședă haina, invocă numele lui
«D-deu, și, poruncind călăului să-și împlinescă datoria,
«muri cu liniștea cea mai senină.

«Unul din ómenii guvernului, voind a arăta că totul
«e sfîrșit, rădică de trei ori în sus, în spectacol, des-
«trunchiatul cap al eroului.

«In acest moment din tóte gurile isbucni un singur
«țipăt de durere.

«Indignațiunea poporului fu atât de mare, încât garda
«regală apucă puscele, temându-se de o revoltă...»

§ 32. — Capul lui Potcová fu al doilea cap princiar
din Moldova rostogolit pe piața Leopoliî din mâna unui
gâde, într'un scurt interval de 14 ani.

In 1564 fuse descapitat tot acolo, din ordinea rege-
lui Sigismud-August, Stefan-vodă Tomșa, fugit de 'nain-

37) Ib. p. 257: «Idzcie do moich rzeczy i przyniescie mi dywan
«co mi ieszcze pozostal.»

38) Ib.: «Co ty robisz?»

39) Ib.: «Bardzo dobrze.»

tea lui Alesandru Lăpuşnéul: testamentul se⁴⁰⁾ şi un petic de catifea din mantaua domnăscă ⁴¹⁾ se păstrează pînă astăzi în capitala Galiţiei.

Dar între Stefan Tomşa şi Potc^ovă, între Sigismund-August şi Batori, între anul 1564 şi anul 1578, este un abis de diferenţă.

Stefan Tomşa, în domnia sa cea de câte-va luni, făcea paradă de o antipatiă febrilă contra Poloniei, merg^înd cu estravanţa-î pînă la aceea, încât pe neguţitorii din Galiţia, abătuţi din întămplare la Sucéva, poruncia armaşilor să-î înece în ri^u ⁴²⁾. Descapit^înd pe un asemenea vrăjmaş al numelui polon, regele Sigismund-August esecuta o răsbunare naţională.

Batori avu el ore vre-o umbră de scusă măcelărind pe Potc^ovă ?

§ 33. — Archiescop catolic al Leopoliⁱ era pe atunci, sa^u cu vr'o cinci ani mai târziu, înv^îţatul Solikowski, carele ne lăsa o interesantă istoriă a timpului se^u.

Deşi inamic declarat al ortodoxilor şi, prin urmare, al tuturor Românilor ⁴³⁾, totuşi el nu se sfiesce a mărturisi în gura mare o profundă indignaţiune în privinţa morţii lui Potc^ovă.

«Apr^op^e toţi cetăţenii,— dice el, — plâns^eră peirea a-

40) *Liber Testamentorum* (Mss. in Tabula Magistratului de Lemberg, în-f) t. 2, p. 225, feria 6 post festum Inventionis S. Crucis 1564.

41) Chodyn^ecki, op. laud.; p. 91 nota.

42) *Notabilia ex Actis Leopoliensibus* (MSS. nr. 1076 în Archivul Municipal din Lemberg, în-f); p. 673: «Stephanus Tomsa «in locum Despoti ad Palatinatum Moldaviae suffectus et Moczuc «gentis primas praedas agebant, et mercatores spoliabant aquisque «submergebant...»

43) Zubrzycki, p. 109.

»cestui vitéz Moldoven; și nu puțin perdu regele chiar
«în stima popórelor străine. . .»⁴⁴⁾

Atare testimoniū este de o greutate extremă.

§ 34.—Depus într'un cosciug împodobit cu cununī de trandafiri, cadavrul lui Potcóvǎ fu înmormîntat în biserica cea românescă. . . .⁴⁵⁾

Despre Kopycki nu se mai aude nemica; Țopa abia peste cinci-spre-dece ani cutedǎ a se întórce în Moldova⁴⁶⁾; Șah se călugări și muri într'o monăstire⁴⁷⁾.

§ 36.—Petru cel Schiop, afară de o scurtă întrerumpere, își conservă letargica domniă pînă la anul 1591..

Atunci începu a cresce în grațiile Porții Otomane, refugit la Constantinopole, un frate mai mic al celui Vintilǎ, care a fost împărțit în bine și în reū tótă sórta lui Ión-vodǎ: era famosul Mihaiu, cunoscut de'ntâiū sub titlul de «Mare-ban», apoi sub porecla domnescă de «cel Vitéz».

44) *Commentarius rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti* (Dantisci, 1647, în-4); p. 105: «Advectus erat Varsaviam «Ivan quidam Podkova Moldavus.. (rex) iratus Podkovam supplicio «afficiendum decrevit. Quod cum in Comitibus facere non posset, «propter crebras et vehementes Nuntiorum Equestris Ordinis pro «illo intercessiones, quae tamen apud eum locum non habuerunt, «denuo illum Leopolum vincitum remisit, ubi postea jussu ejus capite plexus est, omnium fere hominum dolore et non exiguo apud «exteros existimationis Regiae detrimento, erat enim Vir procerus, «bene formato corpore, et tantis viribus corporis praeditus, ut inter digitos equorum ferreas soleas frangeret. . . .»

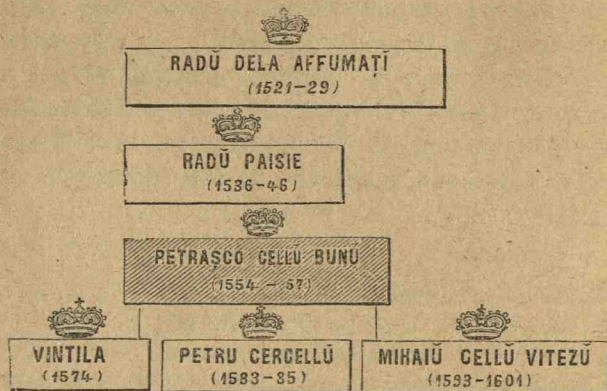
45) Chodynieski, p. 95: «Zwłoki Podkowy, Bractwo ruskie do «cerkwi swojej zanoslo, i tam w grobie przybraném w wience rozane, pochowalo. . .»

46) *Documente de familiǎ*.

47) Koniskii, *Istoriia Russov* (Moskva, 1846, în-8); p. 30-31.

Și ca fiu al lui Petrașcu cel Bun, și ca frate al nenorocitului Vintilă-vodă, urind cu înverșunare tot némul lui Petru cel Schiop, acest nou personagiū nu contenia a-l săpa mereu în opiniunea Turciei, pînă ce, în fine, reuși a face să se numescă un alt domn în Moldova.

Aflându-se acum în starea în care pusese altă dată pe nemuritorul Ión-vodă, Petru cel Schiop avu el óre inima de a imita pe predecesorul seū? chiemă óre la arme pe toți fiii țerii? stete óre în fruntea vitejilor?



Genealogia lui Vintilă-vodă.

sburâ să apere cu peptul hotarele Moldovei? umplu lumea de fala isbîndilor sale și pe păgâni de teróre?... nu; el își strînse catrafusele și plecâ în Germania! 48)

48) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*; p. 88.-Cf. Simon Massa, ap. Wolf, *Beitraege zu einer Beschreibung der Moldau* (Hermannstadt, 1805, în-8); t 2, p. 107: «allein um diese Zeit befand sich der tyrannische krayowaer Ban Michael in Konstantinopel, wo er bei dem Sultan Murat eine so hohe Gnade sich erworben

Suflet slab și minte mică, om născut nu pentru grandoarea purperei, ci pentru a se supune orbesce astăzi la ordinile Turcului, mână la șoptele Jesuiților—pe cari el cel de ntâiu se încercase a-î introduce chiar în Moldova⁴⁹⁾,—acest principe tărîtor muri peste puțin timp în esil, devenind catolic și tocmai atunci când mergea la Roma să sărute papucul Papei!⁵⁰⁾

Aci apune *secolul lui Ión cel Cumplit* și resare *secolul lui Mihaiu cel Vitez*; doă serbători române atât de înrudite, încât istoricii cei vechi, cari descriseră pe una din ele, credeau de datoriă a descrie tot ei și pe cea-laltă gémenă⁵¹⁾.



«hatte, dass der walachische und moldauische Voivode wegen seiner grosse Furcht gerieten. Als dieser von der erhabenen Pforte zurueck kam, verliess Peter mit seinem Sohn die Moldau. . . »

49) *Archiva istorică a României*; t. I, nr. 257.

50) Soranzo, *Ottomanus sive de Imperio Turcico*, reproduc în Conring, *De bello contra Turcas gerendo libri varii* (Helmestadi, 1664, în-4); p. 127: «Petrus Moldaviae Vaivoda, qui anno «1594 in montibus Rhaeticis prope Balzanum mortuus est, cum «Romam ad osculandos Beato Pontifici pedes, quamvie religione «Graeca imbutus, veniret; de quo ego, mandatu ejus, apud Pontificem egeram».

51) Paprocki scrie despre Mihaiu în *Ogród Krolewski* (Praga, 1599, în-f).—Gorecki în cartea perdută, cunoscută numai după titlul *Historia de bello Hungarico-Valachico 1598*, și despre care vorbește Wiszniewski, *Historiya literatury polskiej* (Kraków, 1851, în-8); t. 8. p. 71.

EPILOG

Aşa, drumaşul sereî, în câmp vrînd
să se culce,
E fericit când plécă p'o fióre frun-
tea sa...

Bolintînénu.

§ 1.—Pînă acum Ión-vodă jucă un rol secundar în analele române şi formă o lipsă în istoria universală.

§ 2.—Nu vorbim nimic despre periodul cel aventuros al vieţii sale, sau de tot necunoscut, orî în totul desfiurată la Engel, Wolf, Şincai, Photinos, Vaillant, Laurian, şi la toţi cei-lalţi, căţi crederă de ajuns o pagină sau două pentru a cuprinde un om pe care nu-l putuse cuprinde o ţeră; ne vom pironi tótă atenţiunea nóstră asupra altor elemente, prin cari persóna individuală a lui Ión-vodă se contopesce cu persóna cea colectivă a României şi atinge colosul umanităţii.

§—Ca domn, el fu judecat pînă astăzi numai de preinveninatele spuse ale vrăjmaşilor sei: ciocoî, farisei şi străini.

Ast-fel marele Julian Apostatul, unul din cei mai sublimi împéraţi ai Romei deja cădute, zăcea osîndit fără

reservă în cursul secolilor, pînă ce, în fine, trebuia să vină un Bayle și un Voltaire pentru ca să întorcă Cesarului ceea ce este a lui Cesar.

Ast-fel, de asemenea, uriașul Napoleon apare și mai puțin decât mic în pamfletul lui Victor Hugo; dar nu Victor Hugo este istoricul lui Napoleon.

§ 4.—Ca ostaș, Ión-vodă fu micșorat pînă astăzi după viclenele relațiuni ale Polonilor, când dușmani neputincioși, când aliați perfizi, cari, în ambe casurile, voiau a-i răpi, sau tótă gloria, sau partea-î cea mai frumoasă, împăunându-se ei însiși cu miserabilul plagiat de pene strălucite.

Acastă sórtă o avură, vai! toți eroii României.

Maghiarii óre nu-și atribuiau ei loruși, în fața nedomertei Europe, cele mai falnice și mai legitime victorii ale lui Mircea, Tepeș, Stefan și Mihaiu?

§ 5.—Numai un democrat póte înțelege domnia lui Ión-vodă, a cărui tótă administrațiunea fuse ca o luminósă presimțire a cuvintelor lui Saint-Simon:

«Nu lăsați ca cei săraci, despoiându-se de puținul ce aũ, să mai adaugă la prisosul celor avuți;

«Nu lăsați ca hoții cei de frunte să fie puși judecători peste greșelele cele mici;

«Nu lăsați ca nesciința, superstițiunea, lenea și desfrinarea, născute pe puful salónelor, să calce în picioré capacitatea și moralitatea, eșite din întunericul unui bordei . . . »

§ 6. — Numai un soldat póte înțelege rěsbóiele lui Ión-vodă, cari se povestiau pînă acum ca un lung însirăte-mărgărite fără plan și fără succesiune; dar în cari arta militară descopere cu uimire o prodigiósă diversitate

de mijlóce, c armuit  de o minunată unitate de direc-
  iune.

  7. — Ce e dreptul, ca Domn, Ión-vodă se arată c te-
 o-dată pr  crud; dar Mircea,  tefan, Mihai , fost'au ei
  re mai bl ndi? dar secolul al  ese-spre- celea întreg
 nu fu el  re unul din secolii cei mai  ncrunta i în t te
  rile lumii, în Spania,  n Francia,  n Anglia? dar p n 
  i capii biseriilor, p n   i predicatorii păcii evangelice,
 p n   i Luther  i papa Pi  V, nu strigau ei  re atunci
 cu furi : «t ia i! t ia i! t ia i mere !»

  8. — Ce e dreptul, ca osta , Ión-vodă, după ce f -
 cuse miracole, cădu; dar nu uita i cuvintele lui Frederic:
 «nici un geni  militar nu p te ține contra trădării»; dar
 nu uita i mórtea lui Cesar, Enric IV, Gustav-Adolf,  i
 chiar pe a lui Mihai ; dar nu uita i Waterloo!...

Nu tot-d'a-una succesul este ceea ce distinge pe ómenii
 cei mari; c ci adesea sint f rte mari tocmai nenoroci ii,
 cari mor sem n nd, pentru ca mediocra posteritate să
 aibă fericirea de a culege mai târziu rodul cel ce se
 c ce cu greu.

  9. — Mircea domnise apr pe 40 de ani;

 tefan — de asemenea;

Mihai  tot încă, cu bine cu re ,  i  i tr g n  p n  la
 9 ani eroica-  domni ...

Mircea,  tefan, Mihai , av nd puternici du mani, avură
 Însă  i puternici amici, regi  i  mp ra i.

Dar c uta i cu lumina, ca Diogen, nu numai în
 Rom nia, ci c uta i în t t  istoria universală, un singur
 principe, carele cu mai pu ine mijlóce să fi executat
  n pace  i în resboi , ca Domn  i ca osta , într'un interval
 de două- eci  i opt de luni, nisce lucruri mai gigantice
 dec t reformele administrative  i b t liele lui Ión-vodă!

§ 10. — Fie-care fact istoric este o învățătură, adresată la un moment óre-care ce se va ivi când-va în viitor, precum în poesia lui Heine cedrul Livanului se gândește la depărtatul brad din codrii Scandinaviei.

Dilele noastre mi se par a fi anume óra, care răspunde la vechea lecțiune a lui Ión-vodă: sîntem slabi și desorganizați, nu avem amici, dușmanii ne împresórá, ne amenință, ne năbușesc din tóte părțile.

Dar trebuie óre să desperăm . . . ? Lipsescă un părăcălab Jeremia Golia, lipsescă nisce vornici Bilăe și Murgu, lipsescă un hatman Slavilă, lipsescă negrul stol de lacomi vîndători; și atunci, sub un alt Ión-vodă, ne vor ajunge doi ani, numai doi ani, fraților Români! pentru a răsădi în scumpa noastră țerișórá un paradis, păzit la hotarele sale de mii de îngeri cu săbii înflăcărare.

§ 11. — Pentru cine vrea, în puțin timp și din nemica se fac multe și mari.

F I N E.

N O T E

I

Originea lui Ión-vodă.

Engel dice: «Wer war dieser Ivonia? Er selbst gab «sich fuer einen mit einer Beyschlaeferin erzeugten Son «des Voivoden Stephan, aus. Nach einer in Pohlen verbreiteten Sage aber war er ein gebohrner Grosspohle «aus Masovien. Der Mold. Geschichtschreiber Ureke heiss «ihn einen Armenier. Fredro hat das Geruecht, dass er «aus Reussen gebuertig gewesen.»

Aci sînt adunate tóte opiniunile despre originea lui Ión-vodă, și anume: 1) fu bastard al unui Stefan-vodă; 2) fu Polon din Masovia; 3) fu Polon din Galiția; 4) fu Armén.

Să analizăm câte-și-patru părerile.

Tóte fântânele, Forgacs, Gorecki, Lasicki, Paprocki, De Thou, Bielski, Isthuanffi, Urechia etc. recunosc, cum-că Moldovenii își aduseră domn pe Ión-vodă din cauză că predecesorul seú, Bogdan, iúbia pe Poloni, pe cari ai noștrii de loc nu-î puteau suferi.

Apoi este óre vre-o umbră de probabilitate, că alungând pe un polonofil, Moldovenii să fi chiămat și îmbrățișat pe un altul chiar Polon?

Să vedem însă, de unde își are începutul această absurdă afirmațiune.

1. Despre polono-masovismul lui Ión-vodă:

Tot, dar tot ce s'a spus în această privință, decurge din următoarele cuvinte ale lui Gorecki, care însuși recunoște că nu crede în ceea ce relatează: «Erat Ivo-
«nia, quem quidam Polonum fuisse in Masovia natum
«dicunt, stirpis Valachicae...» ceea ce însemnează: «Ion,
«pe care unii îl fac Polon născut în Masovia, era de
«ném moldovenesc.»

Slabă temelie pentru a polonisa pe eroul nostru! Dar de unde derivă ea óre, așa cum este? Isvorul îl găsim în Lasicki, care dice, că în 1561 Ión-vodă se afla la Lublin, pe lângă magnatul Ión Firlei. Orașul Lublin fiind în Masovia, étă de unde se născoci ridicola poveste de masovismul lui Ión-vodă, ca și când ar fi Turc cine petrece la Constantinople sau Némț în Viena.

2. Despre polono-galițismul lui Ión-vodă:

De acesta vorbește numai Fredro, înțelegând reu un pasagiú din Bielski, unde cronicarul polon numesce Po-
cuția *patrimoniú*, iar nu *patriá*, al lui Ión-vodă: Po-
cuția fiind o parte din Galiția, iată de unde se născoci
și acea a doua ridicolă poveste, despre originea cea
galițiană.

Ambele aceste fabule se păreaú unora cu atât mai de cređut, că Ión-vodă vorbea polonesce ca un Polon; dar el vorbea și turcesce ca un Turc...

Deci, originea polonă, fie masoviană, fie galițiană, a principelui nostru este o imposibilitate pe de o parte și un *quiproquo* pe de altă parte: nesce asemenea fan-
tasií nu merită a figura în istorie; și cu tóte astea le
imbrățișară Miron Costin, Wolf, Șincaí, Palauzov și alții.

Remân cele-lalte doé aserțiuni: 1) fu bastard al unui Stefan-vodă; 2) fu Armén.

Originea moldovenescă a lui Ión-vodă o atestă cronicile

turee la Mignot și la Ricaut, Isthuanfi, cronicile cozace, Forgacs, Bullenger, Gorecki, etc.; Lasicki și Loewenklau¹⁾ mai adaugă anume, cumcă era bastard al unui Ștefan-vodă; tot așa se intitula el-însuși în toate crîsovele sale; și tot așa îl recunoscără și toți Moldovenii, chiamându-l la domniă, ceea ce este de o greutate covîrșitoare.

Dar al cărui dintre Ștefanii să fi fost bastard? căci dela Ștefan cel mare pînă la 1564 istoria Moldovei număra patru principii de acest nume: 1) Ștefan cel Tîner, fiul lui Bogdan cel Chîor; 2) Ștefan Locustă, fiul unui Alexandru-vodă; 3) Ștefan fiul lui Petru Rareș; 4) Ștefan Tomșa.

Care anume din aceștia să fi fost tată lui Ion-vodă? Pînă acuma istoricii nu știură a se pronunța asupra acestui punct; și eu însumi, sînt patru ani, greșisem într'un articol, scris în răpeșiciune și mai mult din memoriă pentru ziarul «Tribuna română», unde l'am numit bastard al lui Ștefan Rareș.

De curînd avui ocasiunea a descoperi în Archiva Statului, Condica Moldovenescă Nr. 1015, pag. 132-34, următorul document al monăstirii Golia, din 1573, Martie 6, ce-l reproducem textual în transcripțiunea latină:

«Milostiiu bozieiu Ion vovoda, syn Ștefana vovodi, «gospodar zemli moldavskoi. Oze priidosza pred nami i «pred naszimi moldavskimi bolieri Sofiica doczka Iurii, «i vnutzi ei Ion Tzogoe i brat ego Alexa, i sestri ich «Annuszka i Fedia i Nastia dieti Marini, i plemenitzi «ich Iliia syn Kobaku tiz vnuk Iurii. . . . i prosili sebe «ot nas urik na ich pravoiu otninu i diedninu i daanie «sczo bil dal diedu ich Iurii ot dieda naszego Bogdana «vovodi na edno miesto ot pustini na Veliki Czuluk «sczo sia teper imienuet selo Kobiaczanii; i privile sczo «imal died ich Iurii za danie ot Bogdana vovodi na «togo viszepisanago sela na imia Kobiaczanii u Velikii «Czuluk, on bil zakopal u zemli koli priszli Tatari u

1) *Annales sultanorum Othmanidarum* (Francofurti, 1596, în-f) p. 59.

«zemli s Alexandru voevoda, ta pognil i takmo
 «my i s nashimi bolieri iskachom i obrietochoom s na-
 «szimi duszami oze est im prava otnina i diednina. . . .
 «i dadochom im i utverdichom im nashim znamenitom
 «listom, kako da est im i ot nas urik iakoz i prezde s
 «vsem dochodom, im i dieti ich i vnuczatom i prav-
 «nuczatom i praszczoriatom i vsemu rodu ich kto sia
 «im izberet naiblznii neporuszeno nikoliz na vieki; a
 «chotar toe predreczenoe selo na imia Kobaczanii da
 «est ot vsech storon po staromu chotaru pokuda iz
 «vieka ozivali; a na to est viera gospodstva viszepisa-
 «nago Ion voevoda syn Stefana voevodi, viera prevoz-
 «liublenago syna gospodstva-mi Petra-voevodi, viera boiar
 «nashich: viera pana Dumbravy dvornika dolniei zemli,
 «viera pana Pakuraria dvornika gornei zemli, viera
 «pana Kosmi Murgu, viera pana Ion Karaghiuzele
 «i pana Lupe Huru prakalabove chotinskich, viera pana
 «Maxima i pana Romaszka prakalabove niemetzkih, viera
 «pana Toadera. . . prakalabi romanski, viera pana Gyrli
 «portar suczavski, viera pana Krysti i pana Danczula
 «prakalabi orcheiski, viera pana Malai . . viera pana Gri-
 «gorie spatar, viera pana Iani.. viera pana Buczuma czasz-
 «nika viera pana Bilye stolnika, viera pana Nikoari ko-
 «misa, viera vsech boiar nashich velikich i malich; a po
 «nashem zivotie kto budet gospodar ot dietei nashich ili
 «ot nashzego roda il pak . . . izberet gospodarem naszei
 «moldavstiei zemli, tot bi . . . nashzego daania i potvre-
 «zdenia, ale bi dal i ukriepil zaneze . . . i dali i potvre-
 «dili . . . est im prava diednina: a na bolszii kriepost i
 «potvrezdenie tiem vsem viszepisanim velieli esmi na-
 «szemu viernomu i pocztenomu bolierinu panu Ion Golie
 «logofet pisati czto ta viszepisana peczat ot dieda na-
 «szego Bogdana voevodi, priviesiti nasze peczat k
 «semu istinomu listu nashemu. Pisal Kristia Michailleskul.»

Precum vedeți, în acest prețios document Ión-vodă
 în doă rînduri se numesce lămurit «fiu al lui Stefan-
 «vodă fiul lui Bogdan-vodă», adecă al lui Stefan cel
 Tîner, și, prin urmare, strănepot al lui Stefan-cel Mare.

Cum dără cronicarul Urechia îl numesce «Armén»? și nu numai cronicarul Urechia, ci încă și un alt contimporan, Francesul Languet, un diplomat pré-bine informat asupra evenimentelor Moldovei? aceste doë mărturii atât de poneróse, cum óre să le împăcăm cu originea cea domnescă a lui Ión-vodă?

Credem a fi găsit o cheiă pentru a descifra cimilitura.

Concubina lui Ștefan cel Tânăr, care dede nascere bastardă eroului nostru, mai avu un bărbat legitim, cu care făcu alți doi fii: Potcova și Alesandru, frați bunți între ei, dar pe cari istoricii de atunci, Bielski, Paszkowski, etc. îi numesc numai frați de mumă sau uterini —bracia przyrodzoni—cu Ión-vodă.

În poesia națională cozacă, unul și cel mai celebru din acei doi frați, vitezul Potcova, e numit Serpega: nume neslavon, netătăresc și neromân, ci pur armenesc²⁾, în care e mai cu sémă caracteristic finalul gutural *eg* sau *ag* precum este în cele mai multe numiri armene: Kakeg, Armenag, Arpeg, Havanag, Vashdag, Haigag, Ampag, Arhneg, Korheg, Endsag, Kelag, Pazug, Huseg, Farnag, Gornhag, Nerseh, Zareh, Sanadrag, Sahag, Vasag, etc. Asemenea numi le poți vedé la tot pasul în istoria armenescă a lui *Serpos*³⁾, al cărui însuși numele ne dovedesce și mai limpede decât tóte armenismul familiei *Serpega*.

Deci, e clar și decisiv cumcă muma lui Ión-vodă fu Armencă.

Recitesce acuma, drept verificațiune, cele dișe asupra fisionomiei acestui principe, și mai studieză și însuși portretul seú; căci în istoriă se cere, mai pe sus de tóte, o armoniă de probe.

2) Eugène Boré ap. Barancz, *Zywoty slawnych Ormian w Polsce* (Lwów 1856, in-8); p. 410.

3) *Compendio storico sopra la nazione Armena* (Venezia, 1786, in-8).

II

Ión-vodă în Lublin

În Lasicki întimpinăm următoarea frază: «Ivonia. . . . anno salutiferi partus 1561, rege Sigismudo Augusto «comitia Lublini agente, Iohannis Firlei. . . . minister «fuit».

D. Papiu traduce așa: «Ión. . . . pe la anul mântuirii 1561, când regele Sigismund August celebra comițiile în Lublin, era *servitorul* lui Ión Firlei. . . .»

Ast-fel pentru D. Papiu, a fi «minister» e a fi «servitor»; de asemenea îl tradusese și Engel prin «Diener».

Dar ore puternicul Laski și, mai ales, ilustrul principe Constantin Ostrogski, «le plus riche et plus puissant Prince du Royaume»⁴⁾; ore ei, flórea Poloniei, să fi putut deveni amici personali cu o fostă slugă polonă?

Dar ore Bogdan-vodă, gonit din Moldova, n'ar fi muștrat pe fericitul seú rival de a fi fost cîocoiu mai 'nainte de a pretinde la domniă?

E pré-vederat, cumcă *minister* al lui Lasicki nu e nici *servitor* al D-lui Papiu, nici *Diener* al lui Engel, cari amîndoi nu aprofundară organizațiunea curților boeresci polone din secolul XVI.

Fie-care din acele curți se compunea din junii din familiile cele mai nobile, dar cari saú căduseră în sărăciă, ori căutaă prețiosul sprijin al unui patron cu multă influență, și care se întâmpla une-orî ca el însuși să-și fi început cariera în același mod. Ei erau «clienți», nu *servitori*, nu *Diener*. . . .

Asupra acestei remarcabile instituțiunii naționale Polonul Golembiowski scrisese un volum întreg⁵⁾, fără care cu greú s'ar puté înțelege cum se cade pozițiunea lui Ión-vodă față cu magnatul Firlei.

4) Du Fossé, *Trésor politique reveu et augmenté* (Paris, 1611, în-8; p. 181.

5) *Domy i dwory* (Warszawa, 1830, în-8).

III

Ión-vodă în 1564—1565.

Pînă acum se sciea numai atâta, cumcă Ión-vodă trecu din Polonia în Turcia și de aci la insula Rodos; despre trecerea din Polonia în Turcia vorbesc mai toți autorii, despre trecerea la insula Rodos numai cronicarul Urechia.

Actele diplomatice ale ambasadei franceze în Constantinopole, publicate din manuscripte oficiale de cătră Charrière, aruncă o nouă lumină asupra acestei faze din viața lui Ión-vodă: estragem tóte pasagele relative la cestiune.

1. La 29 Iuliú 1564 agentul Petremol scrie din Constantinopole: «Il court aussy un bruiet, de par deça, que le frère de Tumpcha, celui qui avoit occupé la Moldavie l'année passée, estoit en armes avec sept ou huit mil hommes, sous la faveur, aide et protection de Maximilian, roy des Romains, pour entrer en ladiete Moldavie et vanger la mort de son frère . . . »

2. La 23 Ianuariú 1565 el scrie éráși: «Les Moldaves se plaignent dudit empereur (Maximilian), disant que le frère d'un certain Dimitrasco, qui fut l'année passée executé en ceste ville, est en armes soubz sa faveur et protection pour assaillir et occuper la Moldavie, et en déchasser Alexandre, que le Grand-Seigneur y a constitué après la fuitte et mort de Tumpcha . . . »

3. O altă scrisóre din 7 Aprilé 1565: «Le chaoux qui a apporté les nouvelles de Bude a amené avec soy le frère du Despot qui régnoit en Moldavie, lequel s'est retiré et fuy de l'armée de Maximilian, et le bassa l'ayant cogneu luy a faict beaucoup de faveur, en attendant qu'il face entendre son affaire au Grand-Seigneur...»

4. In fine, scrisórea din 23 Maíu 1565: «le frère du Déspot s'estoit retiré vers le Grand-Seigneur, lequel Sa Haultesse a envoyé en gardes à Rhodes avec douze aspres, monnoie de ce pays, de paye par jour, qui sont

«dix ou onze sols de France; où au contraire le pauvre homme pensoit à son arrivée que le Grand-Seigneur de deust faire tout d'or, et qui le deust remettre en la Moldavie et en déchasser Alexandre...»

E vederat că, în câte-și-patru epistolele, Petremol vorbește de unul și același personagiu, deși de'nțăiu îl numesce frate cu Tomșa, de aci frate cu cnézul Dimitrie Wiszniewiecki, apoi frate cu Despota.

Tomșa fu Moldovén, Wiszniewiecki — Polon, Despota — Serb; Tomșa ucisese pe Despota și trimise pe Wiszniewiecki la peire la Constantinopole... vă puteți dără închipui galimatia genealogică în care cade diplomatul frances, făcând pe un cine-va frate cu trei personaje atât de diferite!

Cumcă vorba e anume despre Ión-vodă, o probéză:

1. Cronologia, pe basa cărui reconstituim următorea armoniósă seriă de evenimente: în 1561 Ión-vodă petrece în Masovia; în 1562 trece în Crim; în 1563 se întorce în Polonia; în 1564 apare în Austria; în 1565 fuge la Constantinopole și se trimite surgun la Rodos.

2. Impregiurarea esiliului la Rodos, despre care vorbește în unire Petremol și Urechia, și care, sub anii în cestiune, nu se póte aplica fără numai cătră Ión-vodă, de vreme ce Turcii, din politică, nu surguniaū nicī o dată doī principī moldoveni, prin urmare rivali, în aceeași localitate.

3. Despota nu avu nicī un frate, precum mărturisese el-ínsuși în genealogia sa, publicată de Sommer; Wiszniewiecki nu avu nicī un frate, precum arétă Niesiecki; Tomșa să fi avut vre-un frate, ar fi fugit de 'mpreună cu el în Polonia de'naintea lui Alexandru Lapușnénul, ceea ce nu fu.

E remarcabil, că fiul cel legitim al lui Ión-vodă, Petru, pe care Urechia îl pune la anul 1593 sub numele de Petru Cozacul, și despre care Heidenstein dice sub același an: «Sub hoc tempus fictum aliquem Palatinum Valachiae, qui se Ivoniae posteritatem esse praedicebat, sub patrocinium Cosaci receperant... quem Mariem-

«burgum carceri perpetuo adjudicat Rex», iar tot așa se exprimă și Ioachim Bielski ⁶⁾, amîndoi contimpurani; e remarcabil, că Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum îl face pe acel Petru fiiu al lui Despota, întocmai precum pe Ión-vodă Petremol îl făcea frate cu Despota: atît de confuze sînt, în genere, noțiunile autorilor asupra genealogiei principilor români!

IV

Cătră Capitolul I § 12.

Photinos dice: «Istoricul Guagnini la cronologia Poloniei, cartea XXI, spune că el (Ión-vodă) e de viță Polonă, și că ar fi fost chiar în serviciul voivodului Cracoviei. Cunoscător de mai multe limbi, s'a dus pe lingă ambasadorul Poloniei ca Dragoman la Constantinopole. Acolo petrecînd mai mult timp, a intrat cu încetul în dragostea ómenilor influinți, și a ajuns să se facă mare Dragoman al Porții Otomane; dar fiind intrigant și amestecându-se în trebile Moldovei, l'a esilat la insula Rodos . . .»⁷⁾

Tóte aceste sînt un șir de neadevăruri:

1. Noi cunoscem tóte scrierile lui Guagnini, și nu numai n'am descoperit în ele ce-va analog, dar chiar o mărturiă opusă, și anume: «tot ce vorbesc despre Ión-vodă,—dice Guagnini,—am prescurtat din alte cronicе, căci eũ-insumi mă aflam atunci departe dela hotarele Moldovei, tocmai la granița Moscoviei, servind în curs de 18 ani în garnizona dela Witebsk.»⁸⁾

2. Toți Dragomanii cei mari ai Porții Otomane dintre anii 1560-1572 sînt cunoscuți din Hammer; încât des-

6) *Dalszy ciag kroniki polskiej* (Warszawa, 1851, în-8); p. 146.

7) Trad. lui Sion; t. 3, p. 55.

8) Ap. Paszkowski; t. 1, p. 189.

pre Ión-vodă, noi nu găsim acolo, iar aiurea și mai puțin, nici cea mai mică alusiune.

De unde déră să fie aceste curiosități d'ale lui Photinos ?

Scim numai atâta, cumcă ele nu sînt din Guagnini

La Cantemir ne întimpină ce-va și mai curios: el confundă pe Ión-vodă cu Despota, reproducînd, în loc de a corege, un pasagiū din Turco-Graecia lui Crusius, precum am arĕtat într'o altă scriere a noastră ⁹⁾.

Nu este nici o îndoelă, cum-că Ión-vodă sciuse mai multe limbi : crescut între Armeni, el vorbĭa turcesce și pôte tătăresce; în Polonia învățase polonesce și, petrecînd cu aristocrațĭi ca Firlei, Laski, Ostrogski, de sigur că nu era străin nici limbĭi latine. dar cu tóte astea n'a fost nici-odată nici mare dragoman al Porțĭi Otomane, precum vrea Photinos, nici elev al lui Lascaris, precum pretinde Crusius și Cantemir.

Așa dară, fidelĭ sistemei nóstre, noi ne-am ferit de orĭ-ce incertitudine, mulțumindu-ne a invoca numai faptul cel mai presus de bănuială: cum-că eroul nostru se ocupase în Constantinopole cu neguțitoria petrelor scumpe și deveni mahometan.

Se pré pôte să mai fi avut și vre-o funcțiune publică; dar nu scim.

V

Un document important.

Intre documentele monastirĭi Golia din Iași se află în original următorul crisoav, care fu reprodus și în *Zapiski Odesskago Obsczestva Istorii i Drevnostei*, dar cu câteva grĕșeli neiertate, precum de pildă «10 Maiu» în loc de «10 Martie» etc., și care e cuprins într'o copiă ce-va

9) *Analise literarie esterne* (Bucuresci, 1864, în-16).

maï esactă în *Condica moldovenescă Nr. 1015* din Archiva Statului:

«Milostiiu boziiu Ion voevoda syn Stefana voevodi,
 «gospodar zemli moldavskoi. Oze tot istinnii nasz viernii
 «i pocztenii boľiarin pan Ion Golia velikii logofet i sluga
 «nasz viernii Eremiia prakalab i zena ego Tudora, dali
 «i potvredili esmy im ot nas u naszei zemli moldavskoi
 «dvie miesta ot pustini, edin na Dnistru gdie sia imenuet
 «Oxentiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto
 «za czetiri mlini ot toe strani Nistra u pototzi ustie
 «Ichorlikul, gdie upadaet u Nestru, a drugoe miesto na
 «konetz pesczeram povisze Starago Orchiia gdie upadaet
 «doroga Starago Orchiia u Revtia u brud povisze Kiszinevie
 «pod stienku po toe strani Revtia ot k Nestru i
 «s dva mlini u Revtia; iako da usadiat sobi tamo dvie
 «sela, poczto oni sobi kupili ot samomu gospodstvu-mi,
 «i dali nam osem koni dobri i czetiristia zlat tatarskych
 «piniazi gotovich u nasz vistiar; i dadochom im i utver-
 «dichom s sim naszym znamenitom listom, kako da est
 «im ot nas urik i otninu i vikuplenie s vsem dochodom,
 «im i dietem ich i unuczatom i preunuczatom ich i
 «praszoriatom i vsemu rodu ich, kto sia im izberet
 «naibliznii neporuszeno nikolize na vieky; a chotar tiem
 «viszepisannim dvom miestovom ot pustini na imia O-
 «xentiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto
 «za czetiri mlini ot toe stranu Nestru u ustie Ichorliku
 «gdie upadaet u Nestru i drugoe miesto na konetz pes-
 «czeram povisze Starago Orcheia, gdie upadaet doroga
 «Starago Orcheia u Revtia u brud povisze Kiszinevie pod
 «stienku po toe strani Revtia, da est k Nestru abi sia
 «dosiagal chotar obom miestom, i da est eliko mozet
 «ozivati dvie sela dosit. A na to est viera naszego
 «gospodstva viszepisanago Ion voevoda syn Stefana voe-
 «vodi, i viera prevozliublennago syna gospodstva mi
 «Petra voevodi, i viera vseh boiar naszich mol-
 «davskich: viera pana Kozmi Murgu, viera pana Lupe
 «Huru prakalab chotinski, viera pana Toadera prakalab
 «nemetzki, viera pana Ion Karaghiuze prakalab novo-

«gradskii, viera pana Eremiia portara suczavskago, viera
 «pana Danczula prakalab orcheiskii, viera pana Malai
 «Petru postelnik, viera pana Gligorie spatar, viera pana
 «Iani vistiarnik, viera pana Buczuma czasznik, viera
 «pana Bilyi stolnik, viera pana Nekoara komis, i viera
 «vsech boiar naszich moldavskich velikich i malich; a
 «po naszem zivotie . . . budet. . . . ot naszego rodu ili
 «pak bud kogo Bog izberet gospodar biti naszei mol-
 «davstiei zemli, tot bi im neporuszil etc. (blăstem or-
 «dinar) pisal Kristia Michailleskul u Iasoch v lieto 7082
 «miesitza mart 10 den. Ia Ion voevoda i syn nasz Petru».

Acest document, dat deja după declararea resboiului și numai cu două săptămâni mai înainte de începerea primelor ostilități, limpeșce următoarele interesante cestiuni din istoria lui Ión-vodă:

1. Trădătorul părcalab Ieremia, cunoscut pînă acum numai sub porecla locală de Cernăuțenul, era frate mai mic al marelui logofăt Ión Golia, și, prin urmare, cată să-l numim după familia sa proprieă Ieremia Golia, iar nu Cernăuțenul, după numele districtului în care se pare că acest nēm se conservă pînă astăzi printre moșneni. Acastă descoperire ne conduce la o altă, și anume, că Ión-vodă fu bine-făcător nu numai pentru Ieremia, ci și pentru fratele acestuia, pe care, numindu-l mare-logofăt, îl înălță la prima demnitate a țerii și de cătră care de asemenea fu trădat mai apoi în favórea lui Petru cel Schiop.

2. In ajunul luptei cu Turcii, țera declară pe fiiul lui Ión-vodă nu numai erede, ci chiar putem dice colegă al tronului; «Eū Ión-vodă și fiiul nostru Petru», ceea ce nu ne întimpină nici o dată în crisóvele altor domni, și nici chiar în acele anterióre ale lui însuși Ión-vodă, în cari tóte numele fiiului domnesc figuréză numai între «marturi» mai sus de nomenclatura boierilor.

3. In fine, acest document ne mai arétă compositiunea consiliului domnesc în momentul decisiv . . .

VI

Portretul lui Ión-vodă.

Primul portret cunoscut al lui Ión-vodă este acela ce l'am descoperit și cumpărat noi la 1862 drept 25 fiorini în Lemberg, la buchinstul Igel senior, printre mai multe alte cartóne vechi; căci imaginea de pe moneta cea de aramă a acestui principe fiind pré ștersă pe tóte esemplarele publicate pînă acum, se suplenia prin pura fantasiă a editorilor, precum probéză chiar diferența dintre fac-simile cel executat de Seulescu și acel scos de D. Papiu, între cari amîndoë nu există nici o asemănare.

Portretul lui Ión-vodă e colorat *guaccio* pe o fóiă de pergamenă în lungime de 15 și în lățime de 11 centimetri; hainele și penele cușmei sînt albastre, mantaua roșă. După opiniunea cunoscutului nostru pictor D. C. Stancescu, căruia i-l supusesem spre examinare, ar fi o copiă făcută pe la 1800 de pe un original după natură. Cum că e o copiă de pe la 1800, dovédă este că culórea cea albastră a penelor și a hainei, precum și culórea cea albă a cacomului, nu îngălbeniră de loc, ceea ce nu putea să nu se întâmplescu cu o copiă mai vechiă. Cum că e de pe un original după natură, dovédă este caracteristica figurei, în care lipsesce orî-ce preocupățiune artistică.

Dar acest portret să fie el óre, în adevăr, nu al altuia, ci anume al lui Ión-vodă? Răspundem prin următoarele argumente: 1) Inscripțiunea: *Io. V.* făcută la margini cu litere de aur, și care se citește: *Ioannes Vaivoda*; 2) Costumul care e tocmai din acea epocă, fiind în mare parte identic cu al lui Alesandru Lăpușnénu pe portretul cel conservat la monastirea Slatina; 3) Pasagele din Gorecki și din Paprocki despre espresiunea fisionomieii și mai ales a ochilor lui Ión-vodă; 4) Tipul armenesc al nasului și al frunții...

Posa principelui, la prima vedere, se pare a fi cam

curioasă, umărul drept fiind rădicat pré-sus; dar această acusațiune va dispărea din dată ce, în loc de simplul bust, veți imagina o statură întregă, făcută *în trei quarturi* și cu *piciorul drept înainte*, adică în *atitudinea unui om ce scote sabia pentru a merge la atac*. Ast-fel e unu sînt bine încredințat, cum că acest portret nu este decât o copiază pînă la briu de pe un original în tîntă statura; căci alt-fel nu e chip a înțelege cum portretistul ar fi adoptat pentru un bust o asemenea posă. Tot pe această basă, noi cutețarăm a presupune, că Ión-vodă este reprezentat aci tocmai în momentul ultimului atac din bătălia dela Cahul; de vreme ce în nici una din cele-lalte bătălii ale sale el nu se scie să fi făcut un atac pedestru în persoană.

Unde să fie astăzi originalul, dacă mai este unde-va? de cătră cine fu eșecutat? cu ce ocașiune? nu scim, nu scim, nu scim. Tot ce putem presupune se reduce la împregiurarea măritișului văduvei lui Ión-vodă cu Polonul Cristof Strus. Oare nu cum-va din această familie va fi provenit primitivul portret? Dar némul Strus e stins deja de doi secolî.

VII

Istoria militară a lui Ión-vodă de Paprocki.

Paprocki se născu în 1543, dintr'o familie polonă nobilă din Masovia. Își făcu studiile în Academia Cracoviană. În 1573 vizită Moldova și cunoscă în persoană pe Ión-vodă. Din numeroșele sale scrieri, noi cunoscem în original următoarele: 1. *Cuîbul virtuții, din care derivă stemele nobile ale gloriosului regat polon*; 2) *Stemmate nobile polone, împărțite în 5 cărți*; 3. *Grădina regală, în care se vorbește de generațiunea împăraților romani, archiducilor austriaci, regilor poloni, etc.*; 4) *Hatmanul său despre purtarea resbóielor*.

În prima din aceste cărți, publicată în Cracovia numai patru ani după mórtea lui Ión-vodă, Paprocki ne însciințeză, cum că scosese deja la lumină un opuscol deosebit, polonesce și latinesce, asupra resbóielor eroului nostru. Ast-fel, vorbind de lupta lui Ión-vodă cu Polonii la 1572, el se grăbesce a adăoga: «coc tez y Historia «przedtym napisana polskim y lacinskim iezykiem po-«wiada.» Mai departe, menționând resboiul lui Ión-vodă cu Turcii din 1574, dice érași: «iakoż tez Historia krotko «o tym napisana polskim i lacinskim iezykiem opo-«wiada.»¹⁰⁾ Unde óre să fie acea prețiosă istorióră militară a lui Ión-vodă?

Originalul polon dispăru cu desăvîrșire. Edițiunea latină, făcută de doi nobili poloni. Gorecki și Lasicki, din cari primul traduse și amplifică cele despre resboiul turc din 1574, iar secundul pe acelea privitoare la invasiunea polonă din 1572, fu publicată pentru prima óră la Frankfort în 1578. Traducțiunea germană, tipărită fără arătarea locului în 1576, cuprinde numai istoria anului 1574, dar e fórte prețiosă, fiind literală, cea mai vechiă, și, pe lângă acestea, mai lămurindu-ne numai ea singură cum că originalul polon fu publicat la Cracovia anume în 1575. Acéstă rarisimă edițiune a cunoscut'o cel d'întâiū Gebhardi¹¹⁾; apoi Engel o confruntă cu acea latină.

Așa dară, basându-ne pe Gorecki, pe Lasicki, pe menționata edițiune germană și pe cele-lalte patru scrieri polone ale lui Paprocki, să ne încercăm acum a analiza pe acest autor, pe care predecesorii noștri obicînuiau a-l crede pré orbesc, luând tóte cuvintele și tóte virgulele sale drept dogme religióse.

Ca introducțiune, să stabilim însă din capul locului următoarele trei criterie, cari ne vor ajuta la tot pasul în ulterióra critică:

1. Paprocki fu Polon, adică dintr'o națiune, pe care

¹⁰ *Gniazdo cnoty* (Krakow, 1578, in-f); p. 1238-1239.

¹¹⁾ *Allgemeine Weltgeschichte* (Leipzig, 1782, in-8); t. 35, p. 665 nota.

cronicarii noștri, cunoscând-o de aproape, o numesc tot-d'a-una «lăudărosă»;

2. Paprocki își vindea péna pe bani: ast-fel, bună-óră, plătit de guvernul austriac, el mușca cu un fel de turbare pe celebrul Ion Zamojski și pe alți magnați poloni căți se păreau a fi contrari Curții dela Viena; ba încă nu se rușina de a se și întitula «Stipendiar cesaro-regal»¹²⁾;

3. Paprocki nu avea nici o ideeă de arta militară, precum demonstră, mai bine decât orî-ce, însuși opul seů despre «Hatman», în care el se mărginesce a perifrasa pe Strategicul lui Onosander, fără a pune dela sine măcar o nuanță proprieă.

Era Polon, era vîndut, era ne-militar . . . prin aceste trei defecte personale se esplică tóte defectele obiective ale monografieii sale despre Ión-vodă; dintre cari vom specifica aci numai pe cele principale.

† Paprocki dice, cum că Ión-vodă, intrând în Moldova contra lui Bogdan, ar fi avut cu sine o óste de 20,000 de Turci. Tot-d'o-dată el nu uită a ne spune, că sultanul se scusa înaintea guvernului polon, cum că nu trimise pe Ión-vodă pentru a cuceri Moldova, ci simplu numai pentru nesce treburi neguțitoresci. Intre aceste doē aserțiuni noi credem a vedé o neiertată contradicere. Escorta unui comerciant, să fi fost el chîiar un Fugger, adică un Rothschild din acel secol, putea ea óre a se rădica pînă la număr de 20,000 de ómeni armați?

Pentru a descoperi adevérul, am puté procede pe calea analogiei. La 1541, trimitînd pe Petru Rareș domn în Moldova, unde domnia atunci Alesandru Cornea, sultanul îi dede, în loc de óste, o escortă de 200 călăreți, Tătari, Greci, Români. . . .¹³⁾ Escorta lui Ión-vodă, a unui neguțitor, să fi fost ea óre mai numerosă? Noi am pus cifra de 4000, de 5000 . . . pare-se că am cam esagerat'o noi înșine; dar orî-și-cum, dela acéstă esagera-

12) Maciejowski, *Pismiennictwo polskie* (Warszawa, 1851 în-8.) t. I. p. 584.

13) *Acta Tomiciana* ap. Engel, t. 2, p. 184.

țiune a noastră e pré-departe pînă la 20,000 ai lui Paprocki!

Cu 4 sau 5.000 de adunătură, Ión-vodă cuprinde Moldova și alungă pe Bogdan în Polonia. Fugarul strînge acolo o óste polonă și se întórce în țeră pentru a-și redobândi tronul. Ión-vodă trimite după ajutor la sangiacul de Ak-kerman, adună în pripă o óste moldovenescă și silesce invasiunea polonă a se retrage cu umiliațiune. Dacă fuga polonofilului Bogdan nu convenia patriotismului lui Paprocki, apoi cu cât mai virtos nu-î venia de loc la socotélă rușinea generalului Mielecki, căruia autorul nostru îi dedica cărțile sale și dela care, numindu-l mai-mai un al doilea Alexandru Machedon, primia drept recunoscință . . . bani! Deci, pentru a desvinováți pe ai sei, Paprocki recurge și aci la obicînuitul seú mijloc ce-l întrebuintase deja mai sus: el măresce forțele lui Ión-vodă pînă la o cifră fabulosă și micșoréză óstea polonă pînă la un minimum comic.

Câți erau Polonii? Paprocki răspunde: numai 1300. Câți erau Moldovenii și cei Turci ai sangiacului de Ak-kerman? Despre numărul Turcilor Paprocki tace, dar despre al Moldovenilor răspunde în doé scrieri în doé feluri: o dată în proză, cumcă Moldoveni era peste 60,000; a dua ora în versuri, că erau peste 100,000!

Iată și texturile ce le reproducem ca piese justificative:

1. Din *Gniazdo Cnoty*, pag: 1237—38: «Za tegoz
«Krola slawnego za wola y rozkazaniem iego, Mikolay
«Mielecki Woiewoda ziem Podolskich, Nowomieyski y
«Grodecki Starosta, syn Jana Woiewody Podolskiego y
«Marszalka koronnego, czlowiek taki w ktorym to wszystko
«obaczyc mozem, czego Cicero w wielkim Imperatorze
«potrzebowal, laborem in negotiis, fortitudinem in peri-
«culis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo,
«consilium in providendo; tych zacnych sztuk doznala oy-
«czyzna w tym zacnym Senatorze, pokazala sie w nim
«scientia rei militaris, virtus, autoritas et foelicitas, do
«czego okazania, iz mu tu placu, krotkosci folguiac nie

«dostawa, zaniechac musze na ten czas: ten nie maiać
 «tylko trzynascie seth ludu Rycerskiego, wiachal w zie-
 «mie Woloska z Bogdanem z synem. Alexandra Woie-
 »wody Woloskiego, ktory bedac po oycu Woiewoda Wo-
 «loskim, byl zegan od Iwonie przez zdrade Wolochow,
 «z dozwozeniem Cesarza Tureckiego Zelima. Chcac go
 «znowu wsadzić na miejsce iego, then Woiewoda Po-
 «dolski Roku 1573 (sic), nie spodziewaiac sie tak pred-
 «kiew gotowosci Iwoniovey, szedl z onym ludem ku Ia-
 «som, trafil na lud wielki, gdzie samych Wolochow bylo
 «60,000, okrom Turkow, Grekow, Serbow, ktore byl z
 «soba Iwonia przywioldl za pierwszym wesciem na to
 «tam Panstwo, z ktorymi gdy sie trafil u rzeki Pruta,
 «obaczywszy wielkosc ludzi, rozumieiac ze im nie mogli
 «zdolac zwoim poczem, obrocil sie nazad, nie pokazuiac
 «tego nieprzyiacielowi aby sie mial wrocic, kazal szukac
 «brodow w oney rzece iakoby do nich przeprawic sie
 «chcial, w tym poczal lud uwodzic nazad przed ona
 «wielkoscia, ktorzy kiedy postrzegli szli za nimi uczy-
 «niwszy postanowienie, co komu za korzysc miala byc
 «z onego obozu, takze z wiezniow Polskich, ale kiedy
 «do thego przyszlo, ze ich chcieli brac wedlug postano-
 «wionych mysli swych, iakie szwanki brali a mezny od-
 «por od oney garsci ludzi: o tym ci szerzey Kronika
 «powie, coc tez y Historya przedtym napisana Polskim
 «y Lacinskim iezykiem powiada, iako wielka szkode w
 «onym ogromnym woysku uczynil ten zacny a pamieci
 «wieczney godny Hetman, lud swoy w cale uwiodl, y
 «tego ocz sie kusil za ona swa dobra sprawa, iuzby byl
 «dokazal, bo iuz byl Turki y Wolochy barzo potrworzyl,
 «kiedy im wodze znaczne zbito, iuz sie pokuszali po
 «kilka razow uciekac. Ale ten zacny Senator y Hetman
 «fortunny, baczac niechec Wolochow przeciwko Bogda-
 «nowi, ktorzy ieszcze niedoswiadczywszy srogosci Iwo-
 «niovey, nie chcieli przyiac Bogdana, on y na to sie
 «ogladaiac, y widzac Turkow nie malo, ogladaiac sie na
 «przymierze ktore z Tureckim Cesarzem krol Polski
 «mial, zrozumiawszy ze tho byla wola iego aby Iwonia

«byl Panem tey tam ziemie, uchodzil do konca obronna
 «reka az do Zamku Chocimia, na ktorym byl Rotmistrz
 «Polak y maz slawny Marcin Dobrosolowski z Domu
 «Roza, kthory potym onym spracowanym ludziem z
 «Zamku dodal wielkiego ratunku. Gdy sie przeprawiaji
 «przez Niestr ku Kamiencu, tak sie srogi y ogromny on
 «poczet zdal nieprzyiacielowi, iz inaczey nie powiedali przed
 «Basza, iedno ze bylo Polakow 40 tysiecy. Sam potym
 «Iwonia, com w uszy swe slyszal, kiedy Andrzeiowi Ta-
 «ranowskiemu, powiedaiac o tey swey trwodze, powie-
 «dal dziesiec tysiecy byc onego pocztu Polskiego, te
 «trzynascie set, iesli nie ktorych nad mniey, wiecey
 «nie bylo».

2. Intr'o scriere despre familiile nobile din Podolia și
 Galiția, pe care o cunoșcăm numai în extract, Paprocki
 se adresază cătră însuși Mielecki în următorul mod :

«Gdy sie o cie sto tysiac Wolochow kusilo
 «We dnie w noce nad toba zawsze sie wieszaly,
 «Ktoryches bez swey szkody zbil poczet nie maly.
 «Wiele zuchwalych Turkow glow swych ostradalo,
 «Serbow, innych narodow poleglo nie malo.
 «Ani on Hektor Grekom, Hannibal Rzymianom
 «Nie byl tak nigdy srogi, iako ty poganom.
 «Tego sie uszy moye dosyc nasluchaly,
 «Oczy ich twarzy smetnych tez sie napatrzaly.
 «Iakie ciezkie wzdychania onie s tego mieli,
 «Ze od twey trochy ludu ten upad cierpieli.
 «Ktory oni na swoy lup, gdy go obaczyli,
 «Rozdzielali, naczym sie barzo omylili.
 «Umyslili oskoczyc iako w polu ptaki,
 «Tak cie zwali z ludem twym zgola nieboraki.
 «Alec ono lakomstwo, ona mezna sila,
 «Umysl im on hardy pretko odmienila.
 «Co tuszyli z obozu twego zostac pany,
 «To swoy nazad wrocili bardzo oszarpany»¹³⁾.

Să căutăm acum adevărul. El se poate deduce din în-
 suși Paprocki, care, din norocire pentru noi, nu se

13) *Panosza, tho iest wyslawienie panow y paniat ziem Rus-
 kich* (Krakow, 1575, în-4). — Veđi **Balinski**, *Studia historyczne*
 (Wilno, 1856, în-8); p. 334.

feresce de contradicțiuni. Urmărind textul narațiunii sale în traducerea latină a lui Lasicki, noi nu vedem în ea specificați, decât numai 6,000 de Moldoveni, sub comanda lui Dumbravă. Din documente se scie, că Dumbravă, după descapitarea lui Ionașcu Zbierea, fu făcut mare vornic al țerii de jos. Se mai scie, că județul Iașului, asupra căruia veniaŭ Poloniŭ, era o parte din țera de jos. Prin urmare, Dumbravă comanda nu un detașament, nu niște avant-posturi, ci tótă armata țerii de jos. Acea armată, comandată de Dumbravă, Paprocki dice, o mai repetâm, că erau 6.000 de ómenŭ. Noi îl credem astă-dată și, cređendu-l, cată să încheiâm, cum că numai 6,000 de ómenŭ compunea tótă óstea moldovenescă, cu care Ión-vodă respinse invasiunea polonă. În adevăr, peste doi ani de domniă, în 1574, fiind deja óre cum pregătit, și tot încă Ión-vodă nu putu aduna în pripă contra invasiunii muntene a lui Petru cel Schiöp decât numai dela 9 pînă la 10,000 de Moldoveni: cum dară să fi putut aduna el mai mult de 6,000 la începutul domnirii sale, când nu avuse încă timpul nici de a se aședa pe tron ?

Incât privesce contingentul sangiacului de Ak-kerman, apoi el nu putea avé mai mult de 3,000 de ómenŭ, de vreme ce vornicul Dumbravă îl ținea mereu în avant-gardă, adecă îi dedea rolul unei treimi din totalitatea armatei.

Deci, tótă óstea lui Ión-vodă, Moldovenŭ și Turci, erau 9,000. Puneți 10,000 . . . tot încă pînă la 60,000 în proză și pînă la 100,000 în versuri, distanța e enormă!

Abordâm acum numărul armatei polone, pe care Paprocki o reduce la 1,300 de ómenŭ. Ne ajunge a spune, că acéstă cifră se părea ridicolă. chŭiar traducătorului Gorecki, care pune în loc de 1,300: «quator milia equitum plus minus».

Noi echilibrarâm aceste doé cifre, adoptând numărul mediu de 3,000. Erau 3,000 de «equiți», adecă nobili; dar în Polonia fie-care nobil ducea cu sine la resboiu cel puțin câte o slugă saŭ doé, încât armata întregă, cu

buni cu reî, se putea rădica pînă la 6,000, ba și pînă la 10,000. După chiar mărturisirea lui Paprocki, în textul polon în proză reprodus mai sus, însuși Ión-vodă, basat, de sigur, pe raporturile spionilor sei, dicea că Polonii erau în totul pînă la 10,000. Acesta dară este adevărul.

Tot așa de desnaturată în opul lui Paprocki este totă expedițiunea Polonilor în Moldova; o expedițiune ciudată, despre care Maghiarul Forgacs, nu numai contimpuran, nu numai om de Stat bine informat, ci încă un istoric de tot imparțial, fiind că nu era nici Polon, nici Moldoven, dice atâta: «parva praelia nequiquam tentavere, multis «suorum amissis, praesertim in flumine cum fuga prae- «cipites in undas agerentur.»

Trecem acum la istoria resboiului lui Ión-vodă cu Turcii în 1574. Din inamici Polonii devenind aliați, Paprocki se apucă a asigura, cum că toate victoriile Moldovenilor se operară prin vitejia Polonilor.

În bătălia dela Jilisce fură bătută Muntenii. Paprocki dice că în fruntea avant-gardei lui Ión-vodă, adică principalul instrument al victoriei, fuse Swierczewski. Muntenii încredințază că i-a bătut vornicul Dumbravă. Cui să credem? Nouă ni se pare, că cei bătută trebuiau să fi cunoscut mai bine decât orî-cine pe acela care-i bătuse și pe care apoi, prindendu-l, ei îl descapitară toemai din acea cauză. În Archiva Statului, *Condica MSS. dela monastirea Vieroșului* pag. 102-3, se află înregistrat următorul document din 1575, August 22, emanat dela chiar domnul muntenesc cel învins la Jilisce. Originalul slavon l'am publicat noi în *Archiva istorică a României*, t. 1, nr. 53, încât ne mărginim a reproduce aici numai traducțiunea:

«Cu mila lui D-șeu Ión Alexandru, voevod și domn a totă țera ungro-română, fiul marelui și pré-bunului Mirce-vodă, nepotul lui Mihné-vodă; dă domnia mea această poruncă domnescă respectabilului dregător domnesc jupânul Ivașcu vel-vornic și cu fiii sei căți îi va dărui D-șeu; ca să-i fie lui grindurile cu toate siliscile

și cu toate bălțile și cu toate hotarele, cari grinduri fură domnesci și le hărăzise reposatul Radu-vodă vistierului Radu, tatăl respectabilului dregător domnesc jupân Ivascu vel-vornic, pentru a lui credincioasă și dréptă slujbă; érá apoi în zilele domniei mele, prilejindu-ni-se resboiú și bătălia cu Moldovenii, cari veniră asupra capului domniei mele cu înșelăciunea și viclenia vornicului Dumbravă, și fugind apoi acest Dumbravă vornicul în țera unгурéscă la Bator Iștfan voevodul Ardélului, mers'a atunci respectabilul dregător domnesc jupân Ivașcu vel-vornic la Bator Iștfan, și cu multă bătaia de cap și cheltuielă a scos pe vornicul Dumbravă de l'a adus la domnia mea legat ca pe un trădător al sultanului și al domniei mele; în aceeași călătoria i s'a întâmplat de a da acolo în Transilvania peste Barbu fiul lui Benga, și l'a întors la credința domniei mele, făcându-ne să-l grațiăm și să-i înapoim lui toate satele, proprietățile și Țiganiî de moștenire; érá după aceea acel Barbu găsi într'un document al némului seú siliscile și grindurile de mai sus și le dăruí, fără nici o violență, înaintea domniei mele, menționatului dregător domnesc drept resplată pentru binele ce'l promise dela el când îl scosese din țeră străină; deci și noi am dat acest crisov menționatului boier respectabilului dregător domnesc jupân Ivașcu vel-vornic, ca să-i fie lui, și fiilor seî, și nepoților seî, și strănepoților seî, acele grinduri și silisci cu toate bălțile și cu toate hotarele moșia ohavnică, de nime neatinsă, după decisiunea domniei mele, care am pus și marturi: jupân Négoe vel-logofet, și jupân Stan vel-spătar, și jupân Mitrea vel-vister, și Brat vel-comis, și Badea vel-stolnic, și Gonțe vel-paharnic, și jupân Stoica vel-postelnic; și ispravnic: Négoe vel-logofet; și am scris eú Négoe mic diacon în minunatul oraș Bucuresciú, luna August 22, dela Adam anul curgător 7083.»

Deci, Swierczewski fu o nimica totă în bătălia dela Jilisce, în care, ca și în resboiul cu Poloniî din 1572, rolul principal îl jucă vitezul vornic Dumbravă.

Tot favoritului seŭ Swierczewski îi atribue Paprocki și victoria de lângă Lopușna. Neadevărul e vederat. In-suși autorul, contradicându-se neconținut, recunoșce că abia în secunda bătăliă dela Bender, adică mult mai în urmă după acea de lângă Lopușna, Ión-vodă se hotărî pentru prima oră a acorda lui Swierczewski un comandament superior; ba încă și atunci cu ore-care sîiela și într'o pozițiune ast-fel, încât să fie sub priveghiarea principelui. Mai ȳce Paprocki că în acea bătăliă de lângă Lopușna, afară de Cozaci se mai aflău vr'o 8000 de călărași Moldoveni, adevă totă trupa hatmanului domnesc. Ei bine! este ore probabil, ca un hatman național să fi primit fără murmur a se supune unui simplu căpitan venetic? este ore probabil ca însuși Ión-vodă, atît de popular și atît de diplomat, să fi cugetat măcar a manifesta un asemenea despreț pentru generalii moldoveni în favoarea unor subalterni străini? . . . Mai pe scurt, în bătăia de lângă Lopușna, ca și în acea dela Jilisce, Swierczewski se ilustără numai în ochii lui Paprocki.

Pe cînd Ión-vodă stetea de'naintea Benderului, se petrecu un eveniment, despre care istoricul nostru vorbesce așa: «Sechshundert Kosaken aus den Fussknechten, die kuene Wagehalse waren, kamen unter die Tuerkische Stad Bialogrod etc.» Lectorul se întrebă cu mirare, de unde provin acești 600 de Cozaci de cei pedestri, de oră-ce cei 1200 veniți la începutul resboiului în ajutorul lui Ión-vodă erau toți călări, «Ritter» după propria lămurită mărturisire a lui însuși Paprocki. De unde? Istoricul polon, atît de limbut în alte ocașuni, lăsă aci o neiertată lacună, care trebuie completată prin următoarele două autorități: 1. In scrisoarea vizirului Mahmed-Socolli, ce am publicat'o din manuscript în Arhiva Istorică a României, t. I. nr. 47, se ȳce: «Cum ille iniquus et reprobus adiungeret se ad proditionem lwan nempe Palatinus Moldaviensis, videretque milites Caesaris esse imparatos, impetum in Tehiniensem (provinciam) faciens, agricolasque et pastores in campo trucidans; statim Poloni quoque, viginti quinque cae-

«loces instruentes, et milites imponentes, impetum in «Albam-Nester fecerunt, inciderunt et devastaverunt.»

2. O cronică cozacă arătă anume, că în capul acelei marine venite în sprijinul lui Ión-vodă, pe când stetea lângă Bender, era anume Cozacul Pokotilo ¹⁴). Iată ce fel de încurcătură ne întimpină adesea în prolixa narațiune a pré-lăudatului Paprocki, care, pentru a merita numele de fântână istorică, trebuie mai 'nainte distilat picătură câte picătură prin alembicul criticeî.

Ce-va mai jos, după ce povestise retragerea lui Ión-vodă dela Bender la Huși, Paprocki ȃice de o dată că, voind a merge acum întru întimpinarea Turcilor cari trecuseră Dunărea, principele lăsă la o parte asediul citadelei dela Bender. Dar el nu mai era lângă Bender, de vreme ce mai 'nainte de trecerea Turcilor se retrăsese deja la Huși! Ș'apoi cum să fi putut el a mai asedia o citadelă ori-și-care, de vreme ce însuși Paprocki declară că, ajungând la Huși, concediase tótă infanteria, iar tótă cavaleria o avea trimisă la trecetórea Dunării? Ședând în Huși, fără infanteriă și fără cavaleriă, Ión-vodă asedia Benderul: ce galimatiă! Cum óre să ne putem orienta pe'ntre asemenea non-sensuri? D. Laurian, comentând acest pasagiú, crede că, pe când Ión-vodă se odihniă în Huși, Cozacii ei-singuri ar fi ramas de'na-ntea citadelei dela Bender ¹⁵). Dar o miiă de ómeni, milităresce vorbind, nu e chip a asedia o fortăreță! Așa dară, unicul mod de a descurca adevărul, este de a presupune, că atunci când Ión-vodă ședea în Huși, când infanteria moldovenescă era concediată, când cavaleria stetea la Dunăre, susținută—precum arătă cronicile cozace, — de flotila lui Pokotilo; tot atunci Cozacii cei călări ai lui Swierczewski vor fi jefuit prejmetele Benderului, ceea ce Paprocki iperbolisă sub pomposul nume de asediul citadelei. Așa cel puțin am priceput'ó noi.

14) Maciejowski, *Pamiętniki o dziejach Słowian* (Petersburg, 1839, în-8) t. I, p. 295.

15) *Istoria Romanilor* (Iasi, 1853, în-8) t. 3, p. 80.

Nu mai limpede, ba p^ote și mai confusă e descrip^{ti}unea bătăliei dela Cahul. Ca și în privința acelei dela Jilisce, Paprocki nu specifică nici măcar numele localității, care în ambele casuri n^ă-ar rămâne necunoscut, de n^ă-am avé recurs la câte-va fericite documente și la cronica lui Urechia. Bătălia a^u loc în fața Isakcii — ^o dice Paprocki, adecă, neap^{er}at, pe ^o termenul oriental al lacului Cahul, — deși o spune nu Paprocki, ci numai cartă geografică. Armata moldovenescă, ^o dice éráși Paprocki, era împăr^{ti}tă în trei corpuri deosebite: cavaleriă, infanteriă și Cozacⁱ. Dar cine din ei ocupa stânga? cine drépta? cine centrul? Paprocki nu răspunde la aceste întrebări. Să vedem în ce chip s^ă-ar puté completa o lipsă atât de esențială, și — observați bine — s^ă-ar puté completa din însuși Paprocki. El ^o dice, că Ión-vodă se ținea în persónă cu pedestrima, însă trecea câte o dată și la Cozacⁱ, dar din neîncredere nu se apropia de loc de cavaleriă. Prin urmare, infanteria stetea în centru. Mai apoi Paprocki mai ^o dice, că Ión-vodă mai ^o nainte de începerea bătăliei, urcase în doé rînduri o înălțime de pe termenul lacului, adecă la drépta oștii. Prin urmare, la drépta se afla Cozacⁱ, iar cavaleria la stânga; căci să fi stă^{tu}t cavaleria la drépta, Ión-vodă neîncred^{en}du-se în ea, n^ă-ar fi urcat acea înălțime. Iată în ce mod o analiză istorică e în stare de a străbate pînă în obscuritatea cea mai profundă. Să cercetăm acum cifra armatei moldovene. Paprocki ^o dice, că afară de cei 1200 de Cozacⁱ, t^otă óstea lui Ión-vodă era 30,000. Tot el lămu^{re}scé, că pedestrima era 20,000. Cum dară p^ote să ^o dică tot el, cumcă cavaleriă să fi fost 13,000 sub comanda p^{ar}calabului Jeremia, și mai mulți alți pe cari la finitul bătăliei îi imprăștiă sosirea Tătarilor? Cum așa? De óră ce t^otă óstea era 30,000, din care infanteriă 20,000, apoi e matematicesce cert, că cavaleriă, peste tot, nu putea fi mai mult de 10.000, din cari p^{ar}călabul Jeremia, ca unul ce comanda numai prima liniă, nu putea avé mai mult de 5,000. E de mirare, cum nici unul din istoricii noștri n^ă-a cores o eróre atât de pipăită. Dar lăsând la

o parte cele-lalte inesactități mărunte din descripțiunea bătăliei dela Cahul, și pe cari le-am îndreptat după putință în însuși textul scrierii noastre, să mai notificăm aci numai pasagiul următor: «Auff der andern seiten «wurden sie (die Walachen) auch von Tattern, und dem «gantzen Tuerkischen Hauffen uberfallen, den als sie (die «Tattern) merckten das inen das Geschuetz nicht scha- «den mochte, kamen sie alle aus dem Thal herfuer. . .»

De unde veniră acești Tătari? întrebarea este: din față sau din dos? Sensul literar al narațiunii lui Paprocki îndemnă a crede, că ei făceau parte din însăși armata turcă și, prin urmare, loviră stânga Moldovenilor anume din față. Cu toate astea, noi scim din Urechia, că, după perderea bătăliei, Ión-vodă se retrase la satul Roșcanii, ars cu câte-va momente mai înainte de cătră Tătari. A se retrage poate cine-va numai în dărît: prin urmare, pentru ca să fi putut arde Roșcanii, Tătarii trebuiau să fi sosit deja în cursul bătăliei, lovind stânga Moldovenilor anume din dos. . .

Finim. Paprocki este un isvor neapărat pentru istoria militară a lui Ión-vodă, încât, decă noi nu-l reproducem aci întreg, cauza este că l'a retipărit deja, de curând, nemțesce și în ambele traducțiuni latine, neobositul nostru biblioman d. Papiu. Cu toate astea, prețioasă pentru un istoric, opera lui Paprocki nu poate avé nici o valóre pentru un lector ordinar, care nici o dată nu va fi în stare a descifra adevărul într'un nămol monstruos de minciuni.

VIII

Ionașcu Zbierea, Iosif Veveriță, Lupe Huru.

Grupăm în această notă la un loc câte-va detalii asupra tuturor acestor boieri, legați cu istoria lui Ión-vodă.

1. Urechia dice numai atâta, că Ionașcu Zbierea fu

descapitat în ziua Pascilor îndată după încoronarea lui Ión-vodă. Dar cine fu acest Ionaşcu Zbierea? — cronicarul tace. Din documentele lui Bogdan, predecesorul lui Ión-vodă, înregistrate în număr de trei în *Condica Nr. 1015* din Archiva Statului, ne încredinţăm că acest personajiu ocupase cea mai înaltă demnitate militară în Moldova, ca «mare vornic al ţerii de jos». Din documentele lui Ión-vodă, din aceeaşi *Condică*, ne încredinţăm că îndată după descapitarea lui Zbierea îi succese în demnitate Dumbravă. Se nasce întrebarea: din ce cauză să fi destituit şi supliciat Ión-vodă pe un aristocrat atât de puternic? Respuns, în parte, îl găsim la Forgacs: «Quibus omnibus patrat, Ioannes Regulus «Turcarum exercitum dimisit, nobiliores autem praecipuae «auctoritatis viros, praesertim Bogdano studiosos, more «quodam gentis omnes trucidavit». Aşa dară Zbierea era un afidat al destronatului Bogdan, încât Ión-vodă, firesce, nu putea să-l lase în mână cel mai înalt post al ţerii, pentru care se cerea un om devotat noiei stări de lucruri, precum era, bună-ora, Dumbravă. Dar destituţiunea nu era ore de ajuns? de ce mai trebuia descapitarea? Acastă extremă măsură se esplică prin împregiurarea invasiunii Polonilor în Moldova. Cu câte-va miî de ómeni, Mielecki ar fi cutedat el óre a trece Nistrul, să nu mai fi avut alte speranţe? Apoi trecând Nistrul, de ce óre nu merse d'a-dreptul asupra Sucevei, ci se pogorá pe Prut în direcţiunea ţerii de jos, în care vornicise Zbierea? E vederat, că generalul polon, nesciind încă nimica de descapitarea acestui boier şi de înlocuirea lui prin credinciosul Dumbravă, compta pe promisiuni ce i le-ar fi dat fostul mare vornic de a uni armata ţerii de jos cu óstea de invasiune. . . .

2. Din documente se vede că Iosif Veveriţa fusese de'ntru'ntâi mare boier la curtea fiilor lui Petru Rareş; apoi se vîndu lui Alexandru Lăpuşnénu, apoi se vîndu lui Despota, apoi trădă şi pe acesta în favórea lui Stefan Tomşa. Cronica lui Urechia dice că, fugénd cu Tomşa la Leopole, el ar fi fost descapitat acolo. Nu e adevé-

rat, sau mai bine, este o greșelă făcută de copistul croniceii, care vedând frasa: «Tomșa-vodă a trecut la «țera Leșescă cu sftnicii sei, cu Moțoc vornicul și cu «Spancioc Spatar și cu Veveriță postelnicul», adause numele lui Veveriță și cu câte-va rînduri mai jos cătră frasa: «i-a tăiat capul Tomșei, lui Moțoc vornicul și lui Spancioc spatarul». În adevăr, din acte oficiale se scie pozitiv, că descapitați fură numai Tomșa, Moțoc și Spancioc 16); iar următorul document dela regele Sigismund-August, înregistrat în *Acta Castrensia Leopolesia*, MS. în Archivul din mănăstirea Bernardinilor în Leopole, t. 334, p. 179-80, probază că Veveriță, scăpând din Moldova în Polonia, retăcia acolo în fruntea a nisce hoți în curs de mai mulți ani:

«Oblata mandati occasione Valachorum actum în C. «inf. L. feria tertia ante festum S. Bartholomej Apostoli «proxima Anno Domini M. D. LXX.

«Zygmunth Augusth z Boziy laski Krol Polski etc.
 «Wszystkim w obec y kazdemu z osobna thak duchow-
 «nego iako y swieczkiego stanu przelozonim Woevodom
 «Casthellanom Stharosthom Podstarostom Burgrabiom
 «Woytom Bormistrzom Raicom Kniaziom vatamanom y
 «wszytkiego przelozentsva liudziem, takze tez y inem
 «wszytkiem poddanim naszym pod panowaniem y rozka-
 «zaniem naszym bendacym wdziecznie y wiernie nam
 «milym laske nasze Krolewska. Wdziecznie y wiernie nam
 «mili. Oznaymuie nam Woiewoda Woloski przez pisanie
 «y posla swego, ze poddani iego zbiegowie z Woloch mia-
 «nowicie Malczy, Weweriza y Haran, ktory ieszcze za oycy
 «iego zdradi pod panem swym czynili, iako y terasz wa-
 «lesaiac sie po granicach wegierskich y naszych ziem
 «ukrainnych zamyslaia cos przeciwko panu woiewodzie y
 «zas nieiaki rozruch y niepokozy ziemi iego uczynia, to
 «on wiedzac uczickl sie do nas z prozbami swemi abysmy
 «go od takiego niebezpieczenstwa ochronili, a te zbiegi
 «precz z ziemie naszej wypiedzili a niedopuszczali swa-

16) Barancz, *Pamietnik dziejow polskich* (Lwow, 1855, în-8); p. 25.

«wolenstwa y zdrady ym przywodzic przeciwi panu swe-
 «mu przezeczonemu woewodzie woloskiemu, czo my
 «widzac byc powinnoſcia nasza wedlia przemierza ktory
 «mamy z panem woiewoda y z ziemia iego woloska, roz-
 «kazuiemy w. waszym iako poddanim naszym aby w. wasze
 «pilna a bendliwa piecza o tech zbiegach mieli a wywy-
 «dziawszy o nich z ziemie naszey wypedzic rozkazali, y
 «tak. . . iakoby pan woiewoda od nich tez ziem naszych
 «zadnego niebezpieczenstwa y trudnosci niemial. A inak
 «pod laska nasza aby niebylo. Roku panskiego . . .
 «panowania naszego XXXX.»

Alungat din Polonia, Veveriță se întórse în Moldova
 și scăpă de disgrația lui Bogdan-vodă, făcându-se că-
 lughâr.

3. Epistola vizirului Mehmed-Sokolli, vorbind despre
 Moldovenii cei fugiți peste Nistru în urma peirii lui
 Ión-vodă, dice: «quam primum autem Ivanum esse cap-
 «tum decollatumque Polonis innotuit, mox ducentis mi-
 «litibus missis, socerum Ivani provissorem Choczimen-
 «sem, coniugem, thesaurum, bonaque universa, necnon
 «coniuges septem boierorum, viginti septem curribus
 «imponentes, in Poloniam abstulistis.» Deci, socrul lui
 Ión-vodă fu părcălabul de Hotin, carele scăpă apoi în
 Polonia. Din documente se vede că, din cei doi părcă-
 labi de Hotin la 1574, Ieremia Golia însoțise pe Ión-
 vodă în răsboiu și peri în bătălia dela Cahul, încât nu-
 măi cel-lalt părcălab, anume Lupea Huru, rămas în
 Hotin, putea fi socru al principelui și a fugi peste
 Nistru.

IX

Cronicarul Urechă.

Din vederea d-lui Cogălnicenu, și a tuturor căți au scris
 pînă acum mult-puțin asupra istoriei literaturii noastre,
 scăpă următorul pasagiū din Cronicul Vlacho-Moldo-Ro-

mânesc al lui Cantemir, t. 1, p. 103: «Urechia aŭ trăit «și aŭ scris pe vremile lui Aron-vodă Tiranul, într'a că-ruia domnia și sfârșitul istoriei sale face.» Cine oare putea să știe această mai bine decât Cantemir, destul de apropiat prin timp de epoca lui însuși Urechia, dela care nu trecuse atunci nici un secol, și ca Domn având la dispozițiune manuscriptele cele mai corecte ale cronicei?

Așa dară autorul cronicei fu anume Nistor Urechia, mare logofet sub Aron-vodă, redevenit numai mare-vornic sub domniile succesive din familia Movilescilor, precum vezi documentul ce l'am publicat în Archiva istorică a României, t. 1, nr. 28.

E sigur însă, că el nu avuse timp de a-și redacta definitiv opera, lăsând numai nescăstrate și notițe imprăștiate, pe cari un altul, mai probabil însuși fiu-seu Grigorie Urechia, le va fi redus mai în urmă într'o ordine sistematică. Dovăda cea mai bună de redacțiunea cronicei deja după mórtea lui Nistor, este următoarea. Sub domnia lui Ștefan cel Mare se narază invasiunea de peste Nistru a hatmanilor cozăcesci Loboda și Nalivaico. Cozacii nu esistaŭ încă de loc pe când trăia Ștefan cel Mare; dar cu toate acestea, precum se știe din Heidenstein, Bielski, Paprocki, din toți istoricii poloni și din toate cronicile cozace, Nalivaico și Loboda, doi hatmani cozăcesci, făcură în adevăr o invasiune în Moldova. . . în anul 1596. E vederat că redactorul cel posterior, găsind o notiță fără dată despre acest eveniment, îl atribui pe ghicite timpului lui Ștefan cel Mare.

Cumcă Nistor Urechia fusese în juniă uricar la Curtea lui Ion-vodă, am probat-o prin documentul publicat în Archiva istorică a României t. 1, nr. 164. Acestă impregiurare dă un preț special aceluși capitol din cronică, unde se povestesc domnia eroului nostru. Să observăm însă, că aice, ca și în totă opera, textul nu e de mâna lui Nistor, ci completat și adăugat de către redactorul cel posterior, pe basa cronicei polone a lui Paszkowski. Deci, o adevărată valoare pot ave pentru noi numai acele

pasage ce nu le găsim în Paszkowski și cari, prin urmare, sînt originale ale lui Urechîa, precum anume despre insula Rodos, despre Ionașcu Zbierea, despre satul Roșcanii, etc.

X

Vintilă . vodă.

Peste câte-va zile după peirea lui Ión-vodă un celebru diplomat, Frances de origine și petrecător în misiune politică la Viena, scriea cătră un Engles următorea epistolă, necunoscută predecesorilor noștri și din care se vede, între altele, cât de mult se interesa atunci tótă Europa de ceea ce se petrecea pe țărmii nordici ai Dunării:

«Quoniam vestri multa scribunt de tumultibus nuper
 «excitatis în Moldavia, quorum pleraque sunt falsa, volo
 «tibi indicare, quid de ea re hic habeamus. Credo te antea
 «audivisse quendam Ioannem Armenium fretum auxiliis
 «Turcicis ante biennium occupasse Moldaviam, pulso
 «Vaivoda, qui in ea regnabat. Alexander Vaivoda Transalpinæ
 «(quæ est altera pars Valachiae) egit Constantinopoli, ut hic
 «Armenius Moldavia pelleretur, et frater ejus Petrus in
 «ipsius locum sufficeretur: quod ubi audivit Armenius,
 «Alexandrum repente invasit, ac profligavit, et Bucurestum
 «ejus regiam occupavit, ibique Vaivodam constituit quemdam
 «Ventilam Petraschk. Verum Turcae collectis postea copiis,
 «controversiam hanc dirimerunt, et miserum Armenium
 «desertum a suis, Constantinopolim captivum abduxerunt,
 «Moldaviae autem praefecerunt Alexandrum quendam, hominem
 «plane senem, qui ante multos annos ibi regnaverat: jamdudum
 «autem a Turco asservabatur in turri, quæ imminet faucibus
 «Ponti Euxini, quam nominant turrim maris Nigri. Dicunt
 «multas naves Germanicas ex ea classe,

«quam Hispani apud Cantabros instruunt, sive sua vo-
 «luntate, sive disiectas tempestate appulisse in Angliam,
 «ubi statim fuerunt ita infectae illo vestro aëre haeretico
 «et Hispanis infesto, ut inde in Zelandiam ad Geusios
 «navigaverint. Bene vale et amicos saluta. Viennae dec.
 «die Julii 1574.»¹⁷⁾

Acest document cuprinde d'întâiî două detalii pre-in-
 teresante și de tot necunoscute de aîurea: 1) că Turcii
 ascundeaî oribila peire a lui Ión-vodă, o cursă contra
 cuprinsului capitulațiunii, prin care i se asigurase retra-
 gerea la Constantinopole; 2) că Pórta Otomană, pri-
 cepênd din esperiință necapacitatea lui Petru cel Schîop,
 cât p'aci era să trimită în Moldova alt domn, un bătrân
 numit Alexandru, netrecut în cronicile țerii, dar carele
 domnise în adevăr prin revoltă vr'o câte-va zile în Mol-
 dova tocmai în timpul lui Ștefan cel Tânăr, părintelui
 lui Ión-vodă, precum arêtă limpede un document dela
 Alexandru Lăpușnenul, din 1560, Martie 21, în Condi-
 ca Nr. 1015 din Archiva Statului, pag. 122.

Dar partea fără îndoială cea mai importantă din scri-
 sórea lui Languet, este mențiunea luării Bucureștiului
 și a instalării lui Vintilă-vodă pe tronul Țerii-Românes-
 cî; două fapte de tot omise în Paprocki, Isthuanfi, cronica
 turcă, Gorecki, și în toți cei-lalți, dar înregistrate—lucru
 foarte semnificativ—în înseși analele muntene în următorul
 mod: «Când a fost al patrulea an din domnia lui Ale-
 «xandru-vodă, luând frate-seu Petru domnia la Moldova,
 «fost-a poruncit la Dumbravă Vornicul și la tótă boe-
 «rimea Moldovei, ca să vină înainte la Focșani. Atuncea
 «Alexandru vodă încă a eșit la întimpinarea lui Petru-
 «vodă frăține-seu de a făcut ospet la sat la Săpăteni;
 «iar Dumbravă Vornicul cu tótă curtea Moldovei ei au
 «venit la Petru-vodă să se închine, iar dacă s'au apro-
 «piat, ei fără veste au lovit pe Petru-vodă și pe frate-
 «seu Alexandru, gonind pe Petru-vodă pînă la Brăila, iar

17) Languet, *Epistolae politicae et historicae ad Ph. Sidnaeum, equitem Anglum* (Lugd. Batavorum, 1646, în-16) p. 160—161.

«Alexandru vodă a fugit la oraş la Floeşti; Moldovenii încă făcând această isbândă s'au întors la margine la Ionaşcu-vodă. D'aci atunci Ionaşcu-vodă a trimis pe Vintilă-vodă cu mulţi lotri, ca să fie Domn în Ţera-Românească; şi a intrat (Ionaşcu-vodă) în cetatea din Bucureşti, şedând acolo 4 zile. Alexandru-vodă încă a trimis pe o sémă de boieri ai lui cu óste, anume Dragomir vornicul şi Mitrea comisul şi Bratul paharnicul şi Ion Paharnicul, de au lovit pe Vintilă-vodă şi pe acei lotri fără de veste, şi atuncea au perit Vintilă-vodă şi acei lotri toţi; şi iar a venit Alexandru-vodă în scaun în Bucureşti şi a adus în ţeră un bir ce i-au şis oia «sécă . . . » (Veđi Magaz. istoric; t. 4, p. 275).

Epistola lui Languet completéază această naraţiune într'un punct esenţial: ea arétă, şi o arétă numai ea singură, că Vintilă-vodă fu fiul lui Petraşcu cel Bun şi, prin urmare, frate cu Petru Cercel şi cu Mihaiul cel Vitéz.

XI

O istoriă necunoscută a lui Ión-vodă.

Istoricul polon Starowolski, în *Sarmatiae Bellatores*, § LXXI, dice: « . . . Magnanimo Ivoniae, Valachiae Palatino, cuius res gestas, in vita Sigismundi primi, libro quarto, sufficienter descripsimus. » Aşa dară, el scrisese o biografiă a lui Ión-vodă, pe care a alătură, ca appendice, la opul seú despre regele Sigismund I. În adevér, există de nume o scriere a lui Starowolski, intitulată: *De Rebus Sigismundi Primi Poloniarum Regis Invictissimi virtute et auspicio, gestis, libri quatuor*, publicată la Cracovia în 1616 în-4; aşa o citéază Wiszniewski, t. 8, p. 152; dar însăşi cartea e atât de rară, încât eú unul n'am putut-o găsi nici într'una din bibliotecile cele mari

din Polonia. Noe ni se pare, că Fredro se baséză anume pe Starowolski în acele pasage, în cari diferesce de modul de esopițiune a lui Paprocki.

XII

Strămutarea capitalei din Sucéva la Iași

Heidenstein și Strykowski afirmă, cumcă tronul fu strămutat din Sucéva la Iași de cătră Alexandru Lăpușnéul în 1564, pentru că vechea capitală aducea aminte sumbrului principe usurpațiunea lui Despota. Heidenstein și Strykowski fură reu informați. Aprópe tóte crisóvele Lăpușnéului, după 1564 și pînă la 1568, anul morții sale, sint datate din Sucéva. Cumcă însuși Iónvodă găsi capitala acolo, o mărturisesc lámurit Isthuanfi și Forgacs. Dar lăsând la o parte tóte cele-lalte, doé documente păstrate în original în Archiva Statului ne permit a defini chiar luna strămutării capitalei din Sucéva la Iași. Iată-le:

1. «Ioan voevoda etc. oze dadoch i vratich gospodstvo «mi sviatomu nashemu monastiru taslovskomu selo svoe «na imia Tatesczii na Solonom Taslovia, czto toe selo «pravoe kuplenie bilo Petru voevodi i danie vizzerecznoe molbi i nepravedno poruszeno bilo nekako, a gospodstvo mi izobriasztu-mi po istinie, paky pomilovach «sviatago chrama v udrezenie vieczno, kako da est s «vsem dochodom reporuszeno etc. pis u Soczavi vlato «7080 avg 8. † Gospodin recze. † Berhiacz logofet ucil. «(Iscălitura uricarului:) † Urekia.»

2. «Ioan voevoda etc. dali esmi semu Tziganinu na «imia Nicola tretaa czast selo ot Boloteszci, i brođ za «mlin u Putna, czto on sobi kupil za 120 zlat tatarskich «escze pri dni Alexandra voevodi ot Toma i sestra ego «Stana i nepot ich Dumitru, koli zaplatil Toma siebie

«glav, i da est emu i s vsem dochodom, in da sia ne
«umiszaet pred sim listom naszim, pis u Ias v liato
«7081 ok 5. † Sam gospodin. † Golia velikii log. uczil.
«† Popa pis.»

Se scie, că anul, numerat dela zidirea lumii, se începea dela Septembrie. Din cele doë documente de mai sus vedem capitala încă în Suceva în luna lui August anul 7080 și deja strămutată la Iași în Octobree anul 7081: prin urmare, translațiunea se operă în luna lui Septembrie, pentru a inaugura începutul anului în nouă reședință. In Septembrie 1572 Iașul devenise capitala Moldovei.

FINEA NOTELOR

POST-SCRIPTUM

LA A 2-a EDIȚIUNE

În «Istoria Românilor», t. 3 p. 122—123, d. Alexandru Xenopol țice, cã a utilizat pe al meu «Ión-vodã cel Cumplit», culegând din el «grãunții de aur ce trebuie «sã se speli îndelung din nãsipul riuurilor».

Am cuvintele mele pentru a nu primi o asemenea «spelãtorésã», cãci gãdesc pe socotela-i urmãtoarele:

La 1885 d. Xenopol presintând la premiũ cartea sa «Teoria lui Rösler», Academia Romãnã mã însãrcinase pe mine cu examinarea acelei lucrãri, despre care eũ m'am și rostit atunci în urmãtorul mod:

«Teoria lui Rösler este o negațione pînã la probã «contrariã. Dacă nu-mi demonstrați continuitatea elementului românesc în Dacia lui Traian—țice Rösler—eũ neg acestã continuitate.

«Bunã sau rea, negaționea se susține pe cât timp nu «vine cine-va s'o dãrime printr'o sistemã de dovedĩ. «Acestã sistemã trebuie sã cuprindã cel puțin una din «doe:

«1. sau noue fãntãne istorice, descoperite în urma «lui Rösler;

«2. sau studiul comparativ al limbei romãne, în care «se cuprinde întrãga neînteruptã istoriã a naționalitãții «nóstre, începând dela colonizare și pînã astãzi.

«Ei bine, pe de o parte d. Xenopol n'a descoperit
 «contra lui Rösler nici o nouă fântână istorică, ci numai
 «sucește pe cele de-mult cunoscute, ba încă mai adesea
 «le întrebuintează după citațiunile altora, fără a le fi
 «supus unei proprie critice directe; pe de altă parte
 «Domnia-sa nu e nici o fărîmă de linguist, și chiar fuge
 «de lingvistică, iar când cutéză a se apropia de ea—co-
 «mite erori ne mai pomenite.

«Iată de ce, resumându-mă în doă cuvinte, cartea
 «d-lui Xenopol are puțină valóre sciințifică; iar dacă o
 «vom privi numai ca operă literară — e scrisă așa și
 «așa».

(Veđi *Analele Academiei Române*, seria II, tom. 7, secțiunea I, pag. 182).

Peste câți-va ani, la 1893, d. Xenopol concurează din nou, ba încă de astă-dată la premiul cel mai mare, presintând Academiei o *Istoriă a Românilor* în șese tomuri. Raportor nu eram eu, ci d. Vincențiu Babeș, care — competente cum este în materia istorică și literară — propunea cu căldură încununarea celor șese tacâmuri de păpară tachigrafică. Luând parte la desbaterea raportului d-lui Babeș, eu am ținut atunci o lungă cuvîntare, din care *Analele Academiei* (Seria II, tom 15, pag. 249, 250) au publicat un fel de scurt resumat, și în care am arătat că:

1. «cartea d-lui Xenopol este de o extremă superficialitate»;
2. «îi lipsesce fondul, cunoscința isvórelor și critica»;
3. «însuși stilul e foarte negles, chiar agramat».

Fată cu aprobarea d-lui Vincențiu Babeș și cu desaprobarrea mea, a urmat o cădere la 1893 ca și la 1885.

De aci rezultă că pentru «lón-vodă cel Cumplit» se cere o spălătorésă ce-va mai vrednică decât d. Xenopol.



INDICE

	PAG.
Prefața la a 2-a edițiune	VII
Prefața primei edițiuni	IX
Introduțiune: Europa în septima decadă a secolului XVI	XI

Ión-vodă cel Cumplit

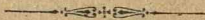
I. Aventurierul	19
II. Domnul	42
III. Căpitanul	79
IV. Catastrofa	134
V. După el	181
Epilog	212

Note

I. Originea lui Ión-vodă	216
II. Ión-vodă în Lublin	221
III. Ión-vodă în 1564-1565	222
IV. Cătră capitolul I § 12	224
V. Un document important	225
VI. Portretul lui Ión-vodă	228
VII. Istoria militară a lui Ión-vodă de Paprocki	229
VIII. Ionașcu Zbierea, Iosif Veveriță, Lupe Huru	241
IX. Cronicarul Urechîa	244
X. Vintilă-vodă	246
XI. O istorie necunoscută a lui Ión-vodă	248
XII. Strămutarea capitalei din Sucéva la Iași	249

Gravure

I.	Ión-vodă cel Cumplit.	
II.	Teatrul resbóielor lui Ión-vodă 1572-74	36
III.	Iscălitura lui Ión-vodă	45
IV.	Moneta lui Ión-vodă	28
V.	Cozacul dela Nipru	83
VI.	Ordinea primitivă a bătăliei dela Jilisce	97
VII.	Ordinea concavă în bătălia dela Obertin.	
VIII.	Ordinea bătăii dela Bender	125
IX.	Ordinea armatei moldovene în bătălia dela Cahul .	148
X.	Genealogia lui Ión-vodă	183
XI.	Genealogia lui Vintilă-vodă	210
—		
	Post-scriptum la a 2-a edițiune	251



OPERELE D-LUI B. PETRICEICU-HASDEU

1. **Vięta și scrierile lui Luca Stroicī**; Bucurescī, 1864, în-16.
2. **Filosofia portretului lui Țepeș**; Bucurescī, 1864, în-16.
3. **Analise literare externe: Wolf, Raicevich, Eutropius, Palauzow etc.** Bucurescī, 1864, în-16.
4. **Micuța**, o nuvelă satirică; Bucurescī, 1864, în-16.
5. **Ión-vodă cel Cumplit**; cu un portret și 10 gravure; Bucurescī, 1865, în-8.
6. **Shylock, Gobseck și Moise**; studiu literar; Bucurescī, 1866 în-8.
7. **Talmud**; studiu filosofic; Bucurescī, 1866, în-8.
8. **Industria națională față cu principiul concurenței**; studiu politico-economic; Bucurescī, 1866, în-8.
9. **Răsvan-vodă**; dramă istorică în 5 acte în versuri; Bucurescī, 1869, în-8. Edițiunea III.
10. **Istoria toleranței religioase în România: Protestanți, Catolicī, Mahometani, Lipoveni și Jidani**; edițiunea 2, Bucurescī, 1865, în-8.
11. **Satirul**; diar umoristic; Bucurescī, 1866, în-fol.
12. **Archiva istorică a României**; Bucurescī, 1865 — 1867, în-4, 4 tomuri mari.
13. **Poesii**; Bucurescī, 1873, în-8.
14. **Istoria critică a Românilor**; tomul I-iū, a 2-a edițiune. In-4 mare în 2 colóne fără linie.
15. **Principie de filologia comparativă**. Curs ținut la facultatea de litere din Bucurescī. Aū eșit numai patru lecțiuni.
16. **Fragmente pentru istoria limbei Române. Elemente dacice I. Ghīuj**.—Bucurescī, 1876, în-8.
17. **Fragmente pentru istoria limbei Române. Elemente dacice II. Ghīb.**—Bucurescī, 1876, în-8.

18. Boudouin de Cuartenay și dialectul Slavo-turanic din Italia. — Cum s'aŭ introdus slavismele în limba Română? — Notiță lingvistică — București, 1876, în-8.
19. Dîna Filma. Goții și Gepiții în Dacia. — Studiū istorico-lingvistic, București, 1877, în-8.
20. Columna lui Traian. Revistă mensuală pentru istoriă, lingvistică și psihologia poporană. 5 tomuri.
21. Trei crai dela resărit; comediă în 2 acte, București, 1879, în-16.
22. Originile Craiovei 1230—1400. București, 1878, în-8.
23. Cuvente den bătrâni. Tom 1. Limba română vorbită între 1550—1600. Studiū paleografico-lingvistic; 448 pag. în-8 maj.
24. Cuvente den bătrâni. Tom 2. Cărțile poporane ale Românilor în secolul XVI. Studiū de filologie comparativă. Pagine XLVI și 768 în-8 maj.
25. Cuvente den bătrâni. Suplement la tomul 1. Controverse.
26. Oltenescele. Craiova, 1884.
27. Revista Nouă, sub direcțiunea lui *B. P. Hasdeu*, 6 tom. în-4.
28. Sic Cogito. Ce e viața? Ce e mórtea? Ce e omul? Studiū de filosofie spiritalistă. București, 1892.
29. Etymologicum magnum Romaniae; 3 tomuri mari în-8 în 2 colone.
30. Psaltirea lui Coresi. — Zilot Românul, etc.

